

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
ULUSAL VE ULUSLARARASI GÜVENLİK STRATEJİLERİ YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**İRAN'IN ENTELEKTÜEL ELİTLERİ VE NÜKLEER
ANLAŞMA**

**AYDIN BABAİ
167A3021**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. MEHMET AKİF OKUR**

**İSTANBUL
YIL 2020**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
ULUSAL VE ULUSLARARASI GÜVENLİK STRATEJİLERİ
PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İRAN'IN ENTELEKTÜEL ELİTLERİ VE
NÜKLEER ANLAŞMA

AYDIN BABAİ
167A3021

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:
Tezin Savunulduğu Tarih: 16 OCAK 2020
Tez Oy Çokluğu ile Başarılı Bulunmuştur.

	Unvan Ad Soyad AYDIN BABAİ	İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. MEHMET AKİF OKUR	
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. LAÇİN İDİL ÖZTİĞ	
	Dr. TURGAY ŞAFAK	

İSTANBUL
OCAK 2020

ÖZ

İRAN'IN ENTELEKTÜEL ELİTLERİ VE NÜKLEER ANLAŞMA

Aydın Babai
Ocak, 2020

Bu çalışmada İran ile P5+1 devletleri arasında küresel bir sorun boyutu kazanmış İran Nükleer Programının bu ülkenin iç dinamiklerine ve siyasal yapısına etkileri incelenmiştir. Bu istikamette muhtelif düşünce akımlarına mensup çeşitli gazete ve mecmua yazarı fikir erbabı ve toplum nezdinde kabul görmüş kanaat önderinin konu ile alakalı değerlendirme ve denemeleri mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 5 daimî üyesi (ABD, Fransa, İngiltere, Çin, Rusya) ve Almanya ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki uzun ve meşakkatli müzakere maratonuna müteakiben akdedilen görece kazan kazan prensibine dayalı antlaşmanın, İranlı elitler tarafından yorumlanma şekli tezin temel problematiğini oluşturmaktadır. Görünen odur ki Ortadoğu coğrafyasının yakın dönem uluslararası ilişkilerine damgasını vurmuş bu mühim mesele, oluşturduğu siyasi girdap ile İran mahfillerinde uzun yıllar boyunca gündemdeki yerini koruyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nükleer Antlaşma 1, Entelektüel Elit 2, Muhafazakâr 3, Reformist 4, Nükleer Müzakere 5, Devrim Muhafızları 6, İran 7.

ABSTRACT

IRAN'S INTELLECTUAL ELITES AND NUCLEAR AGREEMENT

Aydin Babai
January, 2020

This study examines the debate and discussions among the Iranian opinion makers regarding the Iranian nuclear program and related international negotiations. The author engages in a comparative analysis of various newspaper and media writings by opinion-leaders representing different sides of the debate. The main focus of the study is the long and arduous negotiation undertaken by the five permanent members of the United Nations Security Council (USA, France, England, China, Russia) and the Islamic Republic of Iran. The study also covers the disputes Germany was involved in regarding the nuclear program.

Key Words: Nuclear Agreement 1, Intellectual Elite 2, Conservative 3, Reformist 4, Nuclear Negotiation 5, Revolutionary Guards 6, Iran 7.

ÖN SÖZ

Bu çalışmayı hayatımın tüm süreçlerinde koşulsuz bir şekilde beni destekleyen sevgili Anneme ithaf ediyorum.

İstanbul; Ocak, 2020

Aydın Babai

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR.....	ix
1.GİRİŞ.....	1
1.1.Kavramsal Çerçeve.....	2
1.1.1.Araştırma Sorunsalı	2
1.1.2.Tezin Konusu	2
1.1.3.Tezin Amacı	2
1.2.Kuramsal Çerçeve	3
1.2.1.Kavram ve Terimler	3
1.2.2.Kuramsal Tartışma.....	3
1.3.Araştırma Evreni ve Örneklem.....	5
1.3.1.Veri Toplama Teknikleri	5
2.İRAN ÖRNEĞİNDE DİŞ POLİTİKA VE ELİTLER	6
2.1.Elitlerin Meşrutiyet Hareketine Etkileri	7
2.2.Dini Elitler	8
2.3.Milliyetçi Elitler	9
2.4.Devrim ve Elitler	10
2.4.1.Elitlerin Nükleer Müzakerelere Yaklaşımı	11
2.4.2.Direnış mi? Teslimiyet mi?	12
2.4.3.Nükleer Antlaşma Öncesi Elitlerin Nükleer Müzakereler ile ilgili Yaklaşımları	13
2.4.4.Devrimin Ardından İlk Tepkiler	14
2.4.5.İlk Makale	15
2.4.6.Nükleer Enerji ve Bağımsızlık	16
2.4.7.Nükleer Enerji ve Kalkınma	16
2.4.8.Nükleer Enerji ve Milli Güvenlik	18
2.4.9.İkinci Makale	18
2.4.10.Nükleer Enerji Yerine İkame Edilebilecek Enstrümanlar	19
2.5.Nükleer Tartışmalara Açılan Pencere	20
2.6.Nükleer Müzakerelere Giriş ve Sadabad Bildirisi	21
2.7.Reformcu Elitler ve Barışa Giden Yol	22

2.7.1.Reformistlerin Nükleer Müzakerelere Yaklaşımı.....	23
2.8.Muhafazakârların Tarihi Hafızası	27
2.8.1.Çıkarların Korunması	28
2.9.Diplomasinin Zaferi	33
3.NÜKLEER ANTLAŞMA ve ELİTLER.....	34
3.1.İstikrar ve Kalkınma Beklentisi	35
3.2.Ufukta Görülen Barış ve İran'ın Yeni Çehresi.....	44
3.3.Nükleer Antlaşma Sonucunda İran'ın Siyasi Ekosisteminde Görülebilecek Olası Senaryolar.....	45
3.4.Sürdürülebilir Bir Antlaşma mı? Mevzi Kaybettirecek Bir Muahede mi?	47
3.5.Küresel Sermaye ve Nükleer Antlaşma	51
3.6.Nükleer Antlaşmanın Getirdikleri ve Götürdükleri	54
4.BAŞKAN TRUMP ve SONUN BAŞLANGICI.....	57
5.SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	87
ÖZ GEÇMİŞ	90

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1971-1976 Yılları Arasında Uranyum Fiyatı.....	13
--	----

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
NPT	: Nuclear Nonproliferation Treaty
İİC	: İran İslam Cumhuriyeti
BM	: Birleşmiş Milletler
P5+1	: BM Güvenlik Konseyi 5 Daimî Üyesi + Almanya
AB	: Avrupa Birliği
OKEP	: Ortak Kapsamlı Eylem Planı
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
IRNA	: İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
OFAC	: Office of Foreign Assets Control

1. GİRİŞ

Nükleer antlaşma birçok açıdan İran'ın iç politikasına yön vermiştir. Bunlardan en önemlisi olarak antlaşma yanlısı olan reformcular ile antlaşma karşıtı olan muhafazakarların çeşitli vesileler ile farklı platformlarda kendi düşünce ve kaygılarını dile getirmelerini görebiliriz. Nitekim antlaşma karşıtı olan muhafazakâr grup İran İslam Devriminin ideallerini gündeme getirerek sonuçtan kaygılı olduklarını dillendirmişlerdir. Bunun sonucunda İran meclisinde “Kaygılılar” adını taşıyan bir oluşum meydana gelmiştir. Kaygılılar bu antlaşmanın başta Ayetullah Humeyni'nin İran İslam Devrimi ile temellerini attığı inkılapları yozlaştıracağına olan inançlarını her fırsatta gündeme getirmişlerdir.

Onlara göre Batı İran tarihi boyunca ülkenin kaynaklarını haksız yere ele geçirme çabasından asla vazgeçmemiştir. Buna ilaveten 1953 yılında dönemin milliyetçi lideri Doktor Musaddık'a karşı Büyük Britanya İmparatorluğu ve Amerika Birleşik Devletleri gizli servisleri tarafından Ajax Operasyonu adı altında gerçekleştirilen askeri darbe bunun kanıtı niteliğindedir. Öte yandan Devrimin ateşli ilk on yılının ardından reformist Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin hükümet kurması ile yeni nesil düşünürlerin filizlenme çabası göze çarpmaktadır.

Ancak sözü edilen yenilikçi düşünce akımının İran siyasi hayatında ve hakimiyeti elinde bulunduran teokratik yönetimin omurgası nezdinde politik figür olarak kabul görüp görmediği hassasiyetle incelenmesi gereken bir husustur. Bu istikamette her şeyden evvel İran siyasal düşünce atmosferinde entelektüel elit kavramının etraflica incelenmesi ihtiyacından yola çıkarak, öncelikle araştırma çerçevesini ve daha sonra araştırma sorusunu, araştırma hipotezlerini, araştırma gerekliliğini, araştırma motivasyonunu, araştırma hedeflerini, araştırma konusunun önemini, çalışma kapsamını, araştırma yöntemini ve son olarak aşamalarını teferruatlı bir şekilde ele almak en doğru sonuçlara ulaşmamızda bize yardımcı olacaktır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Araştırma Sorunsalı

Muasır İran tarihi incelendiğinde Kaçar dönemi ile başlayan süreçte siyasi ve dini entelektüellerin toplumun dünya görüşü üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu doğrultuda İran ve yakın coğrafyamızda orta ve uzun vadede önemli tesir alanları yaratabilecek İran ile önde gelen dünya devletleri arasında cereyan etmiş nükleer müzakerelerin, elitlerin nezdindeki tartışmaları öne çıkmaktadır. Bu itibarla entelektüel elitlerin tanımları ve İran siyasi sisteminde elitlerin durumu ve mensup oldukları cenah dikkate alınarak hem toplum hem de yönetim üzerindeki etkileri tezin araştırma sorunsalı olarak belirlenmiştir.

1.1.2. Tezin Konusu

İran nükleer dosyasının Birleşmiş Milletler nezdinde ele alınması ile başlayan sürecin, nükleer antlaşma ile sonuçlanması İran politik atmosferinde güçlü dalgalanmaların yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ne var ki 1979 İran İslam Devrimi ile yönetimi devralan İran dini aristokrasisi, bu tartışmalara daima temkinli bir üslup ile katılmaktan geri durmamıştır. Kuşkusuz devrim ile birlikte oluşan görece beyan özgürlüğü ekosisteminde başlayan nükleer enerjinin gereklilik mi yahut zorunluluk mu olduğu sorusu bu tartışmaların başladığı milat olarak ele alınmalıdır. Nitekim geride kalan 40 yılın ardından söz konusu sorular hararetini yitirmemiştir.

Her bilimsel çalışma araştırmacının zihninde belirginleşen soru veya soruların ortaya çıkması ile yeni cevap arayışlarına yönelmiştir. Bu minvalde şüpheli bir bakış açısı ile bilimsel araştırma yöntemleri kullanılarak, uygun ve ikna edici cevapların mukayeseli bir biçimde bulunması tezin ana eksenini oluşturmaktadır. Bu tezde İran entelijansiyasını oluşturan muhafazakâr ve reformcu aydınların belirli zaman dilimleri göz önüne alınarak düşünce ve yaklaşımlarına yer verilmeye çalışılmıştır.

1.1.3. Tezin Amacı

Bu tezin amacı devrim sonrası İran'ın politik entelektüel topluluğu tarafından nükleer müzakereler bağlamında çeşitli gazete ve mecmualarda yayınlanan yazı ve görüşlerin İran'ın iç siyasi dinamikleri ve dış politika yapım sürecine etkisinin karşılaştırmalı biçimde incelenmesidir.

1.2. Kuramsal Çerçeve

1.2.1. Kavram ve Terimler

- **Entelektüel Elitler:** Politik hiyerarşi ve siyasal yapılanmanın olduğu toplumlarda milli ve beynelmilel meselelerde uzun soluklu çözümler üretebilme yetisine sahip kimselere entelektüel seçkinler denir. Elitler, öngörülerini neticesinde sorunların boyutunu tespit etmek ve mesul şahısları yönlendirme hususunda toplum nezdinde sorumluluk sahibi sayılmaktadırlar.

1.2.2. Kuramsal Tartışma

Bu çalışma elitlerin nükleer müzakereler bağlamındaki siyasal söylemlerinin, İran'ın jeopolitik coğrafyası üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Bu çerçevede eldeki konuyu çevreleyen teorik temeller göz önüne alınarak İranlı elit tarifini yapmak yerinde olacaktır.

Elit veya seçkin kelime anlamı olarak öz toplumundan mütemayiz olabilecek yeteneğe sahip fertler için kullanılagelen bir terimdir. Belirgin ayrıcalıkları doğuştan veya zaman içerisinde elinde bulundurmak, elit'i kitlelerden ayıran en temel özellik olarak kabul görmektedir. Her ne kadar elit kavramı zaman içerisinde anlam değişikliğine uğramış olsa dahi, günümüzde bu sözcük ile ilintili birçok ideoloji siyasal jargonda yerini almıştır.

“Elitizm” veya “Seçkinlerin İdaresi” 19. Yüzyıl itibariyle muhtelif düşünürler tarafından etraflıca tartışılmıştır. Ne var ki söz konusu akım Max Weber ve Gaetano Mosca benzeri birçok entelektüel tarafından yeniden yorumlanarak evrim geçirmiştir. İkinci dünya savaşının sona ermesi ile Demokratik Seçkincilik gitgide yerini Modern Seçkinciliğe bırakmaya başlamıştır. Bu istikamette elitlerin demokrasi ile olan münasebetleri yeniden tarif edilerek, çoğulculuk teorileri ön plana çıkmıştır.

Soğuk savaşın başlaması ile C. Wright Mills benzeri birçok düşünür söz konusu kavrama yeni anlamlar yüklemeye çalışmışlardır. Mills'e göre iktidar hiyerarşik olarak hukukçular, kapitalist bankacılar, ordu subayları, başkan ve yakın danışmanları gibi genelkurmay başkanları ve üst düzey politikacılar ile Ulusal Güvenlik Konseyi üyeleri

arasında dağıtılmıştır ve ulus ile ilgili nihai kararlar bu merciler tarafından verilmektedir.¹

İran özelinde ise elit, kültürel ve toplumsal açıdan İran'ın köklü geleneklerine haiz, ülkenin bölgesel ve küresel konumunu hassasiyetle incelemek için gerekli donanım ve argümanlara sahip kişi olarak kabul edilmektedir. Buna dayanarak İranlı seçkin kadim devlet anlayışı ve divan müessesine bağlı kalarak siyasal nizam ve istikrar zincirinin yapısal bir parçası olmalıdır. İran devriminin ardından oluşan yeni koşullarda seçkinlerin dini otoriteler ile eşgüdüm içerisinde çalışma gereksinimi ise altı çizilmesi gereken bir diğer husustur. Öte yandan değerler, fikirler, statükonun sembolleri ve yeni akımlar İranlı siyasi seçkinlerde tezahür ederken, manevi ve ideolojik perspektif göz ardı edilmemelidir.

İran bağlamında mevzuya bahis kuramı tartışabilmek için her şeyden evvel Velâyet-i Fakih anlayışı doğrultusunda İslam Devleti kavramını doğru okumak kaçınılmaz bir gereksinimdir. Şia anlayışına göre teklifi yerine getirmek ile sorumlu olan kişi, ideolojik ve entelektüel kriterler ile kişisel yetenekler ve dış koşullar arasında inşa edeceği köprüler vasıtasıyla mesuliyetini yerine getirmek zorundadır. Elbette bu kriterlerin en önemlilerinden biri İslam Devletinin amaç ve hedefleridir.

Şia sosyolojisinde belirleyici olan bir diğer etken, seçkinin toplum ve yönetim arasındaki iletişim mekanizmasıdır. Buna göre her birey bağımsız olarak, Hz. Mehdi hükümetinin bir an evvel gerçekleşmesi için mühim vazifelere sahiptir. Bu noktada İslam'ın siyasi anlayışındaki seçkinler, söz konusu amaç ve vazifelerin istikametinde her türlü çabayı göstermelidirler. Özellikle İmam-ı Zaman adına rehberlik vazifesini elinde bulunduran Vali-e Fagih tarafından gösterilen yolun, toplumun muhtelif katmanları tarafından doğru algılanması ve Müslümanların maslahatının gerçekleşmesi adına İranlı elitlere büyük görevler düşmektedir.

Bir diğer bakış açısı ile İranlı seçkinleri iki ana gruba ayırmak tartışmanın zenginleşmesi adına yanlış olmayacaktır. Havza-i İlmiye tarafından yetiştirilen talebeler ve dini ulema bir taraftan, üniversiteler ve Batı felsefesi doğrultusunda eğitim veren müesseselerde öğrenim gören öğrenci ve profesörler diğer taraftan, İran'a özgü birbirinin mükemmili bir yapı ortaya koymaktadır.

¹ Abd Al-Ali Ghavam, **Siyasathaye Mogayesei**, (Tehran: Sazman motalee ve tadvine kotobe olum ensani daneshgahha, 1380 Şemsi), 137.

1.3. Araştırma Evreni ve Örneklem

Bu çalışma, İranlı siyasi seçkinlerin nükleer müzakereler hususunda muhtelif gazete ve dergilerde yayınlanan düşünce ve görüşlerini irdelemektedir. Bu sınırlar çerçevesinde halen İran’da yayın hayatını sürdüren gazete ve mecmuaların yanı sıra devrim öncesi ve sonrası faaliyet gösteren neşriyat müesseseleri tarafından basılan kitap ve risaleler, tezin çalışma evreni olarak seçilmiştir. Nükleer müzakereler öncesi kaleme alınan makaleler, müzakereler cereyan ederken İran hariciyesi tarafından atanan yeni müzakereci diplomatların gelişi ile başlayan süreç ve ABD’nin anlaşmadan çekilmesi ile ortaya çıkan yeni koşullar tezin zaman çizelgesini oluşturmaktadır.

1.3.1. Veri Toplama Teknikleri

Bu tezin yazım sürecinde “Belgesel Kaynak Tarama” yöntemi kullanılmıştır. Bu istikamette “Sazmene Asnad va Ketabkhane Melli İran”² tarafından erişimine izin verilen yazılı kaynak eserler, önceden tayin edilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Bununla beraber halen İran’da yayın hayatını sürdüren, muhtelif cenahlara mensup gazete ve mecmualar öncelikli sınıflandırmaya tabii tutularak belirlenmiştir. Akabinde yukarda bahsi geçen neşriyatın, arşivleri detaylı bir şekilde tetkik edilerek, konu ile alakalı kaleme alınan yazı ve makaleler tahkik edilmiştir.

² Dokümantasyon Organizasyonu ve İran Millî Kütüphanesi, 1381 Şemsi yılında birleştirilerek bugünkü kurum oluşturulmuştur.

2. İRAN ÖRNEĞİNDE DIŞ POLİTİKA VE ELİTLER

İran muasır siyasi tarihi incelendiğinde, politik düşünür denilince toplumsal, kültürel ve dini değerler ile alakalı kaygıları tarafgir bir eda ile ülke menfaatlerini göz önünde bulundururcasına savunan eğitilmiş kişi temayüz etmektedir. Ünlü İranlı vezir Emir Kebirin damgasını vurduğu “Kaçar” döneminin değişim rüzgarına direnemediği yıllar, İran düşünce dünyasında Muhafazakâr ve Yenilikçi akımların yeni yeni tomurcuklanmaya gittiği döneme denk gelmektedir. Özellikle saray ve karşıtlarının sık sık çetin polemiklere tutuştuğu ve Osmanlı İmparatorluğu içinde gittikçe güçlenen Genç Osmanlılar hareketi tarafından destek gören muhalif yazar ve düşünürlerin popülarite kazandığı yıllardır.

Bu dönemde birçok köşe yazarı çeşitli toplantı ve bazen de muhtelif yabancı neşriyatta eleştiri oklarını Nasreddin Şah’a yöneltmekten çekinmemişlerdir. Öte yandan birçok muhafazakâr, yenilik yanlılarını dini alimlerin teceddüt felsefesine uzak kalmasını fırsat bilerek sözde aydınlanma akımını İran fikir denklemine sokmakla suçlamıştır. Onlara göre Batı merkezli reformist düşünce İran toplumsal dinamiklerine faydadan ziyade hasar vereceğinden, yenilikçiler tarafından tesis edilen Faramushkhane³ benzeri dernek ve kuruluşlar hükümet tarafından kapatılmalı veya en azından faaliyetleri denetim altına alınmalıdır.⁴

Elbette burada İstanbul ve önemli Avrupa başkentlerinde cereyan eden tartışmaların Tahran mahfillerindeki etkisinden söz etmek gerekir. Özellikle İran sefarethanesi ile Çağaloğlu münevverleri arasında cereyan eden fikri alışveriş, İran entelektüel camiasının kök salmasında önemli bir kilometre taşı görevi görmüştür.

³ Faramushkhane Mirza Malkam Han tarafından İran’da kurulan ilk çağdaş siyasi dernektir. Kurucuları arasında Mason Localarına mensup kişiler olduğundan, İran fikir camiasında daima tartışmalı bir konuma sahip olmuştur. Ana kuruluş felsefesi liberal ideolojiye dayanmaktadır.

⁴ Muhammed bin Ali Nazem el-İslam Kermani, **Tarikh-e Bidari-e İranian**, (Tahran: Ali Akbar Saeedi Sirjani, 1376 Şemsi.), 135.

2.1. Elitlerin Meşrutiyet Hareketine Etkileri

İran Meşrutiyetinin ilanı ile basına yönelik baskılarda görece azalma dikkat çekmektedir. Bu dönemde İranlı muhalif yazarların gözü Fransa'ya dönüktür. Yeni Fransa Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Avrupalı rakibi olarak Asya'da önemli mevziler elde etmek adına birçok İranlı muhalif gazeteci ve yazara ev sahipliği yapmıştır. Bu itibarla birçok entelektüel Fransızcayı mücadele için Farsçanın ardından ikinci dil olarak seçmiştir. Ne var ki aynı dönemde Şia mezhebi öğretileri ile Havza-i ilmiye medreselerinde yetiştirilen birçok talebe her fırsatta bu gidişatın kaygı verici olduğunu söyleyerek muhafazakâr düşünce yapısının temellerini atmışlardır.

Celal Al-i Ahmed tarafından İran siyasi jargonunda yerini almış olan “Garbzedegi” kavramının temelleri muhafazakâr başkaldırının ilk yansımaları olmuştur. Al-i Ahmed “Garbzedegi” Kitabında İran meşrutiyet devrimini farklı yönleri ile ele almıştır. Ona göre meşrutiyetin ilk yıllarında hareketin her iki kanattaki liderleri Batı ve onun getirisi olan sanayileşmenin nüfuzuna karşın İslam dinini önemli bir baraj olarak görmektedirler. Bu sebeptendir ki bir taraf meşrutiyeti savunurken diğer taraf ona karşı çıkmıştır.⁵

Öte yandan Al-i Ahmad dini aidiyet ve seküler aydınlık arasında sıra dışı bir uyumdan söz etmektedir. Ona göre toplumun avam çoğunluğu kendini aydın olarak nitelendiren siyasi figürü, Batı yanlısı dinsiz veya en azından dinsiz görünmeye meyilli yüksek eğitilmiş kişi olarak kabul etmektedir. Gelgelelim İranlı aydın'ın en büyük zaafı olarak yerli kültüre yabancılaşması ve bilimsel dünya görüşünü göstermek hiç de yersiz olmayacaktır.⁶

Al-i Ahmad'e göre İran'ın demokratikleşme sürecinde etken olabilecek dört ana başlığı alttaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Yerel güçler ve arazi sahiplerinin halkın özgür iradesi üzerindeki tasarrufu ortadan kaldırılmalıdır.
2. Basın ve yayın Organları hükümetin denetimi altında olmaktansa muhalefetin emrine tahsis edilmelidir.

⁵ Celal Al-i Ahmad, **Garbzedegi**, (Tahran: Ferdosi, 1994), 81.

⁶ Celal Al-i Ahmad, **Dar khedmat va khianat-e roshanferkan**, (Tahran: Firdevs Yayınları, 1993), 49-50.

3. Siyasi partiler tam manasıyla aktif hale gelmelidir.

4. Güvenlik bürokrasisi ülke yönetimindeki söz hakkından feragat ettirilmelidir.⁷

Ali Şeriatî ve birçok çağdaş İranlı düşünürü göre ise Batı tarafından Doğu halklarına dayatılmaya çalışılan çağdaşlaşma düşüncesi esasen kutsal İslam dininin muhtevasına yönelik açık ve aleni bir savaş ilanıdır. Buna ilaveten toplumun mukaddes değerlerinin birtakım şahıslar tarafından aşağılanarak tiye alınması en iyi niyetli bakış açısıyla bilinçsiz ihanet olarak değerlendirilmelidir.

Nitekim Şeriatî'nin ardından bu düşüncüyü benimseyen siyasi gruplar Batı karşıtlığını İslam dini ile bağdaştırmaya çaba göstermişlerdir. Özellikle İran İslam Devrimi öncesi toplumsal hareketlerin ana dinamizmini teşkil eden bu bakış açısı, devrim sonrası siyasi katmanların oluşmasında önemli bir yer tutmuştur.

Ünlü Pakistanlı siyaset adamı Muhammed İkbal, felsefe kitabında Tahran'ın gelecekte Müslüman aleminin kalesi olacağını öngörürken, İslami uyanıştan söz etmiştir. Ne var ki devrimin ardından Ayetullah Humeyni tarafından deklare edilen “Devrimin İhracı” doktrini birçok Müslüman başkentin yanı sıra İranlı elitlerin arasında da derin kaygıların oluşmasına sebep olmuştur.⁸

2.2. Dini Elitler

Çağdaş İran tarihinde Şii din alimlerinin liderlik rolü yadsınamaz bir gerçekliktir. Nitekim meşrutiyet mücadelesi boyunca Ayetullahlar, toplumsal statülerine uygun olarak “Kaçar” istibdadını sona erdirmek için Şura Meclisini kurmak vesilesiyle yüce İslam dininin temel ilkeleri ile eşgüdüm içerisinde kamu yararına uygun bir anayasa hazırlamak maksadıyla tüm siyasi kanatlar ile güçlü bir diyalog sürdürmüşlerdir. Bu etki o kadar açıktır ki Pan İranist hareketin öncülerinden Ahmad Kasravi konu ile ilgili şu cümleleri sarf etmiştir: “Meşrutiyet iki seyidin (Behbahani ve Tabatabai) ve Horasani ve Hacı Şeyh Mazenderani'nin ayak direktmeleri neticesinde başarıya ulaşmıştır. Bu insanlar gördükleri baskılara ve aldıkları darbelere rağmen meclis ve meşrutiyeti desteklemekten geri durmayarak onu korumuşlardır.”⁹

⁷ Calal Al-i Ahmad, **Garbzedeği**, (Tahran: Ferdosi, 1994), 172.

⁸ **Faslnameh-ye Rahbord**, s. 12 (1375 Şemsi Kış sayısı): 8.

⁹ Ahmad Kasravi, **Tarikh-e Mashrouteh Iran**, (Tahran: Amir Kabir, 1396 Şemsi), 361.

Ne var ki süreç ilerledikçe birçok dini figür Batı yanlısı aydınlar ile yolunu ayırarak meşrutiyetin meşruiyet ile işlevsel olabileceği tezini ortaya atmışlardır. Şeyh Fazlollah-e Nuri bu akımın öncülerinden olan bir Ayetullahtır. Ona göre kanunlar İslami prensipler ile tezat teşkil etmemelidir. Şeyh Fazlollah-e Nuri siyasetin kökenini İslami yasalara dayandırarak İslam dininin öğretilerini güçlü meşrutiyetin koruyucusu olarak değerlendiriyordu. Nuri en iyi yasaların ilahi yasalar olduğunu ve bu yasaların sadece ibadet için değil bilakis tüm siyasi hükümleri en teferruatlı şekliyle içinde barındıran kanunlar olarak sınıflandırmıştır.

Buna rağmen Ayetullah Nuri konuşmalarında şu noktanın altını çiziyordu, “Ben hiçbir koşul altında Milli Şura Meclisine karşı durmadım. Aksine kendimi herkesten ziyade paydaş kabul ediyorum. Şura Meclisi'nin İslamiyet esasına dayanması ve şariat payesine dayalı kanunların kabul edilmesi benim talebidir.”¹⁰

Meşrutiyet tarihinin bir diğer önemli şahsiyeti ise Ayetullah Kaşani'dir. Ayetullah Kaşani Ayetullah Horasani'nin¹¹ danışmanlığı görevini üstlenmiş ve beyannamelerin kararlaştırılması ve hazırlanmasında ona yardımcı olmuştur. Kaşani Petrolün millileşmesi sürecinde Musaddık hükümetini destekleyerek milliyetçi elit'in toplum nezdindeki imajının güçlenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Ne var ki darbenin ardından hükümetin devrilmesi ile birlikte oluşan siyasi atmosferin sonucu olarak milliyetçi aydınlar ve dini şahsiyetler arasında derin çatlakların oluşmasına engel olamamıştır.

2.3. Milliyetçi Elitler

İran'ın milliyetçi düşünürleri ilk olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru “Kaçar” hanedanlığının çalkantılı yıllarında İran siyasi ve toplumsal arenasında boy göstermeye başlamışlardır. Meşrutiyet yılları boyunca dini otoriteler ile omuz omuza mücadele eden İranlı milliyetçiler, Rıza Pehlevi'nin yönetimi eline almasının ardından çeşitli siyasi partiler ve fraksiyonlar oluşturarak ülkenin demokratikleşme çabalarına katkı sağlamışlardır. Sözü geçen partilerin içerik ve yapısı ile ilgili muhtelif bakış

¹⁰ Mohammad Torkman, **Majmooe Rasael Elamiyeha maktoobat va rooznameh Sheikh Fazlollah-e Nuri**, (Tahran: Rasa, 1362 Şamsi), 244.

¹¹ Ayetullah Horasani, Mirza Hossein Tehrani ve Sheikh Abdullah Mazandarani ile ülke içindeki siyasi münevverlere mektup ve telgraf göndererek Meşrutiyet hareketinin başarıya ulaşmasında rol oynayan ana liderlerinden birisidir.

açıları halen muasır İran tarihini inceleyen akademisyenler tarafından hararetle tartışılmaktadır.

Bu bağlamda Milli Cephe, Muhammed Musaddık önderliğinde mevcudiyetini ilan eden ilk demokratik siyasi oluşum olarak İran tarihinde yerini almıştır. Böylelikle Milli Cephe tek çatı altında toplanmaya çalışan milliyetçi aydınların meclis seçimlerinde başarı sağlaması için yeni bir zemin hazırlamıştır.¹² Netice olarak kısa süre zarfında birçok siyasi oluşum ve parti milli cephe çatısı altında varlık göstermeye karar vermiştir.¹³

Nitekim Milli Cephe 16. meclis seçimlerinde hükümetin engelleme çabalarına rağmen Tahran seçim bölgesinden birçok milletvekili çıkarmayı başarabilmiştir.¹⁴ Her ne kadar Ayetullah Kaşani ve Muhammed Musaddık farklı siyasi geleneğe mensup olduklarına bakmayarak İran petrollerinin millileşmesi için Büyük Britanya imparatorluğuna karşı itilaf oluşturma yoluna gitmiş olsalar da bir süre sonra her iki cenahtan farklı sesler duyulmaya başlanmıştır. Bu ilk çatlak zaman içinde derin bir ayrımın ilk emareleri olarak temayüz etmektedir. Nitekim günümüz İranlı entelektüel elitler incelendiği takdirde reformist ve muhafazakâr taraflara mensup birçok düşünür ve siyasi şahsiyet var olan fikir farklılıkları hususunda o dönemin ehemmiyetine vurgu yapmadan, konunun derin bir şekilde ele alınamayacağını savunmaktadırlar.

2.4. Devrim ve Elitler

İslam devriminin ardından oluşan koşullarda entelektüel elit kavramı önemli değişimler göstererek, henüz yönetimi eline alan kadro tarafından yeniden uyarlanmıştır. Bu tarife göre toplum ve hükümet tarafından kanaat önderi bir düşünür olabilmenin koşulları keskin sınırlar ile belirlenmemiş olsa da ana hatları ile çizilmeye çalışılmıştır. Nitekim Ayetullah Humeyni birçok konuşmasında siyasi entelektüellerin

¹² Karim Sanjabi liderliğindeki İran Partisi, Mohsen Pezeshkpour liderliğindeki Pan İranist Parti, Mozafar Bagai başkanlığındaki Seçim Özgürlüğünü İzleme Örgütü, Navvab Safevi liderliğindeki İslam'ın Fedaileri Topluluğu yukarıda bahsi geçen oluşumlardan bazılarıdır.

¹³ Masoud Hejazi, **Rooydadha va davari 1329-1339**, c. 1, (Tahran: Niloofar), 559.

¹⁴ Mohammad Ali Katoozian, **Mosaddegh va nabard-e godrat dar Iran**, c. 1, (Tahran: Rasa, 1378 Şamsi), 153.

ülkenin istikbaline etkisinden söz ederek, yeni doğmuş İslam Cumhuriyetinin bu meseleye hassasiyet ile yaklaşacağı vurgusunu yapmıştır.¹⁵

Bu itibarla devrimi yapanlara göre İran entelektüel elitinin sahip olması gereken karakteristik mahiyetin en belirgin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak yersiz olmayacaktır.

1. Toplumun sorunlarına ilişkin güçlü bir anlayışa sahip olmalı ve analizleri ulusun çıkarı doğrultusunda müspet etki yaratmalıdır.
2. Önyargısız ve hizipçi ilişkilerin otoritesi olmadan gerçekleri açıklamalıdır.
3. Şahsi refahını insani ahlakın ve ilahi değerlerin üstünde tutmamalıdır.
4. Allah inancı ve takva mertebesini en değerli rütbe olarak kabul etmelidir.
5. Batı değerlerini kutsal İslam dini ve kadim İran kültüründen elzem olarak görmemelidir.
6. Sosyal yapının kanun ile korunacağına vurgu yaparak, toplumu kargaşa ve anarşiden uzak tutmalıdır.
7. Farklı kesimler tarafından şahsına yöneltilecek eleştirilere en doğru şekilde yanıt bulmalıdır.

Nitekim devrimin hemen ardından yazılan İran Anayasasının 115. maddesi gereğince cumhurbaşkanlığına adaylığını koyma salahiyetine haiz siyasi aktör tanımı yukarıdaki satırlara açık referans teşkil etmektedir. Buna göre aday öncelikle mezhepsel ve siyasi açıdan buluşunu ispatlamış bireyler arasından seçilmelidir. Yanı sıra İran asıllı olması, yöneticilik vasıflarını taşıması, hüsnü niyet sahibi ve takva yönünden kamu vicdanı nezdinde kabul görmüş olması asli gereksinimler olarak dikkat çekmektedir.¹⁶ Bu tanım günümüz İran toplumsal hayatında entelektüel elit kavramının hangi parametrelerin yörüngesinde döndüğü konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

2.4.1. Elitlerin Nükleer Müzakerelere Yaklaşımı

Nükleer müzakereler birçok alanda İranlı yetkilileri bu anlaşmanın yararları, dezavantajları ve sorunu çözmek için diplomatik niteliği hakkında çelişkili tartışmalara

¹⁵ Ruhollah Khomeini, **Sahifeye Nur**, c. 12, (Tahran: Farhang va ershad-e Eslami 1370 Şamsi), 105.

¹⁶ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 1979, Md.115.

sürüklemiştir. Ancak unutulmamalıdır ki İslam Cumhuriyeti'ndeki iktidar yapısı ve karar verme süreci göz önüne alındığında, İran'ın nükleer programı temel güç merkezlerinin kararı ve kamuoyunun katılımı, denetimi ve hatta farkındalığı olmadan sonuca ulaşamazdı.

Özellikle ekonomik aktörlerin hükümetin resmi duruşuna destek vermeleri ve programın sürdürülmesinin ağır maliyetini kabul etmeleri dikkatlerden kaçmamalıdır. Aynı şekilde, müzakereler sürecinde masaya yatırılan nükleer programlardan bazılarının değiştirilmesi veya askıya alınmasının, toplum nezdinde yaratabilecek tepkiyi sindirilebilir bir kıvama getirme faaliyeti entelektüel elitlerin asli görevi olarak değerlendirilmelidir.

Geride kalan 40 yılın ardından devrimin kırmızı çizgileri giderek silikleşmeye yüz tutarken, nükleer müzakereler uç noktalara savrulan İran siyasi gövdesine iyileştirici merhem etkisi yaratmıştır. Kuşkusuz İran halkı için ülkelerinin herhangi bir alandaki bilimsel gelişimi övünç kaynağıdır, ancak unutulmamalıdır ki bugünün dünyasında bir ülkenin politik, ekonomik ve kültürel koşulları o ülkenin bilimsel ve teknik kabiliyetinin belirlenmesinde ana rolü oynamaktadır. Bu itibarla nükleer müzakereler İran toplumunun itici motoru görevini üstlenmiş elitlerin geçen yılların ardından oluşan yeni küresel koşullara uyum sağlayıp sağlayamadıkları noktasında önemli ipuçları sunmaktadır.

İran bağlamında nükleer müzakereler devam ederken her iki taraf arasındaki tezlerin farklılığı ve söz konusu sorunun karmaşıklığı göz önüne alındığında, katılan tüm ülkelerin diplomatik heyetlerinin gerekli esnekliği gösterdiği rahatlıkla söylenebilir. Tam da böyle bir zeminde ülke içinde gerekli münazaraların yapılması için platform arayışında olan aydınların sorumluluk alması, beklenen bir olgu olarak dikkatlerden kaçmamalıdır.

2.4.2. Direniş mi? Teslimiyet mi?

Yukarıda bahsi geçen başlıkların neticesinde İran entelektüel elitinin müzakerelerin sonuçları ile ilgili geleneksel olarak ikiye bölündüğü açıkça söylenebilir. Gerçek şu ki serbest katılımı temel alan demokratik bir sistemde halkın iradesinin tecelli etmesi sonucunda hükümet tarafından belirli kararlar alınır. Ne var ki İran gibi kendine özgün siyaset geleneği geliştirmiş bir ülkenin politik dışlıları çoğu zaman alışılanın aksine

çalışmaktadır. Bu doğrultuda nükleer program hangi amaçla başlamış olursa olsun zaman içerisinde everilerek yeni hedefler ve amaçlara doğru yol almaya çalışmıştır.

Ancak dikkatlerden kaçmamalıdır ki devrimin ilk yıllarında ateşli bir şekilde savunulan emperyalizm ile mücadele sloganına karşın, oluşan yeni çerçeve içerisinde aynı sömürgeci güçler ile masaya oturmanın bir açıklaması olmalıdır. Unutulmamalıdır ki 21. yüz yılın iletişim altyapısı ile diğer ulusların global sorunlara yaklaşımını öğrenmek hiç de zor değildir. Hele ki İran gibi devrim yılları boyunca politize olmuş bir toplumun bu gidişattan bihaber kalması beklenmez.

Sonuç olarak İran entelektüel elitinin nükleer müzakereleri ve hedeflerini ele alış yöntemini incelemek, ülkedeki siyasi perspektif ve kültürün dünyadaki hâkim siyasi görüş ve anlayış ile arasındaki farklılıkları ve belki de sorunları ortaya çıkarabilir ve bu sorunların çözümü için bir çerçeve sağlayabilir.

Bu bağlamda İranlı entelektüel elitlerin nükleer müzakerelere yaklaşımını aşağıda sunulan üç ana başlık altında incelemek en doğru sonucu elde etmemize yardımcı olacaktır.

1. Nükleer antlaşma öncesi elitlerin nükleer müzakereler ile ilgili tutum ve yaklaşımlarının ele alınması.
2. Nükleer antlaşmayı müteakiben peyda olan yeni koşullarda elitlerin söz konusu antlaşmaya yönelik irdelemelerinin mütalaası.
3. ABD'nin nükleer antlaşmayı tek taraflı olarak terk etmesinin ardından, İran'ın entelektüel elitinin konu üzerindeki tetkiklerinin sonucunun değerlendirilmesi.

2.4.3. Nükleer Antlaşma Öncesi Elitlerin Nükleer Müzakereler ile ilgili Yaklaşımları

İranlı muhafazakâr kanat milletvekilleri farklı meclis fraksiyonları çatısı altında her fırsatta ABD karşıtı söylemlerini tekrarlamayı, devrim ilkelerine sadakatin göstergesi olarak görmüşlerdir. Buna ilaveten her ne kadar çeşitli platformlarda İran dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'ye paralel bir siyaset izlemekte olduklarını ileri sürmüş olsalar da hiçbir zaman dini lider tarafından açıkça desteklenmemişlerdir. Ne var ki nükleer müzakereler hususunda başta Ayetullah Hamaney olmak üzere Kum merkezli dini otoritelerin belirlediği dış politika ekseninden uzaklaşmamışlardır.

Antlaşma karşıtı öncülerinden olan Kayhan gazetesinin genel yayın yönetmeni Hüseyin Şeriatmedari benzeri birçok muhafazakâr gazeteci 'ye göre İran ile P5+1 ülkeleri arasında varılan uzlaşmanın sonucunda, İran elde ettiği kazanımlardan feragat etmek zorunda kalacaktır. Ayriyeten başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere muhtelif Batı ülkeleri tarafından uygulanan ambargoların sona ermesi bir hayal 'den öteye gitmeyecektir.¹⁷

Diğer yandan antlaşma yanlısı ılımlı reformcular, devrim sonrası koşullarının artık geçerliliğini yitirdiğini ve İran'ın dünya ile bütünleşmiş bir politika izlemesinin zamanının geldiğini ileri sürmektedirler. Onlara göre İran sahip olduğu köklü medeniyet ve zengin yeraltı kaynakları ile uluslararası camiada hak ettiği yeri kazanacaktır. Bu istikamette yapılması gerekenler arasında başta ABD olmak üzere Batı dünyası ile ilişkilerin yeniden onarılması sürecinin başlaması göze çarpmaktadır.

Özellikle 8 yıl süren İran-Irak savaşının¹⁸ ardından çeşitli ambargolar ile yıpranmış İran ekonomisinin bu süreçte toparlanabileceğini ileri süren reformcular, İran ekonomisi üzerindeki Çin hegemonyasının kontrol altına alınmasını istemektedirler. Cumhurbaşkanı Ruhani'ye yakınlığı ile bilinen bu siyasi akımın, İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun ekonomiye müdahalesinden rahatsızlık duyduğu bilinmektedir. Nitekim reformcu entelektüeller bu örgütün uygulanan ambargolardan faydalandığını her fırsatta dile getirmekten çekinmemişlerdir.

Reformculara göre söz konusu antlaşma İran ile Batı arasında varılan nihai bir uzlaşmadan ziyade küresel bir diplomasi zaferidir. Onlara göre tecrit edilmiş bir İran'ın ne iç ne de dış politikada başarıya ulaşma şansı yoktur. Özellikle bazı bireysel haklar alanında, gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmanın yolu dünya ülkeleri ile kültürel alışveriş koşullarının oluşmasıdır. Bu doğrultuda ülkenin derin diplomasi geleneğinin kullanılması öncelikli hedef olmalıdır.

2.4.4. Devrimin Ardından İlk Tepkiler

İran nükleer programı ilk olarak Muhammed Rıza Pehlevi'nin milliyetçi Musaddık hükümetini Batı destekli bir darbe ile düşürmesinin hemen ardından başlamıştır.

¹⁷ “Khosh bini be tavafoogh, dandan-e tamae doshman ra tiz mikonad”, **Kayhan Gazetesi**, 7 Nisan 2015, 2.

¹⁸ İran'da “Jang-e Tahmilî” veya “Defa-e Moghaddas” olarak anılan 1980-1988 yılları arasında İran ve Irak arasında cereyan etmiş savaştır.

İran'ın 1968'te Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalaması ve ardından 1970'te onaylaması birçok Batı devletini bu ülke ile ortak projeler geliştirmeye sevk etmiştir. Ne var ki 1979 İran İslam Devrimiyle birlikte gözler İran'ın nükleer programına çevrilmiştir. Devrimin hemen öncesinde birçok İranlı aydın, nükleer programın bu ülke için kaynak israfı anlamına geldiğini ve Pehlevi Hanedanı'nın yeraltı kaynakları bakımından zengin olan ülkeyi yersiz harcamalara mahkûm ettiğini savunmuşlardır.

1979 devrimi öncesi monarşi döneminin son başbakanı olan Şapur Bahtiyar, 1977 yılında Fransa ve İran arasında 10 nükleer elektrik santrali yapımını öngören 2 milyar dolarlık sözleşmenin feshedildiğini ilan etmiştir. Böylelikle devrim yanlısı muhaliflere ılımlı bir mesaj gönderme isteğinde olduğunu göstermiştir.

2.4.5. İlk Makale

Nükleer faaliyetlere ilk tepki, devrimin başarıya ulaşmasından yaklaşık bir yıl önce Batı Almanya'da nükleer alanında eğitim gören İranlı öğrencilerin, Paris'te Ayetullah Humeyni'yi ziyaretleri sırasında yayınladıkları bir bildiri ile gelmiştir. Bildiride öğrenciler Buşehr nükleer Santrali'nin ülkeye yapılmış büyük bir ihanet olduğunu ve nükleer enerjinin yüksek maliyetli olmasının yansırı ekonomik verimliliğe sahip olmadığını ileri sürerler. Böylelikle devrimin hemen ardından nükleer program geçici hükümetin gündemine oturmuştur. Buna rağmen birçok devrim yanlısı köşe yazarı nükleer program ve onun sonuçları ile ilgili yazılar yazmaya devam etmiştir.

Bunlardan en dikkat çekici olanı ise 16 Haziran 1979 tarihli Cumhuri-ye İslâmi gazetesinde yayınlanan bir makaledir. Abdurrahman Alavi tarafından kaleme alınan makale “Nükleer enerji santralleri: Halkımıza açık ihanet” başlığıyla o günün çalkantılı İran gündeminde bomba etkisi yaratmıştır.¹⁹ Bu itibarla söz konusu makale ile ilgili kısa bir tahlilin sürecin daha iyi algılanmasında yardımcı olacağından, aşağıda yazar ve makalenin etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Yazar makalenin giriş kısmında Pehlevi²⁰ dönemine atıfta bulunarak, emperyalist devletlere bağımlılığı artırmak amacıyla petrol satışlarından elde edilen kaynakların

¹⁹ Abdurrahman Alavi, “Nirooghahaye hastei: Khianat-e ashkar be khalgh-e ma”, **Kayhan Gazetesi**, 16 Haziran 1979, 5.

²⁰ “Kaçar” döneminin ardından İran'ı yöneten “Pehlevi” hanedanı, 1979 İran İslam Devrimi ile İran'ın son padişahlık rejimi olmuştur.

nükleer enerji santrallerinin yapımında kullanıldığını ileri sürmektedir. Ne var ki makalenin külliyatını üç ana başlık altında incelemek yazarın ana istikametini belirlemekte faydalı olacaktır.

2.4.6. Nükleer Enerji ve Bağımsızlık

Yazara göre devrimin ana amaçlarından birinin emperyalistlerin sızma girişimlerini engellemenin yanı sıra İran'a bağımsız bir ülke statüsü kazandırmaktır. Bu yüzden karmaşık bir teknolojiye sahip olan nükleer santrallerin, İran gibi bu alanda uzman personel eksikliği yaşayan ülkelerin dışa bağımlılığını artırması kaçınılmazdır. Buna ilaveten nükleer uzman yetiştirme alanında henüz güçlü bir adım atılmamıştır. Diğer yandan yapılan jeolojik araştırmalarda ülkede zengin uranyum kaynaklarına rastlanmamıştır.

Böylece ülke nükleer yakıt bakımından dışa bağımlı bir hal alacaktır. Yeni uranyum kaynaklarının bulunması durumunda ise elde edilen uranyumun zenginleştirilmesi konusu gündeme gelecektir. Bilindiği üzere yeryüzünde uranyum kaynakları bakımından ilk sıralarda yer alan ülkeler ABD, Güney Afrika, Avustralya, Kanada ve İsveç'tir. Bu da ABD önderliğinde yeni bir uranyum kartelinin oluşması durumunda, ABD ve İran'ın arasında gerçekleşebilecek herhangi bir çıkar çatışmasında İran'a karşı olası ambargoların gündeme gelebileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Öte yandan İran'ın nükleer enerji santrallerini devreye sokması halinde kapitalist ülkelere bağımlılığı bunlar ile sınırlı değildir. Yedek parça temini dikkat edilmesi gereken bir başka husustur. Bu santrallerin birçok yedek parçasının lisansı üretici ülkeye ait olduğundan dolayı bir bağımlılıktan söz etmek hiç de yersiz olmayacaktır.

2.4.7. Nükleer Enerji ve Kalkınma

Fosil yakıt kullanan termik santrallerin yapımı için gerek duyulan yatırım, nükleer santrallerin oldukça altındadır. Öte yandan nükleer santrallerde kullanılması amaçlanan zenginleştirilmiş uranyum fiyatları her geçen gün artmaktadır. Nitekim geçtiğimiz beş yıl içinde sekiz katına kadar yükselmiştir.

Aşağıda sunulan veriler uranyum fiyatlarının 1971 ile 1976 yılları arasındaki yükselişini göstermektedir.²¹

Tablo 1: 1971-1976 Yılları Arasında Uranyum Fiyatı

Yıl	Pound/Fiyat
1971	5.54
1974	8.45
1975	10.50
1976	40.00

ABD doları cinsinden verilmiştir.

Ayrıyeten yazarın bakış açısında, küresel enflasyon ve endüstriyel ürünlerde yaşanan fiyat artışlarının uranyuma etkileri göz önünde bulundurulması gereken bir diğer faktördür. Buna ek olarak nükleer enerji santralleri tarafından üretilen enerji'nin tüketilecek bölgeye taşınması için yapılması gereken altyapı yatırımlarının maliyeti hesaplanmalıdır.

İran'daki en yüksek elektrik tüketimi Merkezi ve Azerbaycan eyaletlerinde gerçekleşmektedir. Örnek vermek gerekirse 1979-1980 yılları arasındaki bir yıllık periyotta ülkede üretilen elektriğin %30'luk bölümü merkezi eyalette tüketilmiştir. Ülkenin elektrik üretim kutuplarının birbirinden uzaklığı dikkate alınır ise enerji nakil hatları için öngörülen yatırım maliyetinin yüksekliği makalenin değindiği bir diğer önemli noktadır.

Nükleer enerji santrallerinin yapımı için gerekli yatırım miktarı, artan uranyum fiyatları ve yüksek enerji nakil masrafları göz önünde bulundurulduğunda nükleer elektriğin İran için ekonomik verimlilikten uzak olduğunu öngören yazar konunun bir an evvel hükümet tarafından etraflıca incelenerek değerlendirilmesi talebinde bulunmuştur.

²¹ Abdurrahman Alavi, "Nirooghahaye hastei: Khianat-e ashkar be khalgh-e ma", **Kayhan Gazetesi**, 16 Haziran 1979, 5.

2.4.8. Nükleer Enerji ve Milli Güvenlik

Yazarın perspektifinden her ne kadar bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler ile insanlık radyoaktif maddelere erişim sağlayarak, onları çeşitli alanlarda kullanmaya başlamış olsa da enerji üretimi için kullanılan nükleer santraller çevreyi telafi edilemez zararlar ile tehdit etmektedirler. Nitekim söz konusu maddelerin insan vücudu ile teması neticesinde, genetik mirası taşıyan nükleik asitlerin yapısında değişimler meydana geldiği artık bir sır değildir. Radyasyon ışınları katarakt, kellik, kanser türleri gibi birçok hastalığın ana müsebbibi olarak kabul görmektedir.

Ne var ki birçok nükleer santral üreticisine göre bu santraller tamamen güvenlidir. Amerika Birleşik Devletleri güvenlik raporlarına göre bir nükleer felaket olma olasılığı ancak bir milyon yılda bir mümkündür. Ancak yazara göre aşağıda sunulan örnekler üretici ülkelerin iddialarının aksine nükleer santrallerin bulunduğu ülke sakinleri için daimî bir tehdit kaynağı oluşturduğu açıkça görülmektedir.

1978 Yılı'nın mayıs ayında Batı Almanya'daki bir santralde radyoaktif madde ile kirlenmiş su sızıntısı gerçekleşmiştir. Yine Batı Almanya'da Ocak 1977 tarihinde buhar üretim Ünitesi'nin paslanması sonucunda nükleer santral çalışmasını durdurmuştur. Bir başka Batı Almanya nükleer santralinde 18 Haziran 1978 tarihinde baskı altındaki borulardan birinin patlaması sonucunda 100 ton radyoaktif su buharı çevreye karışarak doğal hayata ölçülmesi zor hasarlar vermiştir.

2.4.9. İkinci Makale

İlk makalenin etkisi sonucunda birçok siyasi yetkili konunun meclis tarafından değerlendirilmesi talebinde bulunmuştur. Böylelikle makalenin ikinci kısmı 17 Haziran 1979 tarihinde yayınlanmıştır. Yeni yazıda ise 100 ila 200 megavat gücünde bir nükleer santralin düşük nüfusa sahip bir yerleşim yerinde infilak etmesi sonucunda oluşabilecek maddi ve insani hasarın boyutları ele alınmaya çalışılmıştır.²²

Makalede Batılı ülkelerin atom enerjisi kurumlarının raporlarına istinaden nükleer santrallerin bulunduğu ülke için tehdit oluşturduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle İran'ın deprem kuşağı üzerinde yer aldığı ve 6 Richter üzerindeki depremlerin sıra dışı bir olgu olmadığının vurgulandığı yazıda nükleer kazalara dikkat çekilmiştir.

²² Abdurrahman Alavi, "Nirooghahaye hastei: Khianat-e ashkar be khalgh-e ma", **Kayhan Gazetesi**, 17 Haziran 1979, 5.

Yazara göre nükleer atıklar konusunun ise hiçbir ülkede tatmin edici bir sonuca bağlanmadığı açıkça ortadadır. Ona göre nükleer tepkimelerle açığa çıkan bu atıkların birçok ülkede kamuoyunun gündemine oturmuş olmasına rağmen Pehlevi yönetimi tarafından örtbas edilmeye çalışılmıştır.

Nitekim yazara göre 1978 yılında Avusturya hükümeti tarafından yapımı tamamlanan bir santralin kamuoyunun baskısı sonucunda faaliyete başlaması askıya alınmıştır. Batı Almanya'nın Hannover eyaletinde ise federal mahkemeler nükleer atıkların akıbeti konusu sonuca ulaşmadan yeni santrallerin yapımına izin vermeyeceğini deklare etmiştir. Ancak ne gariptir ki makale nükleer atıklar meselesine alternatif çözümler sunmaktan geri durmayarak bu doğrultuda ABD gibi ülkelerin örnek alınması gereksinimine vurgu yapmaktadır.

2.4.10. Nükleer Enerji Yerine İkame Edilebilecek Enstrümanlar

Yazar makalenin sonunda İran'ın fosil yakıtları bakımından zengin kaynaklara sahip olduğuna referans vererek, devrimin değerleri ile paralel çözümler için toplum ve yetkililerin eşgüdüm içerisinde çalışması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Yazara göre İran petrolün yanı sıra doğal gaz rezervleri açısından Dünya'da ikinci sırada yer almaktadır. Ayriyeten gelecekte yapılacak araştırmalar sonucunda yeni baraj sahaları tespit edilebileceğinden ucuz elektriğin yanı sıra tarım alanında gelişmeler sağlanacaktır. Yazara göre güneş ve rüzgâr enerjisi ise dikkate alınması gereken bir diğer kaynaktır. Ek olarak İran'ın güney bölgelerinin yılın önemli kısmını güneşli geçirdiğinden gelecekte birçok yabancı teşebbüs bu bölgeye yönelmek isteyecektir. Şiraz üniversitesinin bu doğrultudaki çalışmaları ise kayda değerdir.

Öte yandan Basra Körfezi kıyısında gerekli araştırmalar yapılmaksızın inşaatına başlanan nükleer enerji Santrali'nin Körfez'deki deniz yaşamına etkisi dikkate alınmamıştır. Buşehr Santrali'nin soğutulması için gerek duyulan saniyede 160 metreküp su körfezden temin edeceğinden körfezin ısı seviyesinin kayda değer ölçüde etkileneceği aşıkardır.

Her şeyden önemlisi Hürmüz Boğazı'nın dar oluşu, gel git sonucunda Basra Körfezi ve Umman Denizi sularının birbiriyle karışmasını engellemektedir. Böylece körfez aslında kapalı bir deniz statüsü taşımaktadır. Buna ilaveten ısı yükselmesi ve kimyasal maddelerin suya karışması deniz yaşamı üzerinde negatif sonuçlar yaratacaktır. Tüm bunlar santralin olağan akışını sürdürmesi halinde olası senaryolardır.

Öte yandan unutulmamalıdır ki körfez sularında oluşan kirlilik ve çevresel sorunlar, körfeze komşu ülkeler ile İran arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebebiyet verebilir. İran'ın körfez kıyısında bir nükleer enerji santrali inşa etme çabaları uzun vadede diğer körfez ülkelerini de bu konuda cesaretlendirecektir. Bu girişimden vaz geçilmesi durumunda ise gerektiğinde diğer körfez ülkelerine baskı yapılabilecek bir koz elde edilecektir. Ayrıca devrimin ardından bölgedeki çıkarları zarar gören halk karşıtı güçler ve emperyalist odakların bu santrallere yönelik sabotaj ihtimali böylelikle ortadan kaldırılacaktır.

Sonuç olarak yazar, bahsi geçen başlıklar altında İran devrimine bağlı nükleer araştırmalar merkezi uzmanları adına, Buşehr nükleer enerji santralinin yapım sürecinin durdurulmasını hükümete önermekten çekinmemiştir. Ona göre bu Proje'nin sonlandırılması ülke bağımsızlığına katkı sağlamakla birlikte beytülmal kaynaklarının israf edilmesini önleyerek, gelecek nesillerin sağlıklı bir çevrede yaşayabilmesi için büyük bir adım olacaktır.

2.5. Nükleer Tartışmalara Açılan Pencere

Devrim sonrası yayınlanan bu makale iki açıdan dikkat çekmektedir. Birincisi kamuoyu nezdinde yarattığı etkidir. Devrim ile ülkeye hâkim olan görece demokratik iklim, çeşitli siyasi düşünce gruplarının nükleer enerji programına yönelik bakış açılarını sunmaya zemin hazırlamıştır. Makalenin yayınlanmasının ardından muhtelif siyasi mahfillerde konu ele alınmış ve farklı bakış açılarının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Nitekim makalenin yayınlandığı Cumhuri-ye İslâmi Gazetesi, devrimi takip eden yıllarda iktidarı ele geçiren Cumhuri-ye İslâmi Partisi'nin²³ yayın organı halini almıştır. İronik olan ise 30 Mayıs 1979 tarihinde yayın hayatına başlayan Gazete'nin ilk genel yayın yönetmenliği görevini Mir Hüseyin Musavi'nin yapmış olmasıdır.²⁴ 12 Haziran 2009 tarihinde reformcu aday olarak cumhurbaşkanlığı seçimlerini şaibeli bir biçimde muhafazakâr aday Mahmoud Ahmedinejad'a karşı kaybeden Musavi,

²³ Cumhuri-ye İslâmi Partisi İran İslam Devrimi'nin başarıya ulaşmasının ardından 20 Mart 1979 tarihinde resmen faaliyete başlamıştır.

²⁴ Mir Hüseyin Musavi İran 10. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylığını koymuştur. Seçimin ardından sonuçlara itiraz etmesi "Yeşil Hareket" olarak adlandırılan itiraz dalgasının oluşmasına neden olmuştur.

Cumhuri-ye İslâmi Partisi Merkez Komitesi'nin ilk üyelerinden biridir. Böylelikle devrimci kadroların İran nükleer programına bakış açıları daha şeffaf biçimde İranlı elitler tarafından gözlemlenmiştir.

İkincisi ise devrim sonrası konuyu etraflıca ele alan ilk yayın olmasıdır. Her ne kadar İran-Irak savaşı yıllarında nükleer program unutulmaya yüz tutmuş olsa da 2002 yılında programın ayyuka çıkması ile krizin fitile ateşlenmiştir.²⁵ Böylelikle nükleer program ve etkileri hakkında yeni savlar ortaya atılmıştır.

2.6. Nükleer Müzakerelere Giriş ve Sadabad Bildirisi

İran nükleer Programı'nın ele alındığı ilk uluslararası toplantı 21 Ekim 2003 tarihinde gerçekleşmiştir.²⁶ Oturumda İngiltere, Fransa ve Almanya dış işleri bakanları ile İranlı yetkililer arasında varılan uzlaşmaya göre İran nükleer tesislerini uluslararası atom enerjisi kurumu denetimine açmayı ve Natanz santrifüjlerinin çalışmasını gönüllü olarak geçici bir süreliğine durdurmaya taahhüt etmiştir. Buna karşılık İngiltere ve Fransa, İran nükleer programı dosyasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmeyeceğini garanti altına almışlardır.

Bildiri birçok ulusal ve uluslararası gazetede yankı yapmıştır. Associated Press Haber ajansı, “İran Avrupa Birliği ile gerçekleştirilen antlaşmada kazanan taraf olduğunu iddia etti” başlığını atarak şöyle yazmıştır: İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı temsilcisi, bu ülkenin nükleer tesisleri'nin ansızın denetimi ve nükleer programın askıya alınmasını, Amerika Birleşik Devletleri'ni münzevileştirecek bir başarı olarak ileri sürdü. Middle-east-online.com haber sitesi “Avrupa diplomasisi ve İran antlaşması” başlığını atarak, İran'ın uluslararası atom enerjisinin taleplerine evet demesini Avrupa diplomasisi açısından büyük bir başarı olarak değerlendirmiştir.

The Independent gazetesi ise İran'ın İngiltere, Fransa ve Almanya Dışişleri Bakanlarına verdiği ödünden söz ederek, bunun sonucu olarak nükleer tesislerin önceden bilgi verilmeksizin denetlenmesi ve İran'ın Uranyum zenginleştirme

²⁵ İran nükleer programı 2002 yılı ağustos ayında İran Ulusal Direniş Cephesi üyesi Alireza Jafarzadeh tarafından ifşa edilmiştir. Söz konusu bilgilerin ABD Merkezi Haber Alma Ajansı ve MOSSAD tarafından Jafarzadeh'ye verildiği iddia edilmektedir.

²⁶ Kazem Gharibabadi, **Barnameh hastei Iran: Vagheiyathaye hastei**, (Tahran: Moaseseye chap va entesharat-e vezarat-e omour-e khareje, 1387 Şamsi), <http://www.irannuclear.net>, [16.12.2018].

faaliyetlerinin durdurulmasına dikkat çekmiştir. Financial Times Amerika Birleşik Devletleri'nin şüphelerini giderecek bu adımı olumlu değerlendirdiğine vurgu yaparak şu yoruma yer vermiştir: ABD yönetimi Fransa, İngiltere ve Almanya'nın çabalarını temkinli bir yaklaşımla desteklemektedir. Ne var ki gerçekleşen antlaşma İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer silahları geliştirme yönündeki çabalarını önleyici mahiyet taşımamaktadır. Times Of Oman ise "İran ve Avrupa Birliği nükleer kaygılar konusunda anlaştılar." manşeti ile yayınlanmıştır. Reuters haber ajansı ise başka bir pencereden konuyu ele alarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu antlaşmaya ihtiyatlı bir şekilde yaklaşacağı değerlendirmesinde bulunmuştur. Gulf News ise "İran denetimleri kabul etti." başlığını atarak, bu adım Tahran'ın, nükleer silah peşinde olmadığını ispatlamasına yardımcı olacaktır yorumunu yapmıştır.

Sadabat bildirisinin ardından 14 Temmuz 2015'te İran ile P5+1 ülkeleri arasında gerçekleşen nükleer antlaşma tarihine kadar, konu ile alakalı birçok yazı ve makale yazılmıştır. Muhafazakâr ve reformcu akımların nükleer müzakerelere bakış açısı ve tarafların birbirlerini suçlaması bu döneme damgasını vuran en belirgin olaylar olarak tarihe geçmiştir.

2.7. Reformcu Elitler ve Barışa Giden Yol

Nükleer müzakereler birçok yönden İran iç politikasına etki etmiştir. Bunlardan en belirginini devrim sonrası toplum ve ülke yönetimi arasında oluşan büyük çatlağın, müzakerelerin ardından görece kapanmaya yüz tutmasıdır. Özellikle uluslararası kamuoyu nezdinde İran dış politikasının barışçıl bir nitelik kazanması, iç kamuoyunun devlete bakışını etkilemiştir. Bu da daha ılımlı ve ötekileştirmeden uzak bir siyasi yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan başta ABD olmak üzere birçok Batılı devletin uygulamaya çalıştığı ambargoları bu müzakerelerin başarılı olması durumunda devre dışı bırakma olasılığı reformcu kanadın elini güçlendirmiştir.

Ekonomide oluşabilecek bahar havası ise reformist entelektüellerin sivil toplum alanında daha etkin bir varlık göstermelerini mümkün kılacaktır.²⁷ Ambargolar sonucunda ortaya çıkan yolsuzluklar ve rant çevreleri, olası bir antlaşma ile yerini kurumsal ekonomik yapılara bırakabilir. İlave olarak ekonomik iyileşmeye olan inanç,

²⁷ Moslem Bamari, "Barjam va tasir an bar monasebat-e egheadi Cumhuri-ye İslâmi İran", **Pajouhesh-e melal Dergisi**, s. 30, (1397 Şemsi).

yaşam standartlarının yükselmesi ve ulusal gururun okşanması reformcu kanadın penceresinden nükleer antlaşmanın artı getirileri olarak kabul görmektedir.

Reformist cenahın nükleer müzakereler hakkında ileri sürdükleri bir diğer hipotez, onun iç siyasi dinamiklere etkisi hakkındadır. Öyle ki rejim içindeki ılımlı ve merkeze yakın siyasal akıma mensup farklı fraksiyonların tek çatı altında toplanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak bu sürecin azınlıkta olan aşırılık yanlıları ile çoğunluğu teşkil eden ılımlıların arasındaki kutuplaşmayı artırdığı gözden kaçırılmamalıdır. Buna rağmen müzakerelerin bir sonuca varması halinde iç barışa katkı sağlama olasılığı yüksektir. Özellikle görüşmeler esnasında oluşan kazan-kazan atmosferinin iç politikaya örnek teşkil etmesi olasıdır. Tüm Bunların ötesinde nükleer barış, toplumsal uzlaşının bir tezahürü ve hakimiyet ile siyasi kitlelerin aynı istikamette yol alabileceğinin göstergesidir.

Yenilik yanlısı aktörler nezdinde müzakerelerin en belirgin etkilerinden bir diğeri güvenlik-özgürlük dengesini olumlu yönde değiştirmesidir. Bilindiği gibi dış tehditler neticesinde oluşan beka meselesi, bir devletin asla hafife almayacağı bir sorundur. Bu durumların en belirgin sonucu ise siyasi yasakların gündeme gelmesi ve toplumsal özgürlüklerin askıya alınmasıdır. Üstüne üstlük bir hükümet işsizlik, durgunluk, enflasyon, artan yoksulluk vb. akut ve yaygın toplumsal problemler ile mücadele alanında başarısız kalmış ise güvenlikçi politikaları devreye sokma isteğinde olacaktır. Nükleer müzakerelerde pozitif bir sonuç alınması ise Tahran'ın ulusal güvenliğine yönelik tehdit algısını kökten değişime uğratacaktır. Böylelikle siyasi özgürlükler görece güvence altına alınabilir.

Dönüşüm yanlısı oyuncular, ulusal çıkarların maksimizasyonunu görüşmelerin müspet sonuçlanmasına bağlamışlardır. Onlara göre aksi yönde atılacak bir adım politik çalkantılara sebep olmakla birlikte ülkeyi derin bir kargaşaya sürükleyecektir. Böylece rejim tehlike altına girecektir.

2.7.1. Reformistlerin Nükleer Müzakerelere Yaklaşımı

Müzakereler esnasında birçok reformcu yazar tarafından muhtelif yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılardan en dikkat çekenleri ise görüşmelerin sonuçlanmasına çok az kala ulusal gazetelerde yayınlanan köşe yazılarıdır. Bu itibarla bunlardan bazılarını incelemekte fayda vardır.

Pir Mohammad Molazehi, Arman-e Emrooz Gazetesindeki köşesinde olası nükleer antlaşmayı “Yeni diplomasi mevsimi, Anlaşmanın gölgesi altında” başlığı ile okuyucunun dikkatine sunmuştur.²⁸ Molazehi’ye göre İran ile P5+1 grubu arasındaki müzakerelerin atmosferi arzu edilir durumdadır. Anlaşmazlıklar önemli ölçüde çözüldü ve kaygılar yerini umuda bıraktı. Buna rağmen taraflar kendi perspektiflerini ilerletmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. ABD ve İran arasındaki sorunlar ve bakanların mülakatları göz önüne alınırsa her iki taraf bu görüşmelerin zafere ulaşması gerektiğinin farkında. Bilinmelidir ki bu görüşmelerin çökmesi halinde hiçbir uzlaşmadan yana olmayan tarafların eli güçlenecektir.

Nitekim ABD senatosunun muhafazakâr senatörlerine göre Obama yönetiminin dış ilişkiler alanında tarihi bir başarıya ulaşmaması bu görüşmelerin sonuçsuz kalmasına bağlıdır. Aksi yönde bir netice alınması durumunda Demokratların bir sonraki seçimi kazanma olasılığı hiç uzak görülmemektedir. Elbette müzakerelerin sadece nükleer alanda devam etmesi ve bunun dışına çıkılmaması İran açısından kırmızı çizgidir. Öyle görünüyor ki nükleer dışı ambargoların kaldırılması Amerikalılar tarafından pek kabul edilebilir değildir. Bu da onların İran ile ilgili askeri ve bölgesel konuları antlaşmaya dahil etme isteklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Böylelikle bölgesel dengeler İsrail aleyhine gelişmeyecektir. Elbette İran’ın NPT sözleşmesini kabul etmesinin ardından ABD ve İranlı yetkililerin yorumları farklılık göstermektedir. Öyle görünüyor ki ajans istediği tesisi kapatma ve denetleme konusunda gerekli yetkilere sahiptir ve İran bunu kabul etmiştir.

Bir diğer mesele Ortadoğu ile ilgilidir. Esasen ABD Ortadoğu bölgesinde İran için koşulların olgunlaşmasını temenni etmektedir. Bunun en önemli sebebi olarak IŞİD tarafından Suriye ve Irak topraklarının büyük bölümünün işgal altında tutulmasını gösterebiliriz. Washington, Tahran olmaksızın Suriye ve Irak’ta söz sahibi olamayacağını bilincinde.

Fereydoun Majlesi²⁹ ise nükleer müzakerelerin ekonomik getirilerine vurgu yaparak, İran meclisinde kaygılılar olarak bilinen grubu müzakerelerin çıkmaza girmesi için çaba göstermekle suçlamıştır. Majlesi yazısında antlaşma karşıtlarına “Yaptırımlar iyi

²⁸ Pir Mohammad Molazehi, **Arman-e Emrooz Gazetesi**, 13 Temmuz 2015,2.

²⁹ İranlı eski diplomat. Majlesi devrimin ardından ABD ve İran İslam Cumhuriyeti arasında Amerikalı rehinerin teslim edilmesi görüşmelerinde sabit diplomat olarak görev yapmıştır.

mi?”³⁰ sorusunu yönelterek, ambargoların refaha ve gelişime önemli bir engel teşkil ettiğini sözlerine eklemiştir.

Hüseyin Marashi bir diğer reformist yazar, "Müzakerelerden alınması gereken dersler" başlığını taşıyan yazısında iki noktanın altını çizmeye çalışmıştır. Buna göre İran ile P5+1 ülkeleri arasında cereyan eden müzakerelerin sonuca yaklaşması, siyaset alanında başarılı bireylerin hükümet kadrosunda yer almasının neticesidir. Başta Cumhurbaşkanı Ruhani ve bakanlarının gösterdikleri çaba dikkate şayandır. Elde edilen bu deneyimden iç politikada yararlanmak gerekir. Özellikle ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlardaki zaafıların ancak bu yöntem ile bertaraf edilebileceğini kabul etmeliyiz.

İletişimin mucizesi bu görüşmeler esnasında elde edilen en belirgin sonuçtur. Mantık odaklı analizin diplomasinin merkezine oturması iç politikaya örnek teşkil edebilecek bir harekettir. Bu yöntem, ılımlı kanadın yeniden yapılandırılması ve farklı fraksiyonların aynı istikamette hükümetin yüksek hedefleri doğrultusunda harekete geçmesini sağlayabilir.

Müzakerelerin bitimine saatler kala ılımlı kanadın yayın organlarından biri olan Fararu³¹ haber/yorum sitesinde yayınlanan röportajda Hasan Beheshti Pour'un görüşlerine yer verilmiştir. Yazara göre, İran ile P5+1 ülkeleri arasında devam etmekte olan görüşmelerden hangi sonuç alınır alınsın müzakere ekibi için bir zafer niteliğindedir. Nitekim 11. Hükümet döneminde faaliyet gösteren bu kadronun sorunlara yaklaşımı ile bir önceki hükümetin bakış açısı arasındaki derin farklılıklar açıkça görülmektedir. Beheshti pour'un penceresinden bu süreçte hükümetin uyguladığı etkileşim politikası göz ardı edilmemelidir. Ayrıca diplomatik üslup ve uluslararası teamüller gözetilerek müzakerelerin istenildiği taktirde başarıya ulaşabileceği ispatlanmıştır. Görüşmelerin müspet sonuçlanması ülkenin nükleer teknolojinin nimetlerinden faydalanması açısından önem arz etmektedir.

İlaveten hiçbir tesis kapatılmayacak ve insan hakları ihlali sayılan acımasız yaptırımlar rafa kalkacaktır. En önemli kazanç ise İran'ın küresel barış ve güvenliğini tehdit eden

³⁰ Fereydoun Majlesi, **Aftab-e Yazd Gazetesi**, 13 Temmuz 2015, 3.

³¹ Fararou, İran merkezli bir haber ajansıdır. www.fararu.com.

Ülkelerin tabi tutulduğu Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 7. faslı altına girmeyecek olmasıdır.

Ne yazık ki geçmiş dönemlerde İran'ın dosyası, yönetim kademesindeki kifayetsizlik ve Siyonist rejimin komplosu neticesinde bu faslın altına girmiştir. Burada altı çizilmesi gerek konu ise Birleşmiş Milletlerin kuruluşundan itibaren ilk kez bir devletin savaş veya rejim değişikliği yaşamadan diplomatik kanalları kullanarak 7. faslın altından çıkmasıdır. Sonuç olarak İran'ın bu müzakereler neticesinde global düzene tehdit unsuru olmaktan uzaklaşması, müzakereci takım adına elde edilmiş büyük bir zaferdir. Öte yandan bu eylem İran'ın küresel düzlemde aktif bir oyuncu olmasına olanak sağlayacaktır.³²

Reformcular açısından nükleer müzakerelerin küresel çaptaki katma değeri, başarılı olması durumunda uluslararası münakaşa ve ihtilaflara oluşturacağı timsaldir. Böylelikle global düzende yeni bir yol haritası çizilebilir. Öte yandan bu müzakereler dünya uluslarını, barışçıl nükleer enerji alanındaki taleplerini uluslararası hukuk çerçevesinde dile getirmeleri için cesaretlendirecektir. Diğer taraftan İran dış politikasının nükleer dosyadan bağımsızlaştırılması ve ülkenin diplomasi mekanizmasının yeniden işlevsellik kazanması bu müzakerelerin getirilerinden kabul edilmelidir. Uzun yıllar boyunca dış ilişkiler bu dosyanın etkisi altında kalarak ülkenin Batı ile münasebetlerine gölge düşürmüştür. Hatta birçok reform yanlısı politikacıya göre Batının bölgesel konularda iş birliği yapabileceği en güçlü adayın İran olmasına rağmen Türkiye ve İsrail gibi görece daha az etkin rakipler rol almaktadırlar.

Elbette müzakereler İran iç politik hayatına da yenilik kazandırmıştır. Birçok İranlı düşünüre göre devrim sonrası esmeye başlayan idealizm rüzgârı bu müzakereler ile yerini akılcı iç politika ve küresel nizama uygun, realist dış politikaya bırakmıştır. Her ne kadar bu müzakereler bireylerin yaşam standartlarına doğrudan etki etmeyecek olsa da uzun vadede kronikleşmiş ekonomik sıkıntıları çözmek ve küresel finans sistemine entegrasyon bakımından önem arz etmektedir.

³²“Zarif dar komisoun-e barjam che ghofit”, www.fararu.com [13.07.2019].

2.8. Muhafazakârların Tarihi Hafızası

İran nükleer dosyasının müzakereye açılması gereksinimi dillendirildiği andan itibaren İran muhafazakâr eliti bu konuya şüphe ile yaklaşmıştır. Başta Devrim Muhafızlarına yakınlığı ile bilinen Kayhan Gazetesi olmak üzere birçok muhafazakâr entelektüel ve yazar müzakereleri dikkatlice mercek altına alarak süreci tehlikeli olarak değerlendirmişlerdir. Özellikle İran dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'nin 3 Kasım 2013 tarihinde İranlı öğrencilere hitaben gerçekleştirdiği konuşmasında “Görüşmeler konusunda iyimser değilim”³³ şeklinde beyanat vermesi, bu müzakerelerde bir kilometre taşı olarak kabul görmüştür.

Muhafazakarlara göre İran ile Batı arasında cereyan eden görüşmeler birkaç açıdan İran İslam Cumhuriyetinin zararı ile sonuçlanacaktır. Onlara göre her şeyden önce görüşmeler İran'ı itham altında bırakarak Batılı devletleri yapmış oldukları tüm cinayetlere rağmen dünya kamuoyunun sözcüsü konumuna sokmuştur. Buna ilaveten müzakereler çerçevesinde İran tarafının vermiş olduğu açık ve peşin tavizlere rağmen talepte bulunduğu iki ana madde yani “İran nükleer kapasitesinin tanınması” ve “Yaptırımların kalkması” nasıl güvence altına alınacaktır.

Bu soruların yanı sıra ABD'nin İran kurucu lideri Ayetullah Humeyni tarafından "Büyük şeytan" ilan edilmiş olması ve bu müzakerelere ABD'nin öncülük etmesi bu grup tarafından devrimin ideallerine darbe olarak algılanmıştır. Öte yandan muhafazakârlar ekonomik sıkıntıların ana nedeni olarak iç dinamikleri ve ekonomi politikalarının yanlış uygulanmasını göstermektedirler. Reformcuların aksine ülkeye uygulanan ambargoların krize değil bilakis iç üretimin canlanmasına sebebiyet verdiği görüşünü ileri sürmektedirler. Ne var ki ekonomik koşulların zorlaşması ve İran'ın uluslararası alanda soyutlanmış olması kamuoyunu muhafazakârlar ile aynı doğrultuda düşünmekten alı koymuştur.

Muhafazakâr görüş herhangi bir uzlaşma sağlanması durumunda, ileriki zamanlarda ABD tarafından ihlal edileceğine kesin gözüyle bakmıştır. Buna kanıt olarak ise birkaç tarihi müdahaleyi göstermektedirler. İlki 1953 yılında İran'ın demokratik yollardan seçilen milliyetçi başbakanı Muhammed Musaddık'ın ABD destekli askeri bir darbe ile devrilmesi vakasıdır. İkincisi ise 1981 yılında ABD ve İran arasında imzalanan

³³ “Ayettollah Khamenei: Be mozakere khoshbin nistam, vali mokhalefati ham nadaram”, www.isna.ir, [10.09.2019].

Cezayir bildirgesidir.³⁴ Bu bildirgeye göre İran elinde rehin olarak tuttuğu ABD vatandaşlarını serbest bırakacak, karşılığında ABD ise İran'a yönelik her türlü askeri ambargoya son verecektir. Fakat beklenen olmadı ve anlaşmazlıklar devam etti.

Muhafazakâr devrimciler, ABD ve Batı'nın diğer ülkeler ile yaptıkları antlaşmalara da değinmektedirler. Buna göre Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti, Irak ve Libya benzeri birçok ülke diplomasi adı altında Batı'nın ihanetine uğramıştır. Sovyetlerin dağılması veya Tiananmen meydanında vuku bulan olaylar bunlara örnek teşkil etmektedir.

Bir diğer konu müzakerelerin pozitif sonuçlanması durumunda petrol fiyatlarında yaşanacak düşüştür. Bilindiği gibi İran ekonomisi ham petrol satışına dayalı ihracat gelirine endekslidir. Olası bir antlaşma durumunda petrol fiyatlarında yaşanacak ani düşüş İran ekonomisine telafi edilmesi zor hasarlar verebilir. Öte yandan ambargoların tedricen kaldırılacak olması birçok soru işaretini beraberinde getiriyor. Bunlardan en önemlisi yaptırımlara konulan engelin her altı ayda bir uzatılması kararıdır. Bu da İran'a yatırım yapacak yabancı sermayeli firmaların her altı ayda bir konumlarını gözden geçirme gereksinimini ortaya atacaktır. Bunlara ABD hükümeti tarafından bu şirketlere uygulanacak üstü örtülü baskıyı da eklemek gerekir. Kaldı ki gerçekleşmesi muhtemel antlaşma ABD senatosunun onayına sunulmalıdır, aksi taktirde bu ülkenin yasalarına göre herhangi bir bağlayıcılığı söz konusu değildir ve bir sonraki başkanın antlaşmadan çekilmesi için elini açık bırakacaktır.

2.8.1. Çıkarların Korunması

İran ile P5+1 ülkeleri arasındaki müzakereler birçok muhafazakâr yazarı reformist yazarlara cevap vermeye sevk etmiştir. Bu nevi makalelere ise genellikle dini lider Ayetullah Ali Hamaney ve politikalarını her alanda destekleyen devrim yanlısı geleneksel gazetelerde rastlamak mümkündür. Bu istikamette Muhammed İmani 24 Haziran 2015 tarihli yazısında Cumhurbaşkanı Ruhani ve hükümetini sert dille eleştirerek, müzakereler ile ilgili şöyle yazmıştır: Geçtiğimiz mart ayında yayınlanan iki uluslararası yayın organında, İran dini lideri Ayetullah Hamaney'in müzakerelere katkısı konusu ele alınmıştır. Washington Post "Foundation for Defense of

³⁴ Seyyed Ali Doosti Mosavi, "Gozaresh az zavayaye penhan-e bayaniyeye al-jazayer moammaye motalebat-e Iran az Amrica", www.mofidnews.com/index.php?page=desc.php&id=906&tab=news [17.09.2019]

Democracies” uzmanlarından birine dayandırarak Ayetullah Hamaney’in muhafazakârlar ile teknokratlar arasındaki dengeyi kurarak tek bir cephe halinde müzakereleri sürdürmelerine olanak sağladığını vurgulamıştır. Charles Harkinson aynı yazıyı Washington Examiner’da genişleterek “İran müzakerelere ortak bir görüş ile katılmaktadır ve Ayetullah Hamaney farklılıkları en aza indirgeyebilmiştir” eklemesini yapmıştır. Ali Alfoneh “Foundation for Defense of Democracies İran araştırmaları uzmanına göre Hamaney’in ABD’yi tavize zorlamalısınız sözleri İranlı müzakerecilerin elini güçlendirmiştir” yorumunda bulunmuştur.³⁵

Bu ve benzeri yorumlar İran iç siyasetinde derin yansımalarla sebep olarak, toplumsal birliğin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Böylelikle derin ekonomik sorunlar ile boğuşan halk kitleleri, müzakereleri siyasi bir şahlanış olarak algılamışlardır. Muhafazakarlara göre, dini liderin müzakereleri yönetmesi İran’ı köşeye sıkıştırmaya çalışan ABD’yi çıkmaza sokmuştur. Buna rağmen Obama yönetimi kendi başarısızlığını müzakereler ile ört bas etmeye çalışacaktır.

İranlı muhafazakârlar ılımlı Cumhurbaşkanı Ruhani ve kadrosunu birçok açıdan eleştirmişlerdir. Muhafazakâr kanat müzakerecileri İran’ın yetişmiş genç nüfusu, doğal kaynakları, alt yapı olanakları, jeopolitik konumu ve ekonomik gücünü göz ardı ederek masanın zayıf tarafında oturmakla itham etmekten kaçınmamıştır. Onlara göre devrim sonrası yıllarda elde edilen başarıların tümünün arkasında iman gücü vardır.

Muhafazakâr düşünürlere göre İran ve ABD’nin “Başarılı Antlaşma” kavramına yaklaşımları farklılık göstermektedir. Onlara göre İran tarafının talepleri dikkate alınmalıdır. Bu talepler şu şekilde sıralayabiliriz:

- Endüstriyel Uranyum zenginleştirme hakkının korunması
- Araştırma ve geliştirme haklarının korunması
- Yargı dışı denetimler bahanesiyle İran’ın güvenlik ve askeri birimlerine giriş izninin kaldırılması
- ABD hükümeti ve ABD Kongresinin yanı sıra BM Güvenlik Konseyi ve Avrupa Birliği tarafından uygulanan bankacılık ve mali yaptırımların antlaşma ile geri çekilmesi

³⁵ Mohammed İmani, **Kayhan Gazetesi**, 24 Haziran 2015, 2.

Öte yandan ABD tarafının istekleri ise kabul görmemektedir. İranlı muhafazakarların gözünden ABD bir oldu bitti ve muhasebe hatası ile antlaşmayı istediği şekilde yapılandıracaktır. Onlara göre ABD'nin gizli ajandasındaki maddeler şunlardır:

- İran'ın nükleer programını ortadan kaldırmak veya dinamik endüstriyel değerini kaybettirmek
- Çeşitli bahaneler kapsamında yaptırımların derhal ve etkin bir şekilde iptal edilmesini önlemek
- Müzakere sürecini bir dava haline getirmek. Diğer bir deyişle, İran'ı uluslararası barış ve güvenliğe tehdit göstererek denetim altına almak

Muhafazakarların perspektifinden ambargolar İran'ı zayıflatmak bir yana güçlenmesine ve öz kaynaklarının farkına varmasına sebep olmaktadır.³⁶

Tüm bu savunmalara rağmen İran kamuoyunun muhafazakâr kesimin görüşlerine itibar etmediği açıkça görülmektedir. Nitekim son yıllarda özellikle parlamento seçimlerinde reformist kanadın ezici zaferlere ulaşması bunun en belirgin göstergesidir. Ne var ki başta Cumhurbaşkanı Ruhani olmak üzere devrimin ilk yıllarından beri devlet yönetiminin farklı birimlerinde yer alan ılımlı reformcuların dini lider Ayetullah Ali Hamaney'i kendi saflarına çekmekte başarılı oldukları söylenemez. Buna rağmen devrim lideri müzakerelerin kendi belirlediği kırmızı çizgilere uyulması koşulu ile gerçekleştirilmesine yeşil ışık yakmıştır.

Bu noktada muhafazakâr merkezler devrim liderinin müzakerelere onay vermesine neden olan etkenleri tartışmaya açmışlardır. Muhafazakarlara göre toplumun büyük çoğunluğu ABD ile müzakere masasına oturmayı geçmiş deneyimlere dayanarak doğru bulmamaktadır. Buna rağmen Rehberin³⁷ bu görüşmelere onay vermesinin belirli dayanak noktaları olabilir. Devrim lideri Hamaney'in Mart 2013 tarihli Meşhet konuşmasında “Bir süredir Amerikalılar, nükleer konusunda İran'la pazarlık yapmak istediklerini çeşitli kanallar vesilesi ile bildirmektedirler, fakat ben şahsen geçmiş deneyimlere dayanarak bu tür görüşmeler konusunda iyimser değilim. Tabi ki bir itirazım yok.”³⁸ şeklinde vermiş olduğu beyanat bu dayanaklardan en dikkat çekenidir.

³⁶ “Tahrimha zarar-e maghtai va favayed-e toolani moddat dasht”, www.mehrnews.com [22.09.2019]

³⁷ Rehber, İran dini liderine atfedilen unvandır.

³⁸ Ali Khamenei, “Bayanat dar haram-e motahhar-e razavi”, www.farsi.khamenei.ir/speech-content?id=22233[04.10.2019]

Ayetullah Hamaney Eserlerini Koruma Ofisi tarafından ise yayımlanan birçok bildiriye göre Rehberin müzakerelere karşı çıkmamasına dokuz neden gösterilmiştir. Bu nedenleri alttaki gibi sıralayabiliriz:

- İran nükleer dosyanın kapanmasından yana fakat Batı buna karşı! Defalarca müzakere ve uzlaşının ardından Batı daha fazlasını istemektedir. Ayetullah Hamaney: “Birkaç kez sorun çözüm noktasına ulaştı, gerekli belgeler imzalandı. Fakat daima ABD yeni bir koşul ileri sürdü”³⁹
- Antlaşma sanatı, yola devam etmektedir. ABD dünya kamuoyunu İran'a karşı kışkırtmaktadır. Ayetullah Hamaney: “Dünya ile etkileşimde olmakta yanlış olan hiçbir şey yok, biz de baştan beri dünyayla etkileşim halindeydik. Fakat karşı tarafı tanıma kaydı ile. Etkileşim bir tarafın diğer tarafa sen bu yoldan dönmelisin demesi değildir. Bu hasardır”⁴⁰
- Ülke öz kaynağına güvenmek için yeni bir deneyim. Ayetullah Hamaney: “Hükümetin göstermiş olduğu çaba ile biz başarıya ulaşacağız. Bir iştir, bir deneyimdir, muhtemelen faydalı bir eylemdir. Bu işi yapsınlar. Bir sonuç alınırsa ne ala ancak alınmaz ise ülkenin kendi ayakları üstünde durması gerektiğini öğrenmiş olurlar”⁴¹
- Ülke icra yetkilileri kararını desteklemek. Ayetullah Hamaney: “Ben şahsen icra yetkilisiydim, meydanın ortasında bulundum iş yükü ve zorluklarını deneyimledim. Bu sebepten dolayı yetkililerin yardıma ihtiyacı olduğunun bilincindeyim. Bende yardım edeceğim, destekleyeceğim. Bu olayın kesinleşmiş bir yüzüdür. Diğer yandan İran milletinin haklarının korunmasında ısrarcıyım, İran halkının haklarından bir adım geri atılmamalıdır”⁴²
- Düşmanın düşmanlığının ortaya çıkarılması. Ayetullah Hamaney: “Son müzakerelerin getirilerinden biri Amerikalılar ve ABD hükümet yetkililerinin İran ve İranlıya, İslam ve Müslümanlara olan düşmanlıklarının açığa çıkmasıdır. Bu herkes için rasyonel bir hal aldı, herkes bunu anladı”⁴³

³⁹ Ali Khamenei, 26 Haziran 2013, www.farsi.khamenei.ir [06.10.2019]

⁴⁰ Ali Khamenei, 21 Temmuz 2013, www.farsi.khamenei.ir [07.10.2019]

⁴¹ Ali Khamenei, 3 Kasım 2013, www.farsi.khamenei.ir [07.10.2019]

⁴² Ali Khamenei, 20 Kasım 2013, www.farsi.khamenei.ir [08.10.2019]

⁴³ Ali Khamenei, 9 Ocak 2014, www.farsi.khamenei.ir [08.10.2019]

- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının İran ile ilişkisinin normalleşmesi. Ayetullah Hamaney: “Herkes bilmelidir ki, müzakerelerin sürmesine rağmen, İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer araştırma ve geliştirme alanındaki faaliyetleri hiçbir şekilde durdurulmayacaktır. Nükleer başarıların hiçbiri durdurulmayacaktır. Ayrıca Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının İran ile ilişkileri normal seviyede olmalıdır”⁴⁴
- İran kamuoyunu etkileyecek yıkıcı akımlar ile yüzleşmek. Batı elinde bulundurduğu basın/yayın organları vasıtası ile uluslararası düzeni İran milletine karşı kışkırtma potansiyeline sahiptir. Buna ek olarak birçok devletin çıkarı Batı ile uyumludur. Ayetullah Hamaney: “Amaçları bu bahaneyle İran'a karşı oluşan uluslararası atmosferi korumaktır. Bu doğrultuda hükümetin tasarladığı yeni müzakere çerçevesi onaylandı. Böylelikle karşı tarafın girişimleri engellenerek gerçekler dünya kamuoyu tarafından algılandı”⁴⁵
- Nükleer silah yokluğuna vurgu. Ayetullah Hamaney: “Nükleer bombadan korktuklarını iddia ediyorlar! Birincisi, nükleer silahları önlemenin yolları var... İkincisi, eğer nükleer silahlar konusunda endişelenilecek biri var ise o Amerika değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nde birkaç bin nükleer savaş başlığı var, birkaç bin nükleer bomba var ve bunlar daha önce kullanıldı. Siz kimsiniz ki falanca ülkenin nükleer silahlara erişimi olması veya olmaması konusunda kaygılanıyorsunuz. Zaten gerekli garantiler verildi. Bu kendileri tarafından da açıkça bilinmektedir. Onlar haksızlık yapmaktadırlar”⁴⁶
- Dış politikada inisiyatif almak. Ayetullah Hamaney: “Ben dış politikada daima yenilik ve iletişim yanlısı oldum ve bu alanda faaliyet gösteren devlet yetkililerine ilerici olmaları konusunda tavsiyelerde bulundum. Ancak ülkenin ihtiyaçları ve yaptırımlar gibi bazı konular müzakerelere bağlanmamalıdır”⁴⁷

⁴⁴ Ali Khamenei, 9 Nisan 2014, www.farsi.khamenei.ir [24.10.2019]

⁴⁵ Ali Khamenei, 9 Nisan 2014, www.farsi.khamenei.ir [26.10.2019]

⁴⁶ Ali Khamenei, 7 Temmuz 2014, www.farsi.khamenei.ir [27.10.2019]

⁴⁷ Ali Khamenei, 11 Mayıs 2014, www.farsi.khamenei.ir [12.11.2019]

2.9. Diplomasinin Zaferi

Netice olarak müzakerelerde son dönemeç dönülürken Cumhurbaşkanı Ruhaninin popülaritesini artırdığı gözlemlenmiştir. Özellikle kısa ve orta vadede İran politika sahnesinde yerini koruyacağı ve etkin bir figür olarak rejim politikalarında belirleyici aktör olma vasfını pekiştirerek devam ettireceği genel kabul görmekteydi. İranlı diplomatlar ile P5+1 ülkeleri arasında gerçekleşen müzakereler toplumda milli gurur hissi uyandıran yeni bir dalgayı tetiklemiştir. Ekonomik açıdan ise toplumun çeşitli katmanlarında geçim koşullarını gözle görülür biçimde iyileştirme beklentisi doğmuştur. Buna ek olarak bu müzakerelerin sonuç vermesi durumunda Ruhaninin diğer politik ve siyasal vaatlerini de yerine getirme olasılığı artmaktaydı.

Her ne kadar Ayetullah Hamaney'in onayı olmaksızın gerçekleşmesi muhtemel antlaşmanın yürürlüğe sokulması olanaksız görülse de dini liderin belirlediği tüm kırmızı çizgilere uyulması pek mümkün görülmemiştir. İran Rehberi müzakerelere muhalefet etmemiş olsa dahi muhafazakâr entelektüellerin hükümet ve politikalarına saldırmasına göz yummuştur. Buda olası bir başarıya gölge düşürebilecek altyapının oluşturulması anlamına gelmektedir. Öte yandan muhafazakârlar Batının ambargolar ile ilgili her nevi zorluk üretmesini Ayetullah Hamaney haklı çıkarma aracı olarak kullanma çabasındadırlar.

Nükleer müzakereler birçok İranlı düşünürün beklediği şekilde insan hakları ve bireysel özgürlükler alanında yeni adımların atılmasını beraberinde getirmemiştir. Üstüne üstlük eski Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad döneminde gelişen birtakım özgürlüklerin bu dönemde ivme kazanacağı hülyası adeta suya düşmüştür. Ne var ki müzakerelerin doğası gereği uzun yıllar dünya ile iletişimsizlik durumundan çıkan İran'ın toplumsal bir heyecana kapılması kaçınılmaz olmuştur.

Müzakerelerin iç politikadaki en belirgin tezahürlerinden bir diğeri ise toplumsal savaş karşıtlığı olmuştur. İran ve Irak arasında 8 yıla yakın bir süre devam eden ve neredeyse her iki taraf için hiçbir üstünlük sağlanmadan sonlanan savaş, olası gerginliklerin diplomasi yolu ile çözülmesi gereksinimini sosyal hafızada daima zinde tutmaktadır. Özellikle savaş yıllarında yaşanan beyin göçü ve kaynak israfı nükleer enerji maliyetini yeniden tartışmaya açma gereksinimini doğurmuştur.

3. NÜKLEER ANTLAŞMA ve ELİTLER

Ortak kapsamlı eylem planı⁴⁸ İran nükleer dosyasını çözüme kavuşturmak adına Lozan nükleer uzlaşının ardından 14 Temmuz 2015 tarihinde Avusturya'nın başkenti Viyana'da İran, Avrupa Birliği ve P5+1 olarak adlandırılan Çin, Fransa, Rusya, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'nın onayı ile imzalanmıştır. Böylelikle 22 ayı aşkın süreyle devam eden uzun soluklu müzakereler sonuç vermiştir. Antlaşmanın ardından İran kamuoyu varılan uzlaşmayı coşku ile karşılamıştır. Ertesi gün birçok ulusal gazete nükleer antlaşmayı manşete taşıyarak alttaki başlıklar ile yayınlanmıştır:

- Armane Emrooz: “Dünya İran'a saygı adına ayağa kalktı”
- Aftabe Yazd: “Anahtar döndü İran güldü”
- Ebtekar: “İran çağının başlangıcı”
- Etemaad: “Dünya değişti”
- Ettelaat: “Tarihi antlaşma”
- İran: “İran antlaşma zirvesinde”
- Tejarat: “Yaptırımın alınına önleyici damgası”
- Jahane Sanat: “İran'ın kahramanca antlaşması”
- Javan: “Milletin direnişi ile nükleer İran”
- Cumhuri-ye İslâmi: “İran ulusunun tarihi zaferi”
- Khorasan: “İradelerin savaşında İran'ın zaferi”
- donya-e-eqtesad: “Antlaşma belgesinin deşifre edilmesi”
- Shargh: “Savaşsız zafer”
- Shahrvand: “Bombasız nükleer patlama”
- Ghanoon: “İran kuşatması kırıldı”
- Kayhan: “180 derece Fark, Bir anlaşmanın iki anlatısı”

⁴⁸ Joint Comprehensive Plan of Action.

- Mardom Salari: “Bu zafer kutlu olsun”
- Vatan Emrooz: “Yürürlüğe girmesi beklenirken”
- Hamshahri: "Başlangıç günü"

Ne var ki manşetlerden de anlaşıldığı üzere antlaşmayı zafer olarak nitelendirenlerin yanı sıra ona şüphe ile yaklaşan görüşler göze çarpmaktadır. Buna rağmen birçok köşe yazısında İran'ın diplomatik başarısı ve yeni dönemde dünya ile daha bütünleşmiş bir dış politika izlenileceğine dair ipuçlarına rastlamak olasıdır.

3.1. İstikrar ve Kalkınma Beklentisi

Nükleer antlaşmaya ilk tepki verenler yenilik yanlısı gazeteler olmuştur. 12 yıllık bir mücadelenin ardından savaş ihtimalinin ortadan kalkması ve barışçıl bir yöntem ile dosyanın rafa kaldırılması birçok reformcu yazarın yüzünü güldürmüştür. Bu doğrultuda Yenilik yanlısı çehreler bu fırsatı iç politikaya yansıtmak ve oluşan iklimi kendi lehlerine çevirmek adına birçok yazı kaleme almışlardır. Fereydoun Majlisi Arman-e Emrooz gazetesinin ilk sayfasındaki "Dünyadan toparlanma kokusunu alıyorum" başlıklı yazısında bu uzlaşının önemine değinerek onun iç siyasete etkilerini şu şekilde özetlemektedir: Nükleer müzakereler son haftalarda birçok kez uzatıldı, fakat sonuç olarak başarıya ulaştı. Özellikle son turlarda tatmin edici bir netice hasıl olacağı neredeyse kesinleşmişti. Bu antlaşmada en dikkat çekici nokta ise her iki tarafın ılımlı politikalar sergileyerek diplomatik üslubu gereğince kullanması olmuştur. Özellikle bu günlerde Ortadoğu coğrafyasında ihtiyaç duyulan akılcılık müzakerelere damgasını vurmuştur. İran açısından en büyük getirisi ise ekonomik alanda olacaktır. Hükümet iktisadi gelişmişliğin toplumsal gelişmişliği tetikleyeceğinin farkında. Böylelikle sivil toplum alanında yeni dalgalanmalar için fırsat doğacaktır. İran ile müzakere masasına oturan devletler yaptırımların sonuç vermeyeceğini idrak etmektedirler. Bu bilinç ile İran halkına daha saygılı davranmaya yönelmişlerdir. İranlı yetkililer de bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirebilmiştir. Ancak İran'ın yapacakları henüz başlamaktadır. Özellikle komşularını daha dengeli davranışlar sergileyeceğine ikna etmelidir. Böylelikle iç sorunlara yönelebilmek adına fırsatlar doğacaktır.⁴⁹

⁴⁹ Fereydoun Majlisi, **Armane Emrooz Gazetesi**, 15 Temmuz 2015, 1.

Konuyu farklı bir zaviyeden ele alan diğer bir reformist yazar olan Ahmad Hakimipour ise şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Bu antlaşma ile iç politika alanında önemli beklentiler doğmuştur. Ekonomik alanda pozitif anlamda bir şok etkisi gözlemleyebiliriz. Ancak İran halkının toplumsal, kültürel ve siyasi arenada yeni açılımlar beklediğini dikkatlerden kaçırmamalıyız. Kamuoyu bu başarıyı diğer ihtiyaçlara erişmek için ilk adım olarak algılamaktadır. Cumhurbaşkanı Ruhani seçim vaatlerinin gerçekleştiğini buraya kadar ispatlamıştır. Ancak bazı uygulamaların daha çok zamana ihtiyacı olduğu kesindir. Siyasi kalkınma, medeni haklar ve güvenlik alanında yeni kurtarıcı paketlerin devreye sokulma gereksinimi kaçınılmazdır. Bu nedenle müzakerelerin başarıya ulaşmasından doğan ulusal birlik ruhu ve kitlelerin coşkusu hükümet tarafından ileriye dönük adımların atılması için kullanılmalıdır.⁵⁰

Müzakerelerin başarı ile sonuçlanması İran toplumunda müspet anlamda bir infiale sebebiyet vermiştir. Bu hareketlenme sonucunda çeşitli katmanlar müzakereleri yöneten dış işleri bakanı Mohammad Javad Zarifi İran muasır tarihinin milli kahramanı Amir Kebir'e benzetme yarışına girmişlerdir. Majid Abheri kendi köşesinde bu fenomene değinerek Zarif için yapılan kıyasların İran tarihsel gerçekliği ile bağdaşmadığını vurgulamıştır. Ona göre bu antlaşma Zarifi yalnız ulusal alanda değil belki uluslararası arenada saygınlık kazanmış diplomatik bir simaya dönüştürmüştür. Bu da onun ancak Musaddık ile karşılaştırılmasını mümkün kılabilir. Mohammad Ali Vakili ise Ebtekar gazetesindeki makalesini "Karanlık gecenin sonunda güneş doğar" başlığı ile kaleme alarak şu yorumu yapmıştır: Nihayet 12 yıllık mücadele ve çekişmenin ardından İran diplomasisi sonuç verdi. Şüphesiz gerçekleşen eylemin boyut ve değeri henüz anlaşılmamaktadır. Önümüzdeki yıllarda nükleer enerjinin gereksinimi hakkında yazılar ve kitaplar yayınlanacaktır. Bu antlaşma ile İran tarihi "Antlaşma öncesi İran" ve "Antlaşma sonrası İran" olarak ikiye ayrılmıştır. Böylelikle İran'ın önünde yeni ufuklar açılarak dünya ve İran'da yeni bir rüzgâr esmeye başlayacaktır. Elde edilen bu fırsatın en iyi şekilde değerlendirilmesi bir zorunluluktur. Bu süreçte ülke gelişiminin hızlanması ve toplumsal coşkunun ivmeye dönüştürülmesi önemlidir.⁵¹

⁵⁰ Ahmad Hakimipour, **Aftab-e Yazd Gazetesi**, 15 Temmuz 2015, 10.

⁵¹ Mohammad Ali Vakili, **Ebtekar Gazetesi**, 15 Temmuz 2015, 1.

Nükleer barışın iç siyasete tesirlerini değerlendiren bir diğer reformist düşünür Masoud Pezeshkian ise elde edilen başarının uzun vadeli çabaların sonucu olduğunu vurgulamıştır. Pezeshkian'a göre devrim sonrası İran hükümetleri diplomasi alanında düşük not almışlardır. Özellikle siyasal ve toplumsal mecralardaki tikanıklığa değinen yazar varılan antlaşma ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: Geride bıraktığımız yıllarda karşılıklı anlayış ve ortak sonuca odaklanma yetisi kaybedilmiştir. O seneler boyunca içerdeki kutuplaşmalar sonucu büyük bedeller ödemek zorunda kalınmıştır. Ancak yeni hükümetin başarılı iletişim girişimleri madalyonun diğer yüzünü görmemize olanak sağlamıştır. Bunun en belirgin getirisi ise bizim siyasal yapımızın klasik düşmanını içinde barındıran yapı ile müzakere masasına oturmuş olmamızdır. Bu deneyim er ya da geç ulusal boyutta kullanılmalıdır. Her ne kadar uluslararası arenada iletişim mucizesini tatmış olsak ta içerdeki çok kutupluluk İran sosyal yapısını derinden rencide etmektedir. Halbuki İran ve ABD siyasal yapısının arasında cereyan eden anlaşmazlıklar içerdeki farklı görüşlere sahip gurup ve fraksiyonlara kıyasla oldukça belirgin hatlara sahiptir. Buda iç uzlaşının daha olası olduğu anlamına gelmektedir. Burada sorulması gereken esas soru İran ile P5+1 ülkeleri arasında gerçekleşen antlaşmadan elde edilen deneyimin milli boyutta nasıl tecelli edeceğidir. Mantık odaklı iletişimin mucizesi uluslararası platformda barışın zemini olmuş ise aynı rotanın iç politikada takip edilmesi kuşkusuz kıyas kaldırmaz yeni sonuçlar doğuracaktır. İran siyasal toplumu ana eksenini oluşturduğu bu yapıdan maksimum çıkarı elde etmelidir.⁵²

Ünlü İranlı siyaset bilimci ve yazar Sadegh Zibakalam müzakereler sürecinde birçok yorum ve öneride bulunmuştur. Zibakalam müzakerelerin başarı ile sonuçlanmasının ardından kaleme aldığı yazısında, siyasal atmosferin elde edilen antlaşmaya nasıl tepki vereceğini incelemiştir. Ancak ona göre her şeyden önce şu sorular sorulmalıdır:

- Nükleer antlaşma içerideki yapıya nedenli etki edebilir?
- Antlaşmanın ardından iç siyasal yapıda genişlemeye gidilecek midir gidilmeyecek midir?
- Antlaşmanın parlamento seçimlerine etkisi ne düzeyde olacaktır?
- Antlaşma neticesinde toplumsal beklentilerde artış yaşanması ve bu isteklerin karşılanmaması durumunda desteğin azalması olası mıdır?

⁵² Masoud Pezeshkian, **Etemad Gazetesi**, 15 Temmuz 2015, 2.

Akılları meşgul eden tüm soru işaretlerine rağmen Zibakalam şu yanıtları vermiştir: Nükleer barışın İran iç siyasi yapısında pozitif etki yaratacağına inanıyorum. Pozitiften kastım siyasal özgürlüklerin gelişeceğidir. Ancak bu şekilde düşünmemin altında yatan nedir? Neden Batı ile varılan uzlaşma iç dinamiklere bu denli etki etmektedir? Siyasal bir kaide olarak ne zaman ki İran ile Batı arasındaki ilişkiler gerilmeye yüz tutsa ülke içe kapanarak basın, entelektüeller, yazarlar ve siyasi muhaliflere baskıda artış gözlemlenmiştir. Bilakis Batı ile dostane münasebetler kurulması eleştirmenlere yönelik baskıları azalmıştır. İranlı yetkililerde var olan yanlış bir geleneğe göre muhalifler ve karşıt görüşlüler daima Batının uzantıları olarak algılanmıştır. Buna göre Batı ile sürtüşmelerin arttığı dönemlerde oklar muhalifleri hedef almaktadır. Tüm bu veriler nükleer antlaşmanın ardından İranlı ve Batılı yetkililer arasında tansiyonun düşeceği anlamına gelmektedir. Böylelikle muhalif unsurlara olan tazyiklerde düşüş beklenmesi normaldir. Yine de ilk başta aşırı değişiklikler beklemek akılcı bir yaklaşım değildir. Nitekim bazı yetkililer muhaliflerin bu ortamı suiistimal etmesinden çekinebilirler ancak sonuç olarak gerilimsiz bir ortamda yenilikçi düşünürlere özgürlükçü zemin oluşacaktır. Öte yandan nükleer antlaşma 11. Hükümetin yerini sağlamlaştırmasına olanak sağlayacaktır. Muzaffer diplomasi takımı açık yüreklilikle bir önceki hükümetin yarattığı buhranı sabır, metanet, akılcılık ve önleyicilik ile aştıklarını iddia edeceklerdir. Kuşkusuz bu başarı müesses nizamın ekonomik ve sosyal haklara bakış açısında derin değişikliklere sebebiyet verebilir. Buna dayanarak hükümet ve yandaşları ılımlı adayların 10. dönem Parlamento seçimlerinde başarıya ulaşmasını kesinleştirebilirler. Nükleer antlaşmanın reformistlere sağlayacağı son destek ise muhafazakarların nükleer program dosyası ile ilgili yapmış oldukları yanlış analizler konusunda olacaktır. Muhafazakâr kanattaki genel kanaat göre antlaşmaya varmak bir tarafa dursun, bu müzakereler Batı cephesinin ilk mevzileri olarak kabul görmekteydi. Bu perspektife göre İran, nükleer programından taviz vermesi durumunda insan hakları benzeri yeni bahaneler ile karşı karşıya kalacaktır. Ancak bu başarı İran nükleer dosyasının insan hakları veya İran'ın Ortadoğu bölgesi ile alakalı politikalarından bağımsız olduğunun ispatı niteliğindedir.⁵³

⁵³ Sadegh Zibakalam, **Etemad Gazetesi Nükleer Antlaşma Eki**, 15 Temmuz 2015, 8.

Zibakalam aynı gün yayınlanan bir başka yazısında, nükleer antlaşmanın yaptırımlara engel teşkil edeceğine rağmen İran için kurtuluş reçetesi anlamına gelmediğini savunmuştur. Ona göre şifalı ilaç Adam Simit'in serbest piyasa ekonomisine yöneliştir. O zaman "Madem nükleer antlaşma ekonomik açılım ve toplumsal taleplerin karışlanmasında yeni bir kapının aralanması anlamına gelmiyor, neden onu İran İslam Cumhuriyeti tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul etmeliyiz" sorusu zihinlerde beliriyor. Zibakalam ise şu yanıtı veriyor: Nükleer antlaşma sorunları kökünden sökecek bir sel değil, aksine toplumumuzda kronikleşen hırçın davranışların önünde bir baraj görevi görecektir. Nükleer antlaşma gerçeklikte İslami İran'ın dünyaya barışçıl gözle bakan pragmatizmin geri gelmesinde bir kırılma noktasıdır. 14 Temmuz 2015 tarihli antlaşmadan yıllar sonra İran bilimciler, öğretim görevlileri ve İslami İran tarihi üzerinde çalışan araştırmacılar nükleer barışı Batı ile sürüşmelerde sonun başlangıcı ve İran'ın uluslararası camiaya dönüşü olarak ele alacaklardır.⁵⁴

Zibakalam bir başka makalesinde ise 4 Kasım 1979 tarihli ABD'nin Tahran büyükelçiliği baskını, İran İslam Devrimi tarihinde radikalizmi beraberinde getiren bir dönüm noktası olarak gördüğünü vurgulamıştır.⁵⁵ Bu baskın ile "kahrolsun Amerika" sloganı İran siyasi literatürüne girmiş ve Batı karşıtlığının yanı sıra bölgedeki Arap devletlere karşı hasmane tutumlar sergilenmeye başlanmıştır. Ancak 14 Temmuz 2015 tarihli nükleer antlaşma bu gidişata dur demek ve İran İslam Cumhuriyetinin Dünya ile barışına katkı sağlamak için yeni bir fırsat sunacaktır.

Yakın dönemde yayın hayatına başlayan reform yanlısı bir başka gazete "Shahrvand" ise nükleer antlaşmayı ekonomi penceresinden masaya yatırmayı tercih etmiştir. Bir dizi uzman görüşüne yer verilen nükleer antlaşma özel sayfasında Hosein Raghfar şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Nükleer müzakere maratonu sona ererken İran ekonomisi için tarihi bir fırsatın doğuşuna şahit olmaktayız. Gerçek şu ki bu tarihten itibaren İran ekonomisi ile uluslararası camianın ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu koşullarda ticaret hacminde ve dış kaynaklı yatırımlarda artış beklemek mümkündür. Ayrıca işsizlik sorununa çözüm bulmak ve üretimi teşvik etmenin tam zamanıdır. Şüphesiz ki yaptırımların kaldırılması ile petrol ve petrol dışı ürünlerin dünya pazarlarına ulaştırılması ve ülkeye döviz girdisi sağlamak yolunda önemli

⁵⁴ Sadegh Zibakalam, **Shargh Gazetesi**, 15 Temmuz 2015, 17.

⁵⁵ Sadegh Zibakalam, **Ghanoon Gazetesi**, 15 Temmuz 2015, 1.

adımlar atabiliriz. Ancak ilk bakışta döviz rezervlerinin artışı ve yatırımcıların ülkeye hücum etmesi pozitif olarak algılansa da ekonomi yönetimindeki yöntem dikkat edilmesi gereken esas konudur. Hükümet elde ettiği bu fırsatı tekelleşmeyi önlemek, işsizlikle mücadele ve sermaye gelişini kolaylaştıracak mevzuatın yürürlüğe girmesi için en iyi şekilde değerlendirmelidir. Her ne kadar bu antlaşma kısa dönemde ülke ekonomisine pozitif etki yaratacak olsa da esas getirisi uzun vadede hissedilecektir. Bu sebepten ulus olarak yüksek idealler istikametinde giden bu yolda hükümet kadroları ile eşgüdüm içerisinde hareket etmeliyiz.⁵⁶

Birçok siyasi reformist köşe yazarı tarafından kaleme alınan makaleler ekonomi eksenli olmakla birlikte benzer bir şekilde önceki hükümetin icraatlarını eleştirel mahiyettedirler. Bu yazılardan bazılarının konu ve özetle içeriği alttaki gibidir:

- Rantçıların tezgâhı kapanacaktır.

Nükleer antlaşmanın ilk ve en önemli faydası para transferi alanında olacaktır. İran ekonomisi uzun yıllar boyunca ihtiyaç duyduğu hammadde ve mamulleri ancak belirli ülkelerden temin edebilmiştir. Böylelikle rant çeteleri bu kanalla yüksek gelirler elde etmişlerdir. Ancak yeni koşulların pazara hâkim olması ile şeffaflık seviyesi artacak ve benzeri çevrelerin ekonomiye negatif etkileri gözle görülür şekilde azalacaktır.

- Nükleer antlaşma, başarılı ekonomi politikası ve halka yardım demektir.

Nükleer antlaşmanın ardından dolar kurunda yaşanan düşüş ekonomik parametrelerin yukarıya doğru tırmanışta olduğunu göstergesidir. Özellikle antlaşma öncesi İran'ın günlük petrol ihracatı bir milyon varili geçmezken antlaşmanın ardından iki milyon varile yükselme olasılığı ekonomide rahatlamanın ilk sinyali olacaktır. Böylelikle ekonomik kalkınma hız kazanabilir. Bu antlaşma ile işsizlik oranında büyük düşüşler beklemek yanlış olmayacaktır ayrıca halkın ekonomik gelişmeye olan inancında artış beklenebilir. Son tahlilde ekonominin pozitif bir şok geçireceğinden söz edebiliriz.

⁵⁶ Hossein Raghfar, **Shahrvand Gazetesi**, 15 Temmuz 2015, 4.

- Halkın bakış açısında değişiklik ve boşa çıkarılmaması gereken umutlar.

İran ile P5+1 ülkeleri arasında varılan antlaşmanın ilk getirisi ulusal zihniyet yapısındaki değişiklik olacaktır. Bu değişim iş hayatındaki açılıma olan umudu besleyerek, yönetimin kamuoyu nezdinde uluslararası camia ile olan münasebetlerindeki gücünün ispatı niteliğindedir. Şüphesiz bu konu ekonomik gidişatın yönünü yukarıya doğru çevirmesinde etkin olabilir.

Antlaşma sonucunda yaşanılacak değişimlerden bir diğeri ise İran'ın uluslararası bankacılık ve finans sistemine erişimi ve ürettiğı petrol ve doğal gazı küresel borsalarda pazarlaya bilme yetisi kazanmasıdır. Elbette bu alandaki etkilerin gözlemlenmesi zaman alacaktır. Bu gerçek göz ardı edilmemelidir. Her halükârda antlaşma sonrası yaşanılacak etkiler var olan gerçeklikten daha iyi niyetli görünmektedir. Ancak bu normalleşme süreci tüm çıkmazların anahtarı olarak görülmemelidir, nitekim yolsuzluk, liyakat eksikliği ve çevre sorunları kısa dönemde çözüme kavuşacak gibi durmuyor. Yapısal reform gereksinimi vurgulanmadan kaynakların tahsis edilmesinde şeffaflık, mali disiplin, denetimin gücünde artış ve gereksiz müdahalelerin önlenmesi olası değildir.

- Politik çözümlemelerin sonu ve ekonomik çözümlemelerin başlangıcı.

İran ulusu uzun zamandan beri bu tarihi anı beklemektedir. Antlaşma ile varılan kazan-kazan prensibine bağı iktisadi gelişme İran ile küresel aktörlerin ortak çalışma alanını genişletebilir. Nitekim uzlaşma sağlanmasının ardından hükümet yerli ve yabancı özel sektör faallerinin iletişime geçmesinde aktif rol üstlenmelidir. Özellikle üretimin rekabetçi yapısının yeniden yapılandırılması ve şahsi teşebbüsün özgüven kazanması beklenen sonuçlar arasındadır. Bu alanda ticaret odalarından gerekli mevzuat desteğinin alınması global düzlemde söz sahibi olmak adına kaçınılmaz olacaktır. Bu doğrultuda gerekli eğitimlerin verilmesini sağlayacak altyapıların hazırlanması önemlidir.

- Koşullar elverişli ancak üretkenlik şart.

Müzakerelerin neticesinde meydana gelen ticaretin kolaylaşması ve uluslararası ilişkilerin güç kazanması olacaktır. Gerçekte olması gereken ise iktisadi müteşebbislerin yönetim sanatının inceliklerini kullanarak ihracat endekslerini olması arzulanan seviyeye sıçratabilme potansiyelinin sonuna kadar

kullanılmasıdır. Bu istikamette devlet sanayici ve üreticilere gereken kolaylıkları sağlamakla muvazzaftır.

Ekonominin rehabilitasyonu ve İran'a yabancı sermaye girişinin artışı bu ülkenin küresel ekonomi düzlemindeki rolünü artıracaktır. Ülke nüfusunun dünya nüfusuna oranı yüzde bir olmasına rağmen global ticaretteki payı yalnızca yüzde yarıma tekabül etmektedir. Bu itibarla oranın yüzde birin üzerine çekilme koşulları aranmalıdır. İran'ın yurtdışında bloke edilmiş varlıklarından yüz milyar Amerikan dolarının geri dönmesi ile özel sektör daha yaratıcı olabilecekken devlet piyasa rekabeti koşullarının sağlanmasında etkin olabilir.

- Devlete bağımlılık döneminin sona erdiği halk tarafından algılanmalı.

Şayet, nükleer antlaşmanın en belirgin getirisi İran ekonomisine olan iyi niyetli inancın geri geleceği olarak düşünülürse hatalı bir analiz sayılmamalıdır. Öte yandan bu antlaşma on birinci hükümete olan güveni artırmıştır. Ancak İran halkı petrole dayalı kalkınma, sübvansiyon, devlet destekli ucuz dolar ve yetkinlik belgesi döneminin sona erdiğini kabullenmelidir. İranlılar emek-sermaye denkleminin varlığını kanıksayarak, petrol merkezli ekonomik refah anlayışını sonsuza dek akıllarından silmeli ve devletin toplumsal direnç ile karşılaşmadan ekonomik reform gerçekleştirmesine destek vermelidirler. Bunun yaşam bulması için ise daha aktif bir çalışma düzeni ve gezegenin var olan koşullarında rekabetçi ve katma değeri yüksek üretimi ana eksen olarak devreye sokmakta gecikmemelidirler. Şu varsayım asla unutulmamalıdır ki zengin bir ülkeye sahip olmanın yolu halkın devlete dayanmasından değil bilakis devletin özel teşebbüsü arkasına almasından geçer.

Ambargo sonrası ortamında hükümet zarar eden kamu destekli kurumların varlığına son vererek sağlıklı ve eşit koşulların sağlanmasını teminat altına almalıdır. Bahsi geçen altyapının oluşabilmesinin ön koşulu ise kısıtlayıcı kuralların devre dışı bırakılmasıdır. Böylelikle yabancı yatırımcının İran'a olması gereken güveni inşa edilebilir. Elbette yukarıda değinilen mevzuatın doğru çalışabilmesi ve mülkiyet kavramını destekleyerek, kalkınmayı hızlandıracak girişimcilerin hukukunu muhafaza edebilecek güçlü bir yargı erkinin gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kuşkusuz varılan bu antlaşma İranlı dış politika analistlerinin gündem konusu olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve İran İslam Cumhuriyeti arasında buzların tedricen erime olasılığının altı kalın çizgiler ile çizilirken, birçok entelektüel barış

sözcüğünü sarf etmekten çekinmemiştir. Buna göre müzakerelerin en belirgin getirisi İran'a olası bir askeri seçeneğin masadan kaldırılması olmuştur. Böylelikle İran başta Güney Batı komşusu Suudi Arabistan olmak üzere İsrail ve körfez ülkelerine karşı bölgesel güç dengesini yakalamış olacaktır.

Öte yandan devrim sonrası savaş yıllarından itibaren Rusya Federasyonu'na olan tek yönlü bağımlılık yerini dengeli ve görece daha eşit bir ilişkiye bırakacaktır. Ne var ki Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu müzakerelerin başat aktörleri olarak Batı ve İran arasında arabuluculuk misyonu üstlenmiş olmalarına vurgu yapılmaması ironi yaratan bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır.

Antlaşma sonrası için yapılan öngörülerin arasında enerji nakil hatlarının geleceği ve olası güzergahlar da yer almıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Orta Asya devletlerinin uluslararası arenada boy göstermesine müteakip yıllarda, İran'ın global denklemden uzak tutulmuş olması hızla telafi edilme gereksinimini ortaya koymuştur. Özellikle Hazar havzasının hidrokarbon kaynaklarının ekonomik perspektif gözetilmeden jeopolitik kaygılar dikkate alınarak küresel piyasalara taşınıyor olması bu tartışmaların odak noktasını teşkil ediyordu. Bu doğrultuda başta Türkiye ve Azerbaycan'a alternatif olarak görece daha ekonomik İran merkezli projeler birçok yorumcu tarafından dillendirilmiştir.

Reformist bir yazar olan Ali Hekmat ‘‘Nükleer antlaşma ve iki nokta’’ başlığı ile kaleme aldığı köşe yazısında cumhurbaşkanı Ruhaniye övgüler dizerek, seçim sürecinde verdiği sözleri tuttuğuna ve kampanyasının ‘‘Hem halkın yaşam çarkı hem santrifüjlerin çarkı dönecek’’ sloganına gönderme yapmıştır. Üstüne üstlük tüm bu başarılar Batılı devletlerde geniş nüfuz alanına sahip olan Siyonist lobiler, İsrail çıkarlarını en yüksek düzeyde savunan aşırı sağ eğilimli Amerikalı politikacılar, ABD ve Avrupa sermayeli silah ve mühimmat kartelleri ve onlara bağlı bölgesel ve küresel savaş tedarik zinciri, İsrail ve Mısır yönetimleri, Suudi makamları, Körfez Arapları ve Şii hilali teorisyenlerinin dezenformasyon çabalarına rağmen gerçekleşmiştir.⁵⁷

Yorumların genel hatları müspet bir çağrışım yaratırken, reel politik gerçeklerden uzaklaşmadan olası yol kazalarına dikkat çekmeye çalışan reformist düşünürlerin okumaları önem arz etmektedir. Buna göre antlaşma sonrası kurulacak yeni

⁵⁷ Ali Hekmat, **Etemaad Gazetesi**, 15 Temmuz 2015, 8.

denklemlerde İran'ı zorlu bir diplomasi parkuru beklemektedir. Özellikle İnsan Hakları ve Radikalizm ile mücadele konularında atılması gereken adımlar vardır.

Buna ilaveten üçüncül ülkelerin İsrail yönetimi ile münasebetlerinin İran ulusal çıkarlarına dolaylı bir menfi etki yapmaması hususunda gerekli titizliğin gösterilmesi olmazsa olmazlar arasındadır. Ayriyeten unutulmamalıdır ki söz konusu mutabakat ile İran tarafı bir kısım tavizler vererek bazı milli hak ve menfaatlerinden vazgeçmiştir. Gelgelelim 21.yüzyıl devletler dünyasında güvenlikçi tedbirler alınarak diplomatik başarılarından söz etmek olanak dışıdır. Küreselleşme fırtınasının kasıp kavurduğu bir dönemde askeri caydırıcılık aparatını kullanarak, var olan bölgesel jeopolitik matematiği ulusun yüksek çıkarları doğrultusunda etkilemek ise pek akılcı gözükmemektedir.

3.2. Ufukta Görülen Barış ve İran'ın Yeni Çehresi

Islahat taraftarı entelektüel elitin üzerinde çalışılması gerektiğine inandığı bir diğer başlık ise, küresel kamuoyunun İran'a yönelik bakış açısı olmuştur. Birçok analiste göre her ne kadar barış ve savaş milletlerarası anlaşmazlıkları çözmenin iki farklı yolu olsa dahi, İran uzlaşma yolunu seçerek barışa bir adım yaklaşmıştır. İran bölgesinde öncülük etme potansiyeli taşıyan bir ülke olması hasebiyle, diplomasi yolunu tercih ederek nükleer yarışta ipi göğüslemesi durumunda ulusal menfaatlerini maksimize etmiş sayılacaktır. Böylelikle Orta Doğu ekonomisinde yeni bir çekim merkezi oluşturarak bölge ülkeleri nezdinde rol model bir İslam devleti olarak kabul görecektir. Dolayısıyla yalnız Batı Asya denkleminde değil tüm Dünya barışına önemli katkıda bulunma fırsatını kaçırmamış olacaktır.

Buna ilaveten var olan güç denkleminde İran ve Batı paktı arasındaki gergin iklimden beslenen bir takım güç odaklarını oyun dışına iterek, Dünya nezdinde jeopolitik bir bataklık olarak kabul gören Orta Doğu coğrafyasına huzur ve istikrarın geri gelmesinde önemli katkı sağlamış sayılacaktır. Tüm bu gelişmeler 1979 İslam devrimi sonrası yerküre insanları nezdinde oluşmuş veya oluşmasına gayret edilmiş İran karşıtı zihniyete format atılması anlamını taşımaktadır.

Bir diğerk reformist elit, makalesinde ‘‘Bir dosyanın ötesindeki antlaşma’’⁵⁸ başlığını kullanmayı uygun görmüştür. Ona göre İran ve P5+1 ülkeleri arasında varılan bu uzlaş bir antlaşmanın ötesindedir. Bu istikamette ABD ve İran cumhurbaşkanlarının demeçlerindeki satır araları dikkat çekicidir. Öyle görünüyor ki tüm dünya devletleri bu yedi ülkeye sorunu çözmeleri için yetki vermiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus her iki ülke parlamentosundaki aşırılık yanlısı muhafazakarların antlaşmaya kendi bakış açıları doğrultusunda yorum getirme çabası olmalıdır.

Unutulmamalıdır ki antlaşmaya taraf devletler onu korumakla mükellef sayılmıştır. Barış, uzun ve meşakkatli bir sürecin sonunda ufukta görünürken İran İslam Cumhuriyeti ambargoların gölgesinden kurtulmanın vermiş olduğu özgüven ile bölgedeki güç dengesinin belirleyici aktörü olacaktır. Diğer tarafta Amerika Birleşik Devletleri ise Irak ve Afganistan'da önleyici müdahale olarak adlandırdıkları, sorunlar yumağından kurtulmuş olacaktır.

3.3. Nükleer Antlaşma Sonucunda İran'ın Siyasi Ekosisteminde Görülebilecek Olası Senaryolar

Reform yanlısı düşünürlerin antlaşmayı ele alış biçimleri detaylı bir süzgeçten geçirildiğinde İran'ın düşman algısında yeni parametrelerin dikkate alındığını gözlemleyebiliriz. İran petrollerinin bulunduğu 20.yy. başından beri petrol bu ülkenin iç ve dış politikasında ana etken rolünü oynamıştır. Her ne kadar farklı dönemlerde yönetim erki sözde bağımsızlık vaatleri ile toplum ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenlemeye çalışsa da son kertede belirleyici olan petrol fiyatları olmuştur. Petrol ekonomisi ileriye dönük kararların yanı sıra halkın ideolojisi, kültürü ve toplumsal yapısına etki etmiştir. Bu itibarla nükleer antlaşmanın İran makro ekonomik dengelerini yeniden yapılandıracağını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Yaptırımlar döneminin kapanması ile toplum katmanlarında oluşacağı düşünülen yapısal değişiklikler farklı senaryoları gündeme getirmiştir. Buna göre yöneten ve yönetilen arasındaki münasebetler iki akım halinde devam etme potansiyeli taşımaktadır.

⁵⁸ Ebrahim Asgharzadeh, **Etemad Gazetesi**, 15 Temmuz 2015, 6.

İlkinine göre, devlet toplumu tam anlamıyla kontrolü altına alacaktır. Özellikle uluslararası alanda varılan antlaşma neticesinde baskı ve denetimlerin bir nebze olsun azalması ile içeride siyasal çıkmaz yaşanması olasıdır. Bu durumda her ne kadar sistem dahilindeki muhafazakâr merkezler için Petro dolarlara erişim dönemi kapanmış olsa dahi İran'ın bloke edilmiş paralarının serbest kalması yandaş çevrelerin rant mücadelesine girmesini tetikleyebilir. Böylelikle devlet ve toplum arasındaki iletişim her geçen gün azalma eğiliminde olacaktır. Öte yandan muhafazakâr kanat antlaşma sonrası dönemde iktidar kaybı yaşamamak adına güvenlikçi politikaları daha da şiddetli bir biçimde arttırabilir. Bu olgular toplumun uluslararası kurumlara olan güvenini sarsabilir ve sonuç olarak demokratik kurumların işleyişinde yavaşlamayı kaçınılmaz kılar.

İkincisine göre toplum, nükleer antlaşma ile elde ettiği psikolojik üstünlüğü koruyarak devlete karşı donanacaktır. Bu analiz, Petro dolarların denetimini elinde bulunduran bürokrasinin petrol fiyatlarında yaşanacak sert düşüş ile toplum karşısında geri adım atmasını öngörüyor. Özellikle askeri dış tehditlerin azalması Batı ile husumet edebiyatında var olan coşkunun yerini akılcılığa bırakmasını sağlayabilir. Ekonomik sınırlamaların ortadan kalkması ise İranlı turistlerin Avrupa ve Amerika'ya yapacakları seyahatlerde artışa ve sonuç olarak eskiden beri süregelen tabuların yıkılmasına sebebiyet verebilir.

Buna ilaveten dış unsurlara karşı verilen mücadele yerini iç sorunlara yönelmeye bırakacaktır. Böylelikle yönetici elitler sistemin gelişmesinde, dış dünya ile ticari denklemlerin ötesinde iç ilişkiler ve toplumsal güvenin önemini kavrayacaklardır. Bundan sonra devlet kendi çıkarlarını daha dinamik ve demokratik bir toplumda arayacaktır.

Ancak tüm bu olguların gerçekleşmesi için devlet ve toplum arasındaki kanalların yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Başta vergi sisteminde köklü reformların hayata geçirilmesi kaçınılmazdır. Üreticilerin desteklenmesi ve serbest piyasa ekonomisi koşullarının sağlanması atılması gereken ilk adımlardır. Devlet bürokrasisinde liyakatin ön planda tutulması ve uzman görüşlerine başvurulması olmazsa olmazdır. Tam bu noktada ise devletin işlevselliği meşruiyet ile iç içe geçmektedir. Bunu aşmanın tek yolu daha demokratik ve rekabetçi seçim koşullarının sağlanmasıdır. Böylelikle sivil toplum hak ettiği yeri kazanacak ve özgür basın eleştiri mekanizmasını devreye sokacaktır.

Unutulmamalıdır ki geride bırakılan dönemde İran toplumsal yapısı her zamankinden daha fazla kırılğan bir şekle bürünmüştür. Başta yazılı ve görsel basına yönelik baskılar olmak üzere birçok alanda reform beklentisi doğmuştur. Özellikle yeşil hareketin Musavi önderliğinde var olan statükocu yapıya karşı direniş sergilemesi, bir milat olarak algılanmış ve sosyal yapının hızla iki kutuplu ayrılmış bir oluşuma everilmesi giderek tehlikeli boyutlar kazanmıştır.

Öte yandan ülkenin seçim rejiminde yeniden yapılandırma talepleri reformist politikacılara yönelik baskıların artmasına neden olmuştur. Çeşitli toplumsal katmanlar politik organizasyonun ancak çok partili bir sistem ile mümkün olduğunu dillendirmekten çekinmemişlerdir.

3.4. Sürdürülebilir Bir Antlaşma mı? Mevzi Kaybettirecek Bir Muahede mi?

Muhafazakâr yazarların gözünden, ABD iki yıl boyunca devam eden müzakereler sürecinde İranlı diplomatları köşeye sıkıştırma çabasından asla vazgeçmemiştir. Ancak dini liderin derin öngörüsü ve belirlediği kırmızı çizgiler doğrultusunda varılan antlaşma uygulanma potansiyeli taşımaktadır. Böylelikle muhafazakarların gözünden antlaşmanın içeriği dikkate alınmaksızın oluşturacağı sonuçlar konusunda birkaç öngöründe bulunmak mümkündür. Buna göre:

- Dayatılmaya çalışılan birçok öngörü ve düşünceye karşın varılan antlaşmanın ABD ve İran arasında bölgesel bir iş birliğine doğru evrilme olasılığı oldukça düşüktür. Bilakis ihtilaflı konularda çatışma zemininin hazırlanmasına olanak sağlayabilir. Elbette Amerika'nın bölgedeki irticai diktatörlüklere verdiği destek göz önünde bulundurulursa bu bakış açısının kötümser bir yaklaşımdan ziyade jeopolitik stratejik mantığa dayandığını görebiliriz.
- Bazı düşünce merkezlerine göre, Nükleer Antlaşma beyaz sarayın İran'a yönelik rejim değişikliği politikasında revizyona gittiği anlamını taşımaktadır. Ne var ki Amerika Birleşik Devletlerindeki dış politika kurgulayıcıları bu müzakereleri İran rejimini denetim altına alarak zaman içinde yıpratma aparatı olarak kullanma niyetindeler.
- Nükleer müzakerelerin başladığı günden itibaren Batı basını İranlı karar alma mercilerinin ikiye bölündüğü propagandasını yürütmekten çekinmemiştir. Böylelikle İran iki kutuplu bir politik girdabın içine çekilecektir. Bir yanda müzakere ve barıştan yana tavır alan Batı nezdinde makbul devrim karşıtları,

öte yandan devrimin ilkelerine sadakat yemini etmiş anlaşmaya karşı direniş sergileyen muhafazakâr güçler.

Antlaşmaya varılan sürecin hemen ardından İran Cumhurbaşkanı Ruhani, dini lider Ayetullah Ali Hamaney'ye hitaben bir tebrik mektubu göndermiştir. Mektubun cevabında devrimin lideri antlaşma metninin önemine değinerek, yasal sürecin devam ettirilmesi hususuna vurgu yapmıştır. Ayetullah Ali Hamaney müzakere eden altı ülkenin bazılarına asla güvenilemeyeceğine işaret ederek, hükümeti tarafların taahhütlerini yerine getirme konusunda muvazzaf kılmıştır.⁵⁹

Öte yandan İranlı muhafazakârlar 5+1 ülkeleri yetkililerinin İran karşıtı söylemlerini referans göstermek suretiyle İran kamuoyu nezdinde haklı bir savunma yaptıklarını gösterme çabasına girmişlerdir. Kayhan gazetesi dönemin ABD dışişleri bakanı John Kerry'ye dayandırdığı haberde “Gerekli görülürse İran’a yönelik nükleer olmayan ambargolar uygulanabilir.” cümlesine atıfta bulunarak ABD ve müttefiklerinin İran’a yönelik şüpheli tutumuna parmak basmıştır.⁶⁰

IRNA⁶¹ haber ajansına bağlı İran Kültür-Basın Enstitüsü imtiyaz sahipliğindeki İran gazetesi ise görece daha ılımlı bir tutum sergileyerek varılan antlaşmanın, İran halkının 30 yılı aşkın bir süreyle gösterdiği direniş ruhundan alınan ilhamın sonucu olduğuna vurgu yapmıştır. Gazete İran İslam Cumhuriyeti Riyad büyükelçisi Hoseyin Sadeghi'nin makalesine baş sayfada yer vererek Ruhani hükümetine dolaylı desteğini göstermiştir. Sadeghi yazısında ABD'nin bölgedeki en güçlü müttefikini (Şah Rejimi) kaybetmesi üzerine yeni dirençli bir blok oluşturma çabasına girmesinden söz etmektedir. Böylelikle hem bölgesel menfaatlerin korunması ve hem de ekonomik hegemonyanın darbe almamasını sağlamış olacaktır. Buna ilaveten stratejik müttefiki olan İsrail rejimine 'de gerekli hayati altyapı desteği verilecektir.⁶²

Elbette muhafazakâr entelektüellerin süreci görece daha yumuşak bir tavır ile eleştirme çabalarında, İran İslami Şura Meclisindeki parlamenterlerin, çoğunluğunun varılan antlaşmaya açık destek vermesi etkin olmuştur. Öte yandan “hükümetin elde edilen

⁵⁹ Ali Khamenei, “Bayanat”, <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=30322> , [10.11.2019]

⁶⁰ **Kayhan Gazetesi**, 21 Temmuz 2015, 2.

⁶¹ 1313 Şemsi yılında Pars Haber Ajansı adıyla kurulmuş ve İran İslam Devrimi'nin ardından Meclis-i Şurâ-yı İslami tarafından 1360 Şemsi yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi haber ajansı olarak günümüz adını almıştır.

⁶² Hoseyin Sadeghi, **İran Gazetesi**, 21 Temmuz 2015, 1.

nükleer başarıları koruma zorunluluğu’’ yönergesindeki varılan mutabakat içeriğinin Milli Güvenlik Yüksek Şurası tarafından incelenme yetkisi, muhafazakâr seslerin bu konuyu gündeme getirmesinin önünü açmıştır. Ancak muhafazakâr parlamenter Javad Karimi Ghodousi⁶³ “Milli Güvenlik Yüksek Şurasının müzakerelerin onayı mahiyetinde bir yönerge geçirmesi ve Dini Liderin onu onaylaması durumunda iş bitmiştir” açıklamasını yapmıştır.

Mohammad Javad Akhavan ise Javan Gazetesindeki köşesinde BM Güvenlik Konseyi’nin 2231 sayılı kararına⁶⁴ atıfta bulunarak, kararın bağlayıcı olup olmadığı ve Nükleer Antlaşma metni ile ilişkisindeki şeffaf olmayan noktalara değinmiştir. Akhavan’a göre iki metin arasındaki içerik çelişkisi ve Batılıların henüz Nükleer Antlaşmanın mürekkebi kurumadan (Başkentlerin antlaşma onayı henüz alınmadan) kararı geçirme konusundaki aceleci davranışları, Batılı tarafın odak noktasının BM kararı olduğunun en önemli göstergesidir.

Geleneksel İran muhafazakarlarının bakış açısı ile çetin ve inişli çıkışlı bir müzakerenin ardından İranlı diplomatların tam anlamıyla zaferinden söz etmek erken bir yorum olabilir. Ne var ki onlara göre emperyalist sistem tarafından kuşatılmış diğer bağımsız ülkelerin hariciye mekanizmaları ile mukayese edildiğinde, İran masadan görece başarılı kalkmıştır. Tüm bunlara ilaveten İsrail yönetimi ve küresel Yahudi lobisinin müzakereleri sabote etme çabalarının sonuçsuz kalması bu müzakerelerin güçlü noktası olarak ümit vericidir.

Öte yandan antlaşmanın yürürlüğe girmesi ve İran'a yönelik ekonomik ve askeri ambargoların ortadan kalkması ile İran terörizm ile mücadele, aşırıçılık, bölgesel barış ve istikrarın korunması, enerji nakli ve ekonomik gelişmişlik alanlarında daha ciddi ve aktif rol alma şansı yakalayabilecektir. Tüm bunlara ilaveten sözü geçen antlaşma ile İran orta vadeli kalkınma planlarını gerçekleştirmek ve ekonomik kalkınmanın yanı sıra toplumsal ve kültürel sıçrayışlarını hayata kavuşturmak adına önemli mesafeler kat edebilir. Bu sebeptendir ki her ne kadar müzakerelerin doğası gereği Batılı güçlere belli tavizler verilmiş ise de global kamuoyunun nükleer programın barışçıl olduğuna ikna sürecinde muvaffakiyetten söz etmek doğru olacaktır.

⁶³ Resmi internet sitesi: www.jkarimi.ir

⁶⁴ BM kararları, <https://www.un.org/press/en/2015/sc11974.doc.htm>

Müzakereler ile ilgili dikkatleri çeken en güçlü yorumlardan bir diğeri Ettelaat gazetesinden gelmiştir. Şaban Şahidi Moaddab, kaleme aldığı yazısında, müzakere süreci ile ilgili çeşitli eleştirilere yanıt vererek Viyana'da varılan mutabakatı altı başlık altında toplamaya çaba göstermiştir.⁶⁵Buna göre, ilk olarak elde edilen bilgilere bakılırsa müzakere takımının yanı sıra ülkenin uluslararası hukuk ve milletlerarası ilişkiler alanında en yetkin personeli, perde arkasında İran Atom Enerjisi Kurumu yetkilileri ile diyalog halinde bu görüşmelerin başarılı bir şekilde sonuçlanmasında rol almışlardır. İkinci olarak, İran Dışişleri Bakanı zarif 'in yetki alanındaki konularla ilgili ulusal çıkarları en üst düzeyde korumak için elinden gelen çabayı göstermiştir. Üçüncü olarak İran Atom Enerjisi Kurumu Başkanı'nın diplomatik kadro ile güçlü çalışma isteği göz ardı edilmemelidir. Dördüncü olarak müzakere masasında İran'ı temsil eden yetkililerin dini lider Ayetullah Ali Hameney ve diğer devlet yetkilileri ile eşgüdüm içerisinde hareket etmeleri dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Beşinci olarak verilmiş olunan tavizler ve atılmış olunan karşılıklı adımlar dikkatli bir şekilde incelendiğinde ambargoların hızlı bir şekilde kaldırılacağı açıkça görülmektedir. Son olarak ise İran nükleer programının barışçıl amaçlı olduğu gerçeğine İstinaden Buşehr nükleer elektrik santralinin tam kapasite ile çalışma olanağı sağlanmıştır.

Moaddab'e gör tüm bunlara ilaveten, İran hükümeti birçok alanda geri adım atmış olmasına rağmen ülkenin kalkınması ve ekonomik Refahın yeniden tesisi yönünde kayda değer ilerlemeler sağlamıştır. 21. yüzyılın küreselleşen ikliminde kabul etmeliyiz ki hiçbir ulus tüm ihtiyaçlarını iç kaynaklara dayanarak karşılamamaktadır, bilakis rekabet ortamının güçlenmesi ile en kaliteli malın en asgari maliyet ile temin edilme olanağı sağlanmıştır. Böylelikle ambargo yılları boyunca alternatif kanallar vasıtası ile kalitesiz ürün tedarik etme süreci son bularak global piyasalara yelken açma fırsatı yakalanmış olacaktır.

⁶⁵ Shaban Şahidi Moaddab, **Ettelaat Gazetesi**, 22 Temmuz 2015, 2.

3.5. Küresel Sermaye ve Nükleer Antlaşma

Birçok muhafazakâr düşünürün görüşlerinin aksine nükleer antlaşma ve ambargoların kaldırılması İran ekonomisini pozitif yönde atağa geçirme konusunda etkili olmuştur. Nitekim anlaşmayı takip eden günlerde birçok Avrupalı ticari heyetin başkent Tahran'ı ziyaret etmesi bunun göstergesidir.

Ne var ki bu alanda çeşitli ekonomi ve finans çevrelerinden farklı bakış açılarının ortaya konduğu gözlemlenmiştir. Birçok ekonomist konu ile ilgili uyarı ve telkinlerde bulunma yolunu tercih etmiştir. Onlara göre geçmiş dönemlerde elde edilen belirgin ekonomik fırsatların, siyasal çevreler arasındaki rekabete kurban edilmiş olması tekrarlanmayacak bir husus değildir. Buna dayanarak İran'ın Batılı devletler nezdinde bloke edilmiş varlıklarının ekonominin çarklarını döndürecek alanlara yönlendirilmeme olasılığı söz konusudur. Öte yandan oluşacak ekonomik bahar ikliminin hükümetin petrol endüstrisine dayalı ekonomik modelden kurtulma çabalarına ket vurma olasılığı göz ardı edilmemelidir. Buna ilaveten Avrupa ve Amerika merkezli çok uluslu firmaların ülkeye girişi ile birlikte oluşacak rekabet eşitsizliğinin önüne geçilmesi ve tüketim toplumu eğiliminin gerekli denetim mekanizmalarının devreye sokulması ile engellenmesi kaçınılmazdır.

Unutulmamalıdır ki ambargonun uygulandığı süre boyunca birçok yerli ekonomik aktör rüzgâra doğru yelken açmayı başaramış ve oluşan iktisadi koşulları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Ne var ki Ruhani yönetimi bu konu ile alakalı sorumlulukların birçoğunu önceki hükümet ile ilişkilendirmek doğrultusunda çaba sarf etmiştir. Oysaki birçok muhafazakâr ekonomi yazarına göre hükümetin mali yolsuzluk ile mücadele alanında başarısız olduğu gözle görülür bir gerçekliktir. İran'ın yabancı sermaye transferi alanında %31'lik bir düşüş yaşaması ve yabancı sermaye ile iş birliği yasasının yürürlüğe girmesinden 13 yıl geçmiş olmasına rağmen antlaşmanın imzalandığı güne kadar yalnızca 43 milyar dolarlık bir sermayenin cezbedilmiş olması bu alandaki başarısızlığın delili niteliğindedir.

Muhafazakâr genç kuşağa hitap eden Javan Gazetesi, Seyyed Mohsen Tabatabaei Mozdabadi tarafından kaleme alınan makalesinde dini Lider Ayetullah Ali Hamaney'in direniş ekonomisi kavramına vurgu yaparak ambargo ardılı ekonomik periyodun ipuçlarını göstermeye çalışmıştır. Tabatabaei'ye göre müzakerelerin görece başarılı bir şekilde sonuçlanmasının arkasında İran'ın direniş ekonomisi doktrinine dayalı iktisadî

potansiyelinin Batılı devletler tarafından uygulanan ekonomik baskılara üstün gelmesidir. Nitekim müzakerelerin sonuna doğru birçok Amerikalı yetkili ambargoların sonuç vermeyeceği ve İran ile uzlaşmanın kaçınılmaz olduğu doğrultusunda demeçler vermişlerdir.

Gerçek şu ki devrimin ardından gelen yıllar içinde İran adil olmayan bir ekonomik buhrana sürüklenmek istenmiştir. İran Merkez Bankası'nın uluslararası finans çevreleri ile mali bağlantısına konulan engel, petrol ve türevi ürünlerin satışı önündeki zorluklar Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupalı ortaklarının İran'a yönelik uyguladığı haksız blokaj politikasının açık göstergesidir. Öte yandan Çin, Rusya, Japonya ve Güney Kore gibi birçok devletin İran ile ekonomik münasebetlerini devam ettirme talebine Karşılık Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararlar birer baraj görevi görmüşlerdir.

Ancak Tüm bu olanlara rağmen İran'ın muhtelif alanlardaki saklı kalmış iktisadi kapasitesi ekonomik kalkınmaya itici motor görevi görmüştür. Kendine özgü jeopolitik konumu, geniş coğrafyası, iklim çeşitliliği, maden ve yeraltı kaynakları, eğitilmiş yetişmiş insan gücü ve genç nüfusu ülke ekonomisi için taşıyıcı kolonlar görevi görmüştür.

Her ne kadar bazı düşünce erbabı aydınlar liberal ekonomik modeli ülkenin kalkınması ve üretim dışlılarının dönmesi için kaçınılmaz görse de yetkili merciler Batı sermayesi adı altında ülkenin yeni bir pazar haline gelmemesi hususunda dikkatli davranmalıdırlar. Bu doğrultuda ithal edilecek harici sermayenin yenilikçi teknolojilerin gelişmesi, milli üretimin kalkındırılması ve döviz kaynaklarının başarılı yönetimine yönlendirilmesi ekonomik yükselme modelinin ana hatlarını oluşturmalıdır.

Öte yandan Hossein Tala benzeri birçok muhafazakâr liberal düşünür Cumhurbaşkanı Ruhaninin ambargo simsarları diye adlandırdığı iş adamlarını savunmuştur. Tala Aftab-e Yazd Gazetesine verdiği röportajda “Birilerinin inovatif ve yenilikçi bir bakış açısı ile ambargonun engellerini aşma çabası Tahsin'e şayandır.”⁶⁶ Sırf bu sebepten dolayı bu insanlara belirli lakaplar yakıştırması yapmak siyasi ahlak ile

⁶⁶ Hossein Tala, **Aftab-e Yazd Gazetesi**, 22 Ağustos 2016, 1.

bağdaşmamaktadır. Bilakis bu şahıslar işveren olarak değerlendirilmelidir.” yorumunda bulunmuştur.

Bu süreç zarfında birçok Batılı devlet İran ile iktisadi anlaşmalar yapma mecraları arayışına girmişlerdir. Özellikle başta ticaret odaları olmak üzere birçok sivil toplum kuruluşu tarafından İranlı iş adamlarına Batılı muhatapları ile iktisadi münasebetleri geliştirme telkinleri yapılmıştır. Bu doğrultuda İran'ın petrol ve doğal gaz ihracatına paralel olarak tarım ve sanayi odaklı bir dış piyasa politikası geliştirmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu istikamette ambargo sonrası dönemde başta özel sektör olmak üzere birçok kuruluş yabancı sermaye girişi ve Batılı ortak bulma konusunda çaba sarf edilmesi için teşvik edilmiştir.

Ancak birçok iktisadi analiste göre kamu sektörü yabancı sermaye girişi için gerekli altyapı hazırlıklarını tamamlayamamıştır. Özel sektör ise içinde boğulduğu sorunlar neticesinde bu alana odaklanma fırsatından yoksun kalmıştır. Öte yandan göz ardı edilmemelidir ki İran'a yabancı sermaye girişi önündeki bürokratik engeller bölge ülkeleri ile kıyaslandığında bir hayli fazladır. Tüm bu süreçlerin koordineli bir şekilde ilerleyebilmesi için ise bankacılık sisteminin küresel ağ ile entegrasyonu ve sigorta kapsama kapasitesinin artırılması kaçınılmazdır.

Buna ilaveten İran'ın 2012 yılında kısa adı ile SWIFT olan Dünya Çapında Bankalar arası Finansal Telekomünikasyon Derneği'nden atılması ile ortaya çıkan finansal bilgi akışı noksanlığı giderilmediği takdirde finansal kurumlar, uluslararası ticareti güçlü bir zemine taşıyamayacaklardır. Unutulmamalıdır ki İran ekonomisi uzun yıllar boyunca derin bir durgunluk içerisine girmiş ve enerji sektörü başat aktör olarak rol oynamaya devam etmiştir. Buna dayanarak dönemin Sanayi, Maden ve Ticaret bakanı birçok petrokimya tesisi ve ham petrol rafinerisinin özel sektöre devredilmesi için çalışma başlattıklarını açıklamıştır. Ancak İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC) hisselerinin yanı sıra stratejik öneme haiz sanayi kuruluşlarının yüzde 20'lik hisse Payının devlet tarafından muhafaza edileceği vurgulamıştır.

Elbette farklı bir iktisadi tahlil ile meseleye bakmak gerekirse yabancı sermaye cezbetme sürecinin ekonomik kalkınma üçgeninin yalnızca bir kenarını kapsadığını belirtmeliyiz. Bu üçgenin diğer iki kenarını ise güçlü yerli sermaye ve istikrarlı yönetim yapısı oluşturmaktadır. Ekonomist Ali Dini Torkmani'ye göre üçgenin Kenarları arasındaki bağlantı noktalarının güçlenmesi bürokratik engellemelerin saf dışı bırakılması ile gerçekleşebilir.

Bana göre hükümet sistematik bir düşünce yapısıyla yabancı sermayenin gerekli etkiyi yaratabilmesi için olması gereken koşulları sağlayabilme potansiyeline sahiptir. Güçlü bir mali disiplin yapısı yerli sermayedarın dış kaynaklar ile flörtünü kolaylaştırarak süreç içerisinde gerekli teknik bilgi ve birikimin transfer olmasında etkin rol oynamaktadır. Torkmani'ye göre 80'li yıllarda İran ekonomisi 900 milyar dolar petrol geliriyle cari açık sorunu yaşamamasına rağmen know-how eksikliğinin neticesinde ambargo yılları boyunca ağır bedeller ödemiştir. Bugün ise gelişmiş ülkeler bu stratejik bilgileri karşılıksız bir şekilde vermektense farklı yatırım projeleriyle, yerli ortak arayışına girme çabasındadırlar.

3.6. Nükleer Antlaşmanın Getirdikleri ve Götürdükleri

Müzakerelerin başarılı bir şekilde sonuçlanmasının neticesinde İran siyasi hayatında kartlar yeniden karılmıştır. Bu dönemde Batılı devletlere karşı iyimser bir tutum içine girilmiş ve Cumhurbaşkanı Ruhani hükümetinin başarı hanesine birkaç artı puan eklenmiş olsa da muhafazakâr elitler bu sürecin sürdürülebilir olmadığı konusundaki tutumlarını korumuşlardır. Buna karşın liberal eksen içinde yer alan düşünürler ABD ve Batılı müttefikleri ile yeniden dengeli ilişki kurabilmenin önemine Atıfta bulunarak yeni sorulara cevap arayışına girmişlerdir. Bu sorulardan En önemlisi ise ulusal çıkarların müzakere de mi? yoksa savaşta mı? olduğudur. Nitekim birçok reformist yazar parlamentolar arası ilişkilerin yeniden tesis edilmesi konusunu dillendirmekten geri durmamıştır.

Böylelikle 11. hükümetin iş başına gelmesi ile İran ve küresel güçler arasındaki münasebetler görece normalleşme sürecine girmiştir. Bu güçlerin arasında göz ardı edilemeyecek en başat güç Avrupa Birliği olmuştur. Elbette Avrupa Birliği'nin tek bir bütünü temsil etmemesi ve her biri farklı ekonomik ve politik çıkarlar güden ülkelerden müteşekkil olması ilk bakışta diplomatik sürecin zorlanacağı bir yapı olarak görülse de nihai denklemde İran'ın işine yaramıştır. Böylelikle her bir Avrupa Devleti rekabet yarışını kazanabilmek adına en iyi koşulları sunmaktan geri durmayarak, yeni açılacak büyük İran pazarında varlık göstermeye çalışacaktır.

Öte yandan hem İran ve hem Amerika Birleşik Devletleri yeniden tesis edilecek ilişkilerin başta ekonomik, kültürel, politik, insan hakları ve terör ile mücadele başlıkları altında güçlü bir temel'e oturması için çaba göstereceklerdir. Ortaya çıkan

resmin neticesinde ABD ve Avrupa Birliği İran'ın jeopolitik etkisinden bağımsız bir Ortadoğu düşünemeyeceklerdir.

Bu dönemde iç politikadaki hatlar daha belirgin olarak çizilmiştir. Batılı devletler tarafından uygulamaya konulan yaptırımlar İran ekonomisinin güçlü bir düşüş trendi yakalamasına sebep olmuştur. Buna karşılık çözüm yolları arayışına giren uzmanlar petrol fiyatlarındaki hızlı iniş ile tükenmeye yüz tutan kaynakların ikamesi için çözüm arayışlarına girmişlerdir. Ek olarak bir önceki hükümet döneminde cereyan eden müzakerelerin müspet sonuç vermemesi toplumsal kaygıların artmasına yol açmıştır.

Ne var ki Dışışleri Bakanı Zarif'in kurtarıcı melek olarak diplomasi sahnesine çıkması ile İran siyaseti yeni bir Musaddık kazandığına inanmıştır.⁶⁷ Bu dönemde Zarif ve diplomasi takımının muhafazakâr bürokrasi elitinin engellemelerine rağmen zafer kazanması, İran'ın Nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanımı hususundaki hüsnü niyetini dünya kamuoyunun kulağına duyurmasında etkin olmuştur.

Öte yandan Cumhurbaşkanı Ruhani hükümeti döneminde rejim perspektif senedi çerçevesinde yaptırım sonrası dönem için muhtelif kurumlar tarafından çalışmalar başlatılmıştır. Aynı zamanda İran meclisi tarafından üretimi engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması ve mali disipline yönelik çalışma faaliyet belgesi yasa tasarılarının kabul edilmesi reformist politikacıların toplum nezdindeki imajlarının tazelenmesine yardımcı olmuştur. Ancak tüm bu çalışmalar devrim sonrası iktisat politikalarının yeniden tarif edileceği anlamını taşımayacaktır. Muhafazakâr düşünürlere göre, şimdiye kadar iş başına gelen hükümetler, pazar ekonomisi ve devlet destekli ekonomi arasında orta yolu bulma çabasında olmuşlardır. Fakat süregelen koşullar Batılıların İran ile yeni bir düzlemde masaya oturma talebinde olduklarını gözler önüne sermektedir. Dikkat edilmesi gereken nokta ise petrol gelirlerinin karşılığı olarak hangi düzeyde teknolojik transfer yapılabileceğidir.

Tüm bu gelişmelere rağmen birçok finans aktörü, müzakereler neticesinde yürürlüğe giren ambargoların kaldırılması olgusunun hangi oranda risk taşıdığını tartışmaktan geri durmamıştır. Bu doğrultuda yabancı sermaye yatırımlarının cezbedilmesi konusunda aceleci davranılmaması ve İran döviz piyasasındaki büyük kaçak kaynağının belirlenerek, önünün alınması ortak düşünce olarak ön plana çıkmıştır.

⁶⁷ “Gozar az mosaddegh be zarif”, **Aseman Dergisi**, s. 67 (30 Kasım 2013): 1.

Unutulmamalıdır ki antlaşma sonrası dönemde İran Merkez Bankası döviz rezervlerinde büyük artış gözlenmiş olmasına rağmen başta ABD doları ve Avrupa Birliği Euro'suna yönelik talep gözle görülür oranda artmıştır. Bu talebe olan ilginin başlıca nedeni ise ithalat olarak görülmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, lüks ithalat kalemlerinin büyük bölümünün kaçak yollarla ülkeye girişinden kaynaklanan 22 milyarlık cari açık olmuştur.

Buna karşılık muhafazakâr muhalefet kanadından hükümetin döviz kurunu baskılaması için yeni politikalar geliştirmesi yönünde öneriler sunulmuştur. Ne var ki ülke ekonomisi ambargo koşulları altında nakit akışını sağlayabilmek adına aşırı risk potansiyeline rağmen döviz bürolarının denetimi altına girmiştir. Bu riskin asgari düzeye indirilmesi için ise mali akışın yeniden bankacılık rejimi altında yapılandırılarak akrediteye dayalı bir ithalat sisteminin tasarlanması kaçınılmazdır.

Bu dönemde sıklıkla tartışılan bir diğer konu kısa vadede elde edilen ham petrol üretim düzeyindeki yüksek artış oranı olmuştur. İran Cumhurbaşkanı 1. yardımcısı İshak Cihangiri'ye göre⁶⁸ petrol ve enerji alanında gözle görülür başarılarla imza atılmıştır. Cihangiri ham petrol üretiminin iki katına çıkmasına ilaveten, doğalgaz alanında 240 milyon metreküp olan istihraç hacminin kısa süre içerisinde 560 milyon metreküp düzeyine yükseleceği bilgisini vermiştir. Gelgelelim uluslararası finansörlerin sözü geçen alanlarda yatırım yapmaları için hükümet nezdinde uluslararası garantilerin teminat altına alınması koşulunu ileri sürmüş olmaları, muhalefet tarafından güçlü direnç ile karşılaşmıştır.

⁶⁸ Eshagh Jahangiri, <https://www.Javann.ir>, [12.11.2019]

4. BAŞKAN TRUMP ve SONUN BAŞLANGICI

Süreç boyunca başta İran İslam Devrimi Muhafızları olmak üzere Silahlı kuvvetlerin tutumu müzakerelerin yönünün belirlenmesinde etkin olmuştur. Özellikle Trump yönetiminin iş başına gelmesinin ardından başlayan diplomatik atışma sürecinde İran Merkezi Kuvvetler Komutanlığı karargahının Cumhurbaşkanı Ruhani yönetimine güçlü desteği göz ardı edilmemelidir. Ancak İran tarafından geliştirilen orta ve uzun menzilli füze sistemlerinin niteliği ve bu başlığın müzakereler neticesinde varılan anlaşmanın dışında tutulması güçlü soru işaretlerini beraberinde getirmiştir.

Birçok askeri stratejist'e göre İran'a ait savunma sistemleri ve bu mekanizmaların etki alanları ele alınmadan Ortadoğu coğrafyasında gerçek bir diplomatik uzlaşmadan söz etmek mümkün değildir. Buna ek olarak Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de, İran Devrim Muhafızları tarafından organize edilen paramiliter güçlerin ambargoların kaldırılması neticesinde elde edilen petrol gelirleri ile sübvansede edildiği iddiaları birçok Batılı başkentte yeni kaygıların uyanması için zemin hazırlamıştır.

ABD başkanı Trump'a göre İran, Orta Doğu bölgesindeki birçok terörist ve milis güce lojistik destek sağlamaktadır. Lübnan Hizbullah'ı ve Filistin'de Gazze yönetimini elinde tutan Hamas uzun yıllar boyunca İran askeri müsteşarları tarafından eğitime tabi tutulmuştur. Her şeyden önemlisi bu ülkenin nükleer silah geliştirme potansiyeline ulaşması, başta Batı Asya bölgesi ülkeleri olmak üzere dünya genelinde devletleri yeni bir silahlanma yarışına sürükleyecektir.

Mamafih birçok Amerikalı askeri elite göre Başkan Obama döneminde İran ile varılan anlaşmanın, daha vahim sonuçlar doğurmaması için biran evvel yürürlükten kaldırılması elzem bir gereklilik halini almıştır. Unutulmamalıdır ki İran ile 5+1 ülkeleri arasında varılan anlaşmanın ardından bu ülkenin askeri bütçesinde yüzde 40'lık bir artış gözlemlenmiştir.

İran tarafında ise Amerika Birleşik Devletleri'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi önemli kaygıların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ülkenin geleceği ve ulusal birlikte

oluşabilecek çatlaklar, çeşitli siyasi gruplar ve fraksiyonları tarafından tartışmaya açılmıştır. Özellikle reformist Kanat'a mensup birçok aydın ulusal çıkar olarak adlandırdıkları öğretiyi dayanarak sosyal yapının bozulmaması gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Ne var ki buhran dönemlerinde eşgüdüm içerisinde hareket etme geleneğine sahip olan İran toplumsal yapısı, muhtelif siyasi akımların girdabına kapılmaktan kaçamamıştır.

Bu istikamette “Shura-ye Markazi-ye Anjoman-e Eslami-ye Modarresin-e Daneshgahha”⁶⁹ üyesi Golamreza Zarifian, Ortak eylem planı ve müşterek karar alma mekanizmasının kurulması gereksinimine vurgu yaparak, toplumun kanaat önderleri ve kilit role sahip bilgelerinin yeniden siyasi arena'da varlık göstererek ilham kaynağı olmaları için çağrı yapmıştır.⁷⁰

Zarifian nifak tohumları ekmeye çalışan muhalif seslerin hükümet tarafından uyarılması gerektiğini vurgulamıştır. Buna karşın İran parlamentosu Omid fraksiyonu üyesi Tebriz Milletvekili Zehra sai kuvvetler ayrılığının önemine vurgu yaparak, tüm devlet organlarının ortak bir platformda var olan yeni siyasal zeminle ilgili faaliyet sürdürmeleri gereksinimine parmak basmıştır. Sai'ye göre ülkenin diplomasi takımına gerekli destek verilerek, uluslararası platformda yeni kazanımlar elde edebilmesi için cesaretlendirilmelidir. Ona göre pozitif eleştiri önemli olduğu kadar siyasi çekişmeler de toplumun tek parça olarak sorunlarla yüzleşmesi hususunda ehemmiyet arz etmektedir.

Elbette bazı çekişmeler demokratik üslubun gelişmesine katkı sağlayacaktır ancak unutulmamalıdır ki ulusal çıkarların ön planda olduğu güçlü bir devlet yapısı için birlik ruhunun daima muhkem tutulması kaçınılmaz bir zarurettir. Radikalizmin egemen olduğu bir sosyal yapı uluslararası kamuoyu tarafından dikkatlice takip edilecektir, ne var ki İran halkının tek sesliliği global perspektifin değişmesinde müspet etki yaratabilir.

Mehdi Dadooinejad Bahar gazetesindeki başyazısında birlik ruhunun milli menfaatler doğrultusunda gereksinimini hatırlatmaya çaba göstermiştir. Dadooinejad'a göre milli

⁶⁹ Öğretim Görevlileri İslami Dernekler Merkez Yürütme Kurulu. İslami Dernekler ilk olarak 1320 Şemsi yılında Tahran üniversitesinde kurulmuştur. İran İslam Devrimi'nin ardından “Birliği Güçlendirme Ofisi” olarak tanınmaktadır.

⁷⁰ Golamreza Zarifian, **Ebtekar Gazetesi**, 15 Mayıs 2018, 2.

ve vatani görev, siyasi oluşumların ayrışmalarının önüne geçmelidir. Buna örnek olarak siyasi yelpazeye mensup muhtelif oluşumlar, nükleer anlaşma ile ilgili eleştirinin ötesinde birbirlerini itham edecek her çeşit faaliyetten uzak durmalı ve özellikle Trump'ın elinin güçlenmesine sebebiyet verecek ve hakimiyetin bu istikametteki duruşuna darbe indirecek tutumları telin etmelidirler. Unutulmamalıdır ki eleştirmek ve tahrip etmek birbirinden bağımsız iki farklı süreçtir. Bu çerçevede tüm eleştirilere rağmen beynelmilel alanda olumsuz bir algı oluşmaması için ülke içinde ortak bir sesin duyulması kaçınılmaz bir gereksinimdir.

Bilinmelidir ki bir tüccar olarak Trump'ın davranışları ancak ve ancak iktisadi çıkarlar ile tarif edilebilir. Bu itibarla alacağı kararlarda etkili olabilecek ana unsur yalnızca maliyetlerin artışı olarak teyit edilebilir. Bu kabul ile yola çıkıldığı takdirde siyasal ve toplumsal figürlerin tek sesli olması bahsi geçen maliyetlerin, kayda değer bir ölçüde artışına sebebiyet verecektir. Takdir edilmelidir ki bugün itibarıyla Trump, Ortadoğu coğrafyasında birçok hedefine ulaşmıştır. Her ne kadar Amerika bölgedeki hiçbir savaşa direkt olarak müdahil olma yoluna girmiş olmasa dahi, Ayak izleri açıkça ortadadır. ABD basın ve propaganda aracının gücünü en iyi şekilde algılanmıştır ve bu potansiyeli her fırsatta İran'a karşı uygulamaktan çekinmeyecektir. Ancak İran siyaset arenasında varlık gösteren aktörler bu hususun emniyetinden habersiz olmalı ki, sürekli yara alma durumundadırlar.

Bazı aşırılık yanlıları, oluşan yeni koşullardan mutlu ve memnun görünmektedirler. Öyle ki ülke ve rejimin krize sürüklenmesi, ulaşmak istedikleri nihai hedef gibi temayüz etmektedir. Ancak tüm bu çelişkiler ile etkin bir biçimde mücadele etmenin tek yolu, toplumun güven duygusunun yeniden tesis edilmesidir. Her siyasi oluşum kendi sırası ve gücü doğrultusunda ulusal çatlaklar ve çekişmelerin son bulmasında paylaş olmalıdır. Ne yazık ki aşırılık yanlısı oluşumlar kendi ideallerini gerçekleştirmek adına İran toplumuna hiçbir fayda sağlamayacak radikal ve hırçın siyaset propagandasına başvurarak, her fırsatta milli menfaat ağacını baltalamaktan geri durmamaktadırlar.⁷¹

Muhafazakâr kanadın önemli yayın organlarından Resalat gazetesi, “Görevlerimiz” başlığı ile yayınladığı makale’de nükleer anlaşmanın Batı ve Amerika ile 12 yıllık sürecin meyvesi olduğuna değinerek, verilen tavizlerin Cumhurbaşkanı Ruhani

⁷¹ Mehdi Dadooinejad, **Bahar Gazetesi**, 12 Mayıs 2018, 1.

yönetiminin zayıf diplomatik karnesinin sonucu olduğuna vurgu yapmıştır. Ona göre Amerika Birleşik Devletleri 40 yılı aşkın bir süredir İran İslam Cumhuriyeti rejimini devirme faaliyetlerinden geri durmayarak, her fırsatta yumuşak ve sert gücünü kullanarak ülkenin altyapısına hayati darbeler indirmiştir. Makalenin yazarına göre; Trump anlaşmadan çekilerek hiçbir çift taraflı veya çok taraflı muahedeye bağlı kalmayacağını açıkça deklare etmiştir. Buna rağmen bugün İran halkı ve devleti eşgüdüm ve birliğin zirvesini tecrübe etmektedir.

Öte yandan Avrupalı devletlerin nükleer anlaşma'da kalma istekleri İran ile iş birliği talebinden ileri gelmemektedir. Bilakis Trump'ın anlaşmadan çekilerek uluslararası hukukta yarattığı tahribata ortak olmak istemediklerinden, bu pozisyonu alma gereği duymuşlardır. Bu itibarla İranlı politika yapıcılarını hiçbir koşul altında Avrupalı devletlere güvenmemelidir. Tarihsel deneyimler açıkça gösteriyor ki Avrupa, Amerika'dan daha kötü bir sömürgeci geçmişe sahiptir. Trump'ın bu davranışı Amerika ve Avrupa'nın düşmanlarına istedikleri zaman istedikleri antlaşmadan çekilme hakkını tanımaktadır. Trump anlaşmayı yırttı, şimdiyse sıra anlaşmanın İran milleti tarafından yakılmasındadır. Bilinmelidir ki Siyonist rejim anlaşmanın yakılmasını dahili ve harici sınırlarında hissedecektir ve bu doğrultuda anlaşmanın ateşinin yakıcılığından uzak kalamayacaktır. Unutulmamalıdır ki Amerika ilk günden beri nükleer anlaşmaya gerçek anlamda bağlı kalmamıştır. Bu sebeptendir ki söz konusu devletin anlaşmadan çıkmasıyla yarattığı yalan ve korku İmparatorluğu uluslararası düzen tarafından sorgulanmaya mahkumdur. Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilmesi yalnızca İran ulusu ve Ruhani hükümetini değil, aksine uluslararası kamuoyunu Amerika'ya karşı güvensizliğe sevk etmiştir.⁷²

Bir diğer muhafazakâr yazar olan Ahmad Sadighi kaleme aldığı makalesinde, ABD başkanı Trump'ın anlaşmadan çekilme sebeplerini 4 ana başlık altında toplamaya çalışmıştır. Buna göre ilk olarak ABD başkanı Trump iç kamuoyu baskısı ve Avrupalı devletler tarafından uygulanan uluslararası tazyiklere karşı koyabilmek adına anlaşmadan çekilme yolunu tercih etmiştir. Bu senaryonun ön kabulü olarak Trump İslam Cumhuriyeti rejimini ortadan kaldırmayı, siyasal doktrininin ana unsuru olarak belirlemiştir. Bu sebeptendir ki İran İslam Cumhuriyetine meşruiyet kazandırabilecek her türlü uluslararası anlaşmadan ayrılmayı elzem görmektedir. Bir başka tabirle bu

⁷² Mohammad Kazem Anbarloee, **Resalat Gazetesi**, 10 Mayıs 2018, 2.

baskıların ABD'nin alacağı nihai karara etki etmemesini sağlamak adına nükleer anlaşmaya son kurşun sıkılmıştır.

İkinci olarak içerde yaşadığı çalkantılı siyasi hayatına bir perde teşkil edebilmesi adına böyle bir yola başvurmaktan geri durmamıştır. Bu senaryoya inananlar Trump'ın bir sonraki Amerika Birleşik Devletleri başkanlık seçimine daha güçlü girebilmesi adına bu denli pervasızca davranmasını sebep göstermektedirler. Üçüncü senaryo olarak, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği'nin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınması hadisesine paralel cereyan eder nükleer anlaşma sürecinin sonlandırılmasıdır. Dikkatlerden kaçmamalıdır ki bir taraftan İran ile çalkantılı günler yaşanırken diğer yandan ABD Büyükelçiliği tabelalarının Kudüs'e asıldığına şahit olmaktayız. Son senaryo olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Kore ile devam eden nükleer başlıklı füze gerginliği kabul edilebilir.⁷³

Öte yandan İran dini lideri Ayetullah Ali hamaney ABD olmadan devam edebilecek bir nükleer anlaşmanın, Avrupa devletleri tarafından karşılanması gereken bazı şartlara bağlı olduğunu açıkça beyan etmiştir. Hamaney'e göre her halükârda Avrupa üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmemiştir. Bu doğrultuda Avrupa Birliği dışişleri ve güvenlik politikaları yüksek temsilcisi Federica Mogherini'nin "Nükleer anlaşmayı yok edebilecek tek ülke İrandır" sözlerine atıfta bulunarak Batılı devletlerin topu İran'ın sahasına atma isteğine vurgu yapmıştır. Buna göre Avrupalılar nükleer anlaşma koşullarını yerine getirmediikleri halde İran'ı anlaşmada kalmaya mecbur bırakarak küresel hegemonyalarını devam ettirme çabasındadırlar. Unutulmamalıdır ki İran süreç boyunca gerekli tüm sorumluluklarını yerine getirmiştir.

Bu doğrultuda muhafazakâr Hemayat gazetesi konuya baş makalesinde değinmeye çalışmıştır. Yazar Ayetullah Ali hamaney'in sözlerini referans göstererek, Avrupa Birliği'nin hüsnü niyetini ispatlaması için açık ve perdesiz şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nin anlaşmayı ihlal eden tutumuna karşı tavır alması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre Avrupalı devletler her şeyden önce oluşacak yeni ambargo sürecinde İran'ın asli ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmelidirler. Ne var ki 2231 sayılı Birleşmiş Milletler kararı, İran tarafından ihlal edilmiş olsaydı birçok Avrupalı devlet konuyu güvenlik konseyine taşımak için birbirleri ile yarışa girmekten çekinmezdi. Ancak ne gariptir ki söz konusu kararın Beyaz Saray tarafından ihlal edilmesi hiçbir

⁷³ Ahmad Sadighi, **Afkar Gazetesi**, 10 Mayıs 2018, 1.

Avrupalı başkentte kayda değer bir tepki ile karşılanmamıştır. Tüm bu gerçeklerin ışığında İngiltere, Almanya ve Fransa üçlüsünün Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısına dayanarak ambargoları hafifletme çabasına girecekleri beklentisi romantik bir hayalden öte değildir.

Ne gariptir ki nükleer müzakerelerin ana eksenini ambargoların kaldırılması ve müzakere öncesi süreçte bloke edilen İran sermayelerinin iade edilmesi üzerine tesis edilmiştir. Gelgelelim halihazırda oluşan koşullarda önceki kısıtlamalara ek olarak yeni ve daha sert yaptırımlar ABD kongresinden artarda geçmektedir. Elbette nükleer anlaşma İran'ın petrol satışından elde ettiği gelirler'de etkin bir rol oynamaktadır. Ancak İran bankacılık mekanizmasının uluslararası SWIFT sistemine erişimi kısıtlı olduğundan söz konusu gelirlerden hasıl olacak maddi kaynağa ulaşmak olanaksız görülmektedir ve fiiliyatta bu meblağlar daha önceden bloke edilen sermayelere eklenmiştir. Diğer taraftan Avrupalı siyaset yapıcılar, nükleer anlaşmanın devamı hususundaki arzularını ortaya koymak istiyorlar ise her şeyden evvel bankacılık noktasında gerekli adımları atmakla muvazzaftırlar. Ancak Avrupalı politikacıların tavırlarından sergileyecekleri tutumu, doğru okumak gerekirse bu koşulun yerine getirileceği pek de olası görülmemektedir. İran İslam Cumhuriyeti Avrupalı sözde müttefiklerinin ikircikli davranışlarından dolayı daima zarar görmüştür. Ne gariptir ki İran'ın sahip olduğu askeri caydırıcılık potansiyeli ve bölgesel etkisi yeni koşullar olarak ileri sürülmektedir. Unutulmamalıdır ki İslam Cumhuriyetinden istenen silahsızlanma politikasına karşın, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez ülkelerine milyarlarca dolarlık silah satışı gerçekleşmiştir.⁷⁴

ABD başkanı Trump'ın İran ile varılan nükleer anlaşmadan çekilmesi ile siyasi tartışmaların yanı sıra birçok hukukçu konuyu uluslararası hukuk bağlamında ele almaya çalışmıştır. Bu istikamette Mir Shahbiz Shafe kendi köşesinde kaleme aldığı yazıda meseleyi hukuki açıdan değerlendirmeye çalışmıştır. Shafe'ye göre Avrupalı devletler müzakerelerin son bulması ile birlikte varılan anlaşmanın maddelerine bağlı kalmak adına hem ülke bazında hem de Avrupa Birliği olarak İran'a karşı uyguladıkları tüm yaptırımları rafa kaldırmışlardır. Bu husus diğer dünya ülkeleri için de geçerliliğini korumuştur. Ne var ki Amerika konusunda mekanizma tamamen farklı tezahür etmiştir. Amerikalılar nükleer anlaşma ile uyguladıkları ambargoları askıya

⁷⁴ Mohammad Hasan Gadiri Abyane, **Hemayat Gazetesi**, 26 Mayıs 2018, 2.

alacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu istikamette Avrupa ve ABD arasında önemli bir yapısal farklılık göze çarpmaktadır. Buna göre Amerikalılar tarafından askıya alınan ikincil dereceden yaptırımlar, birincil dereceden ambargolar ile karıştırılmamalıdır. Bu çerçevede Amerikalılar bizatihi kendilerini İran ile yapılacak ticari faaliyetlerden menederken, Amerikalı olmayan şirketlere İran ile iktisadi faaliyet izni tanımaktadırlar.

Öte yandan ABD tarafından askıya alınanlar ambargolar iki ana başlık altında farklılık göstermektedir. Birtakım yaptırımlar ABD Başkanı tarafından alınan kararlar doğrultusunda uygulamaya konulmuştur. Diğerleri ABD Kongresi nezdinde çıkan kanunlar olarak yürürlüğe girmiştir. Ancak bu mekanizmaya fiili olarak bir madde eklenmiştir. Buna göre ABD başkanı dönemsel olarak yaptırımların askıda kalma süresini onaylanmalıdır. Böylelikle ambargolar askıda kalmaya devam edecektir. Hal böyleyken önceki dönemlerden gelen raporlara istinaden ABD Başkanlığı tarafından İran'ın nükleer anlaşma bağlamında taahhüt ettiği maddelere bağlı kaldığı vurgulanarak, söz konusu askı sürecinin devamı teyit edilmiştir.

Mamafih Trump'ın anlaşmadan çekilmesi ile karşı karşıya kalınan gerçek sorun, antlaşma ile hiçbir ilişkisi olmayan kavramlara dayandırılan fesih sürecidir. Trump'a göre nükleer anlaşma iyi bir antlaşma olmadığından Amerika Birleşik Devletleri ona bağlı kalmayacaktır. Elbette bu süreç hukuki açıdan birçok soru işareti ile karşı karşıyadır. Öncelikle anlaşmanın bizatihi kendisi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararına ek olduğundan devletlerarası meşru bir zeminde gerçekleşmiş ve bu sebepten dolayı bağlayıcılığı bulunmaktadır. Uluslararası hukukta hiçbir devletin Güvenlik Konseyi kararlarından ayrılmak veya ona karşı çıkmak gibi bir dayanak noktası bulunmamaktadır. Buna ilaveten ABD başkanı Trump'ın nükleer anlaşmadan ayrılması tam anlamıyla hukuksuz bir davranış olarak kabul görmektedir.⁷⁵

ABD başkanı Trump'ın anlaşmadan çekilmesiyle, İran siyaset dünyasında aktif rol alan birçok siyasi lider konu ile ilgili beyanat vermişlerdir. Bu çerçevede Seyyed Mostafa Mir Salim, İslami Koalisyon Partisi Merkez Yürütme Kurulu Başkanı eyalet başkanları toplantısında Amerika Birleşik Devletleri'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi meselesine değinmiştir. Mir Salim'e göre nükleer anlaşma artık sürdürülebilir değildir. Avrupa Birliği siyasi figürlerinin pozitif açıklamaları ekonomi alanında faaliyet

⁷⁵ Mir Shahbiz Shafe, **Shoro Gazetesi**, 9 Mayıs 2018, 2.

gösteren şirketlerin çekincelerine gerekli cevap niteliği taşımamaktadır. Böylelikle halihazırda uygulanan ABD yaptırımlarına karşı tek çözüm yolu direniş ekonomisine tutunmak ve yerli malı üretimine sağlanacak teşvik primlerine destek vermektir. Yanı sıra özverili çalışma politikası ve iktisadi yolsuzluklarla mücadele bu doğrultuda tamamlayıcı rol oynayabilir.

Mir Selim'e göre İran halkına tasarım, özelleştirme ve ihracat alanlarında gerekli altyapıların sağlanması durumunda muhtemel ambargolara karşı sert yanıt verebilirler. Ne yazık ki ülke'de kilit vazifeler de bulunan yetkililer yerli üretimin gerçek potansiyelinin farkına varmaktan aciz durumdadırlar. Ona göre on ikinci hükümetin başlıca zaaflarından biri ülkenin gerçek kaynaklarına mesafeli yaklaşımıdır.⁷⁶

Yansıra iktisadi alanda faaliyet gösteren birçok köşe yazarı, nükleer anlaşmanın Amerika Birleşik Devletleri nezdinde tek taraflı olarak terk edilmesinin sonucunu ve ekonomik getirilerini değerlendirmeye çalışmıştır. İlmli gazetecilerden Reza Zandi köşesinde kaleme aldığı makalesinde, Avrupa Birliği liderlerinin ambargolar karşısında takınacakları tavra yer vermiştir. Zandi'ye göre ABD tarafından uygulanan yaptırımların başta petrol ve enerji alanına daha az etki edebilmesi amacıyla, Avrupa parlamentosu ve Avrupa Birliği kurumları tarafından alınması gereken birtakım kararlar vardır. Ne var ki birçok Avrupalı büyük şirket İran'da yatırım yapmaktan vazgeçme yolunu seçebilir. Buna örnek olarak enerji alanında faaliyet gösteren çok uluslu Total şirketi ele alınabilir. Total'e göre İran'a ait gemi ve yakıt tankerleri uluslararası mevzuat gereği sigorta kapsamına alındığı taktir de ABD'nin ambargoları ile karşı karşıya kalma riski satın alınmış olunacaktır.

Ancak her şeye rağmen başta Almanya Şansölyesi Angela Merkel olmak üzere Brüksel'de toplanan Avrupa Birliği liderleri arasında İran ile endüstri ve finans alanındaki karşılıklı ilişkilerin devam etmesi yönünde önemli bir Konsensüs sağlanmıştır. Bu çerçevede Alman hükümeti bağımsız olarak İran'ın sigorta ve bankacılık sektörlerinde etkin olmaktansa, Avrupa Birliği kurumları ile ortak hareket etme kararı almıştır. Nitekim Alman endüstri devi Siemens İran'dan yeni bir sipariş almayacağını açıkça ilan etmiştir. Buna ek olarak Allianz Sigorta İran ile gerçekleştirdiği sigorta anlaşmalarına belirli bir zaman dilimine kadar bağlı kalacağını resmi kanallar vasıtasıyla deklare etmiştir. Dikkatlerden kaçmaması gereken bir diğer

⁷⁶ Seyyed Mostafa Mir Salim, **Asre İranian Gazetesi**, 13 Mayıs 2018, 2.

husus, İran ile Avrupa Birliği arasındaki ticaret hacminin Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa Birliği arasındaki ticaret hacmi ile kıyaslandığında gözle görülür ölçüde küçük kalacağıdır. Daha basit bir şekilde söylemek gerekirse Avrupa Birliği'nin ABD ile olan iktisadi ilişkileri, İran İslam Cumhuriyeti ile olan karşılıklı faaliyetinden 666 kat daha fazladır. Üstüne üstlük birçok Avrupalı banka ve çokuluslu şirket ABD borsaları tarafından halka arz edilmiştir.

Bu itibarla söz konusu devletler yukarıda bahsi geçen banka ve özel teşebbüs kuruluşlarına tam anlamıyla etki etme şansına sahip değillerdir. Türkiye dışında kalan hiçbir Avrupalı Devlet İran petrolüne talip olmayacaktır. Böylelikle petrol gelirlerinde önemli düşüşler beklemek kehanet olarak algılanmamalıdır. Elbette Avrupalı güçlerin baskın ABD hegemonyasına karşı durmaları, kartların yeniden karılmasına sebebiyet verebilir. Bazılarına göre Avrupalı siyasilerin arabulucu rolü oynamadaki esas amacı İran'ı nükleer antlaşmada tutmaktır. Böylelikle hem ABD ile ipler kopmamış olacak, hem de küçük Avrupalı şirketler vasıtası ile İran'ın asgari ihtiyaçları karşılanmış olacaktır. Ancak her halükârda gerçekçi ve realist analizlerle iktisadi meselelere yaklaşmak en doğru sonuçların elde edilmesi açısından ehemmiyet arz etmektedir.⁷⁷

İranlı dini otoritelere yakınlığı ile bilinen Siasat Rooz gazetesi ise nükleer anlaşmanın ABD tarafından ihlal edilmesinin beklenmedik bir hadise olmadığını manşetine taşıyarak, Ruhani hükümetini sert bir dille eleştiren köşe yazısı ile meseleye ışık tutmaya çalışmıştır. Mohammad Safari tarafından kaleme alınan baş yazıda, İran dini lideri Ayetullah Ali hamaney'in konu ile alakalı derin öngörüsüne vurgu yapılarak, reformist hareketin ülkeyi taşıdığı nokta sert bir dille eleştirilmiştir. Safari'ye göre geçmişte dini liderin nükleer müzakereler ile ilgili muhalif bir tutum sergilemiş olması durumunda, antlaşma ve müzakere yanlılarının sorunları çözmek istediklerini ancak dini otoritenin bu meseleye engel teşkil ettiğini söylemekten çekinmeyecekleri aşıkardır. Ne var ki nükleer müzakereler ve akabinde gelen antlaşma uzun ve çetrefilli bir sürecin neticesidir. Ne gariptir ki birçok reformiste göre konu içinden çıkılamayacak kadar yapısal sorunlar ile iç içe geçmiştir. Ancak gerçek şu ki söz konusu müzakereler ve onun neticesinde hasıl olan muahede karmaşık bir ip yumağından ziyade belirli çevreler tarafından kör düğümler atılmış bir yün yumağı halini almıştır.

⁷⁷ Reza Zandi, **Hamshahri Gazetesi**, 19 Mayıs 2018, 1.

Sorulması gereken esas soru ise Ruhani hükümetinin hala nükleer antlaşmayı milli bir zafer olarak görüp görmediğidir. Anlaşılan o ki hükümet yanlıları ve antlaşma taraftarları çeşitli bahaneler üreterek söz konusu antlaşmanın hezimete uğramış olmasından kaynaklanan sorumluluktan kaçmaya çalışmaktadırlar. Halbuki yapılması gereken esas vazife, muhasebe hatalarının tespiti ve ardından İran milletinden özür dilenmesidir. Unutulmamalıdır ki Ayetullah Hamaney'in ülkenin dini ve siyasi lideri olarak söz konusu antlaşma ile ilgili takındığı tutum, ilk günden beri açık ve şeffaf bir şekilde ilan edilmiştir. Bu bilgi ışığında meselenin başından itibaren güçlü bir bakış açısı ile görüş ve tavsiyeler paylaşmaktan geri durmayarak, diplomatik takımın izleyeceği yol haritasını ortaya koyması, İran milleti adına büyük bir ikbaldir. Ne yazık ki hükümet belirli bir ön kabul ile masaya oturmuştur. Buna göre açık imtiyazlar verilerek İran'a karşı uygulanan iktisadi yaptırımların kaldırılacağı hayali kurulmuştur. Elbette ilk bakışta böyle bir ön kabul cazip görülebilir ve kuşkusuz ambargoların yarattığı iktisadi baskılar altında ezilen İran halkı tarafından açık destek alacaktır. Nitekim Cumhurbaşkanlığı seçiminde söz konusu vaatlere inanılarak gerekli yetki gerekli mercilere verilmiştir. Pek tabiidir ki İran toplumunda ambargoların kaldırılması ile muhalefet edebilecek kişi bulunamaz, ancak bu işin sonunun düşünülmesi yetkiyi elinde bulunduran siyasi figürlerin asli görevidir.⁷⁸

Ebtekar gazetesi ise yayınladığı baş makalesinde döviz kurundaki volatilité ve istikrarsızlığa değinerek, Cumhurbaşkanı Hasan Ruhaninin muhafazakâr çevreler tarafından baskı altına alınmasını eleştirmiştir. Makalenin yazarına göre her ne kadar hükümet döviz girdabında savrulmaya terk edilmiş görölse de muhtemel yeni ambargoların ülke ekonomisine vuracağı darbelere karşı yeni önlemler almaya çalışacaktır. Birçok uzmana göre hiç vakit kaybetmeden kurumlar arası gerekli koordinasyonun sağlanması adına, başta iletişim uzmanları ve kamu diplomasisi alanında profesyonelleşmiş kadrolardan destek alınmalıdır. Diğer taraftan ülkenin en seçkin ekonomi ve istatistik bürokratları, iç politikaya yön veren siyasi aktörler ve dış politikada etkin diplomatlar ile eşgüdüm içerisinde çalışarak yeni mevzuatlar geliştirmelidirler. Hükümet kurumu'nun en çetin koşullar altında harici düşmanlar ile çatışması, içerdeki sözde muhalif görünen entelektüel elitlerin bulanık sudan balık tutması için fırsat oluşturmamalıdır.

⁷⁸ Mohammad Safari, **Siasat Rooz Gazetesi**, 20 Mayıs 2018, 1.

İran kamuoyu ambargoların geri dönmesi ve buna zemin hazırlayan sorumlu organlar hususunda en açık şekilde bilgilendirilmelidir. İranlı yurttaşlar yaptırımların uygulanması ile meydana gelecek kaygı verici koşullar konusunda aydınlatılarak, olası zorlu süreçler için hazırlıklı hale getirilmelidir. Bu istikamette vatandaşlarla doğrudan iletişime geçilmesi her şeyden elzemdir. Hükümet ulusal basın ve yayın organları vasıtasıyla ile kısa aralıklarla vuku bulan hadiseler çerçevesinde toplumu bilgilendirmekle muvazzaftır. Bu istikamette atılacak adımlar ve halk tarafından kabul görmüş muteber şahsiyetlerin bilgilendirme sürecine müdahil olması hükümetin hasar almış imajında müspet etki yaratacaktır. Her halükârda böylesine güçlü bir toplumsal sermayeden sıkıntılı dönemleri geride bırakmak adına faydalanılmalıdır. Buna ek olarak yukarıda altı çizilen noktaların, aşırılık yanlısı eleştirmenlere hükümetin önünde set oluşturmak için gerekli argümanları sunacağından şüphe edilmemelidir. Öyle görünüyor ki doğruluk ve inanç belirlenmiş hedefe doğru yol alabilmek için en güvenilir araçlar olarak öne çıkmaktadır.⁷⁹

İran Cumhurbaşkanlığı Araştırmaları Merkezi uzmanı Diyako Hoseyni konuya jeostratejik açıdan yaklaşıma çalışan bir diğer siyasi düşünür olarak öne çıkmaktadır. Hoseyni ABD'nin nükleer anlaşmasından ayrılmasına değinerek, Trump yönetiminin uluslararası hukuk ve teamüllere olan duyarsızlığına parmak basmıştır. Hoseyni'ye göre en başından itibaren iç politikadaki kaygılarından sebep nükleer anlaşmaya mesafeli yaklaşan ABD yönetiminin, bahsi geçen anlaşmadan ayrılması beklenmedik bir davranış değildir. Bu itibarla ABD'nin tek taraflı olarak anlaşmadan çekilmesi İran açısından muhtemel görülen bir senaryo olarak daima mevcudiyetini korumuştur. Ancak altı çizilmesi gereken husus Trump yönetiminin ABD toplumundan dışlanmış bir grup danışmanın yanlış yönlendirmeleri neticesinde takınmaya zorlandığı tavidir. Bu perspektiften bakıldığında uluslararası hukukun ABD tarafından ihlali beklenmedik bir hadise değildir.

Buna ilaveten bu davranış biçimi, ABD yönetiminin yalnızca İran ve uluslararası hukuka değil belki kendi müttefiklerine karşı sorumsuzluğunun açık bir ispatı niteliğindedir. Öte yandan en dikkat çekici nokta bu kararın Amerika'dan ziyade İsrail'in çıkarlarına hizmet etmesidir. Elde edilen istatistiklere göre ABD halkının %63'e yakın bir bölümü bu ülkenin anlaşmadan ayrılmasına karşı çıkmaktadır. Öte

⁷⁹ Mohammad Sadegh Genan Sefat, **Ebtekar Gazetesi**, 14 Mayıs 2018, 1.

yandan Washington'un tecrübeli siyasileri Amerika'nın nükleer anlaşmadan çekilmesine açıkça muhalif bir tutum sergilemişlerdir. Böylelikle Trump yönetimi kendi ulusu ve en yakın müttefiklerinin taleplerine karşı pervasızca davranarak ABD'yi destekleyen birçok devletin çıkarlarına zıt bir tutum sergilemiştir. Mesele bu boyutu ile ele alındığı takdirde ABD'nin giderek uluslararası camiadan uzaklaştığı ve bu ülkeye yakın birçok devletin güvenlik, siyasi ve hukuki kararlarında Birleşik Devletlerden bağımsız hareket etme arzusu açıkça görülmektedir.

Diğer taraftan Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilmesi İran açısından olumlu sonuçlar doğurabilir. Amerika'nın taraf olmadığı bir anlaşma günümüz dünyasında yeni dünya düzeninin sembolü halini alma potansiyeline sahiptir. Böylelikle yeni ilişkiler ağında Amerika'nın iştiraki olmadan farklı denemeler fiilen izlenebilir. Böylesine bir potansiyelin ortaya çıkması ancak ve ancak 5+1 ülkelerinin bu kanunsuzluğa karşı alacakları ortak tavır ile mümkün olacaktır. Avrupa Birliği ülkeleri nükleer anlaşma da kalma isteklerini alenen göstererek fiiliyatta İran ile hareket ettikleri taktirde, gerçek anlamda yeni dünya düzeninden tecrit edilmiş bir Amerika Birleşik Devletleri ile karşılaşma olasılığı yükselecektir. Unutulmamalıdır ki Avrupalılar çeşitli mekanizmalar vasıtası ile nükleer anlaşmayı destekleyebilirler.

Bu istikamette Avrupalı devletlerin Amerika Birleşik Devletleri'nden talep edecekleri birtakım muafiyetler, anlaşmanın bekası için kaçınılmaz bir gereksinimdir. Esasen bu konu Avrupa'nın görevidir. İran bu hususta temin edilmelidir. Geçmişte ortaya koyulduğu gibi Avrupa Birliği'nin çok yönlü diplomasi geleneği bu sorumluluğu almakla muvazzaftır. Öte yandan bağımsız bir Avrupa Birliği'nin uluslararası camiada saygınlığı önemli ölçüde artacaktır. Avrupa Birliği kendi şirketlerine İran ile çalışma hususunda gerekli yetkileri verebilir. Elbette bu konuda AB ve ABD yetkililerinin karşılıklı çıkar ilişkileri belirleyici olacaktır. İran tarafında ise, nükleer anlaşma masasında kalmak bu antlaşmaya beynelmilel bir statü kazandıracaktır. Böylelikle söz konusu anlaşma sadece İran ve Amerika Birleşik Devletleri arasında akdedilmiş diplomatik bir evraktan öteye taşınmış olacaktır.

Altı çizilmesi gereken bir diğer husus İran tarafından gösterilen bu temayülün belirli koşullar altında gerçekleşmesinin mümkün olacağıdır. İran yalnızca diğer tüm ülkelerin devam etme isteğini açık ve net bir şekilde gördükten sonra bu istikamette adım atacaktır. Aksi halde bahsi geçen ülkelerin söz konusu kanuni taahhütlerine bağlı kalmamaları durumunda nükleer antlaşmanın İran tarafından rafa kaldırılması

beklenmedik bir hadise olmayacaktır. Son olarak bilinmelidir ki bugün İran ileri görüşlü diplomasi geleneği ve yeni dünya düzenine uyumlu siyasi yapısı ile uluslararası kanunlara bağlılığını ispat etmiştir. Ancak bu sabır ve bekleyişin belirli bir zamana tabii tutulması kaçınılmaz bir gereksinimdir. İran'ın anlaşmada kalması diğer 5+1 ülkelerinin atacakları adımlar ile tespit edilebilir.⁸⁰

Muhafazakâr çevrelere yakınlığı ile bilinen Khorasan gazetesi yazarlarından Amir Hosein Yazdanpanah “Neden Avrupa'ya zaman belirledik” başlığıyla kaleme aldığı makalesinde İran'ın nükleer anlaşmada kalma koşullarını birkaç başlık altında teşrih etmeye çalışmıştır. Buna göre Avrupalıların garantörlüğü ile İran'ın milli çıkarları temin edildiği takdirde, karşılıklı iş birliği sürdürülebilir bir hal alacaktır. Aksi takdirde nükleer anlaşmada varlık göstermenin İran açısından hiçbir mantıklı açıklaması bulunmamaktadır. Yazar İran'ın Avrupalı devletlere tanıdığı birkaç haftalık sürenin sebep ve sonuçlarını uluslararası ilişkiler penceresinden değerlendirmeye çalışmıştır.

Yazdanpanah'a göre oluşan koşullar doğrultusunda yapılacak en ciddi analizlerden biri Amerika ve Avrupa arasında gerçekleşmiş olması muhtemel iş bölümüdür. Buna göre ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi ile anlaşmaya taraf üç Avrupa ülkesi, daha güçlü baskı mekanizmalarına başvurarak İran'ı esnetmeye çalışacaklardır. Böylelikle yeni müzakereler bağlamında daha fazla imtiyaz alabilmenin alt yapısı hazırlanmış olacaktır. Tam da bu sebeptendir ki Avrupalı muhataplardan gerekli teminatlar talep edilmelidir. Böylelikle belirlenen zaman diliminde taahhüt edilen destekler gerçekleşmediği takdirde yukarıda bahsi geçen senaryonun uygulanması engellenmiş olacaktır. Bilinmelidir ki zaman kısıtlaması olmadan girilecek yeni müzakere süreçleri fiilen birçok ziyanların zeminini hazırlayacaktır. Elbette söz konusu zaman çizelgesinin mantık çerçevesinde ve gerçekçi koşullar altında belirlenmesi ülkenin yetkili mercilerinin dikkat etmesi gereken mühim bir meseledir.

Öte yandan Avrupalı devletlerin alacakları pozisyonu iktisadi ve hukuki açıdan ziyade siyasi ve güvenlik yönüyle tahlil etmek, olası senaryolar hususunda aydınlatıcı olacaktır. Her ne kadar Avrupalılar son haftalarda ve aylarda Trump yönetiminin nükleer anlaşmadan çekilmemesi için mücadele ediyor görünseler de gittikleri yolun doğru istikamet olduğu uzmanlar tarafından tartışmaya açılmıştır. Ancak bu çabaları

⁸⁰ Diyako Hoseyni, **İran Gazetesi**, 9 Mayıs 2018, 3.

ABD'nin nükleer anlaşmadan çıkmasını engellemeye yönelik faaliyetler olarak yorumlamak gerekirse, Avrupalı devletlerin kendi kıtalarının güvenliğini sağlamaları adına kısıtlı bir süreye sahip oldukları net bir şekilde görülmektedir. Zira nükleer müzakereler cereyan ederken etkin bir güç olarak kendini göstermeye çalışan Avrupa Birliği'nin imajı Trump'ın anlaşmadan çekilmesi ile önemli ölçüde sarsılmıştır. Böylelikle birçok Avrupalı Devlet diplomatik haysiyetini ve milletler arasındaki konumunu ön planda tutmaya çalışacaktır. Buna ek olarak Güney Avrupa ülkelerinin İran'ın nükleer programından kaynaklı stratejik kaygılarını ekleyebiliriz.⁸¹

Anlaşılacağı üzere ABD tarafından uygulanması muhtemel birçok yaptırım İranlı yazar ve düşünürlerin gündemini meşgul etmiştir. Altı çizilmesi gereken en önemli husus ise hemen hemen tüm entelektüel elitlerin İran petrolü meselesindeki ortak yaklaşımıdır. Özellikle ABD ekseninde hareket etme eğiliminde olan devletlerin, İran petrolüne ilgilerinin azalması birçok Avrupalı devlete yeni sorumluluklar yüklemiştir. Bu doğrultuda muhtelif köşe yazılarında ortak bir dil kullanılarak, Avrupalı ülkelerin İran'ın iktisadi çıkarlarını koruması mevzusuna vurgu yapılmıştır. Özellikle bu dönemde siyasi figürlerin politik duruşlarından ziyade ulusal çıkarları ön planda tutan tavırları altı çizilmesi gereken bir diğer noktadır.

Yanı sıra dolar harici para birimleri üzerinden oluşturulması istenen ticari ilişkiler ambargoların ezici baskısından kurtulmak için iktisadi uzmanların önerdikleri reçeteler arasından öne çıkmaktadır. Diğer yandan birçok muhafazakâr aktörün Avrupalı devletlerin alacakları pozisyona güvenmeyerek belirli teminatlar istemeleri üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Muhafazakarlara göre devrimin hemen ardından başlayarak birçok siyasi ve iktisadi sorun maksatlı bir şekilde İran'ın önünde engel teşkil etmesi amacıyla Batılı devletler tarafından suni olarak üretilmiştir. Onlara göre nükleer anlaşma Batıya güvenilemeyeceğinin resmi kanıtı olarak kabul edilmeli ve bu dersten ibret alınmalıdır. Ancak bu konu bütün Batılı devletlerin İran karşıtı bir tutum içerisinde oldukları anlamına gelmemektedir.

Öte yandan iç üretim kapasitesinin artırılması İranlı siyasi, iktisadi ve askeri elitlerin üzerinde durduğu bir diğer noktadır. Sonuç olarak İran devrimine bağlılık ve Ayetullah

⁸¹ Amir Hosein Yazdanpanah, **Khorasan Gazetesi**, 10 Mayıs 2018, 2.

Humeyni'nin ilkeleri doğrultusunda diplomatik adımların atılması tartışmasız bir zaruret olarak herkes tarafından kabul görmektedir.

ABD Başkanı Trump'ın nükleer anlaşmadan ayrılması İranlı siyasi entelektüellerin yanı sıra birçok dini ve askeri seçkin'in tepkisine yol açmıştır. Bu şahsiyetler mütekabiliyet çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesi gereken cevaba vurgu yaparak, siyasi yetkililer ve İran halkı arasında olması gereken birlik ve beraberlik ruhunun önemine değinmişlerdir. Bu istikamette Şii mezhebinin önde gelen alimlerinden Ayetullah Nuri Hamadani'nin “Amerika'nın nükleer anlaşmadan ayrılması bu ülkenin güvenilmez olduğunun açık bir kanıtıdır” şeklindeki beyanati dikkat çekicidir. Öte yandan dönemin İran Genelkurmay Başkanı General Muhammed Bagheri, İran halkının yücelik göstererek nükleer anlaşmayı kabul ettiğini söylemiştir. Bagheri nükleer anlaşmanın halk tarafından makul ve talep gören bir anlaşma olmadığına, buna rağmen dünya uluslarına hüsnüniyet göstergesi olarak kabul edildiğinin altını çizmiştir. İran İslami Şurası Başkan Yardımcısı Ali Motahhari ise yetkililerin gerekli önlemleri aldığına işaret ederek, Avrupa'ya kısıtlı zaman tanınacağını ve muhkem teminatlar verildiği takdirde İran'ın nükleer anlaşmaya bağlı kalacağını deklare etmiştir. Dönemin İran kültür Bakanı Salihi kendine yöneltilen “ABD'nin anlaşmadan ayrılması İran'ın kültürel faaliyetlerine zarar verebilir mi” sorusuna şu şekilde cevap vermiştir; Öyle görünüyor ki biz güçlü ve muktedir bir pozisyondayız, bugün oluşan koşullar doğrultusunda dünya kamuoyu hukuki ve siyasi açıdan İran'ın yanında yer alarak Amerika Birleşik Devletleri'ni yalnızlaşmaya itmiştir. Bugün Trump'ın anlaşmadan ayrılması gerçekte hukuki bir dayanağın yırtılması anlamını taşımaktadır.

Buna ek olarak İran Silahlı Kuvvetleri'nin iki ana unsuru olan Devrim Muhafızları Ordusu e İran Ordusu komutanlarından benzer açıklamalar gelmiştir. Bu itibarla İslami Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı General Caferi ABD'nin nükleer anlaşmadan ayrılmasını alçakça bir davranış olarak nitelendirmiştir. Caferi'ye göre bu olay beklenmedik bir hadise değildir ve İran ulusal çıkarlarına hiçbir alanda menfi tesir etme olasılığı bulunmamaktadır. Caferi ye göre Amerikalıların güvenilmez olduğu açık bir gerçekliktir. Bu doğrultuda İran hükümeti tarafından Avrupalılara tanınan fırsat Avrupalı devletlerin Amerika'ya tam anlamıyla bağımlı oldukları göz önünde bulundurulduğu takdirde sonucu önceden belli olan bir zaman israfıdır. İran Ordusu Komutanı General Musavi ise “Tanrıya şükürler olsun ki ABD anlaşmadan

ayrılmıştır” şeklinde açıklama yaparak, Kur'an-ı Kerim'in gösterdiği istikamette yol alacaklarını sözlerine eklemiştir. İran Ordusu Komutanına göre en başından beri ABD ile müzakere masasına oturmak, ABD'nin isteklerine meşruiyet kazandıracak bir durum oluşturmuştur. Musavi'ye göre nükleer anlaşmanın en büyük getirisi, ABD'nin hiçbir antlaşmaya bağlı kalmayacağını açıkça ispat edilmesi olmuştur.⁸²

Avrupalı devletlerin nükleer anlaşmaya istinaden taahhüt ettikleri maddeleri yerine getirme hususundaki tartışmalar devam ederken, Mohammad Salamatı “Ruhani hangi Avrupa'dan söz ediyor” başlığıyla kaleme aldığı makalesinde Avrupa Birliği'nin müzakere süreci boyunca takındığı tutumuna ışık tutmaya çalışmıştır. Salamatı'ye göre Avrupalı devletler ABD'nin nükleer anlaşmaya aykırı davranışlarına birçok defa sessiz kalarak, Birleşik Devletlerin bu hususlarda sorumlu tutulmasının önüne geçmişlerdir. Amerika'nın politikalarını destekleyici tutum sergileyen Avrupalı devletler Başkan Obama ve Başkan Trump döneminde hiçbir tavır değişikliğine gitmemişlerdir.

Avrupa Troykası fiiliyatta Atlantik Paktının hiçbir alternatife tercih edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Öte yandan Trump'ın yönetime gelmesi ile nükleer anlaşmadaki değişim isteğine karşı koymayarak, ABD Başkanının istekleri doğrultusunda yeniden müzakere başlatma noktasında hiçbir direniş sergilememişlerdir. Bu istikamette Avrupalı diplomatların ABD Dışişleri Bakanlığı ile nükleer anlaşmaya ek maddeler yerleştirme hususundaki ortak bakış açıları bu anlaşmanın geleceği ile ilgili soru işaretlerine bir cevap niteliğindedir. Diğer yandan 2015 yılında Avrupalı devletlerin, ABD'nin denetim altına alınması hususundaki gerekli taahhütleri vermelerine rağmen bu alanda hiçbir adım atılmamış olması düşündürücüdür. Üstüne üstlük Avrupalı finans kuruluşlarının İran ile çalışma zorluklarını ABD hazinesi ile ilişkilendirerek kendi güçsüzlüklerinin üstünü örtmeye çalışmaları utanç vericidir.

Bunun ötesinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı açık bir şekilde İran ile iktisadi faaliyetlerin kaygı verici olabileceğini ima ederek, nükleer anlaşmadaki bağlı kalacağını taahhüt ettiği maddeleri ayaklar altına almıştır. Bu sebeptendir ki Avrupa Troykasından söz ederken nükleer anlaşmanın ABD tarafından baltalanmasında paydaş olan Almanya, İngiltere ve Fransa kastedilmektedir. Bu üç oyuncu ABD'nin isteklerini gerçekleştirerek, ABD'nin anlaşmadan çıkmasına zemin hazırlamışlardır.

⁸² **Khorasan Gazetesi**, 10 Mayıs 2018, 4.

Son olarak Avrupalı devletlerin hiç de parlak olmayan geçmişlerine referans vermek nükleer müzakerelerin geleceği ile ilgili aydınlatıcı olacaktır. Nitekim Sadabad bildirisi ve ardından Paris deklarasyonunun nasıl bu üç Avrupalı devlet tarafından ihlal edildiği henüz hafızalardan silinmemiştir.

Paris Deklarasyonu 2004 senesinin Kasım ayında İran ile Avrupalı devletler arasında imzalanmıştır. Buna göre İran gönüllü olarak uranyum zenginleştirme ile ilintili üretim, montaj ve testler yapmaktan vazgeçme taahhüdünde bulunurken, Avrupalı devletler İran'ın Dünya Ticaret Örgütüne üyeliği için zemin hazırlamakla sorumlu tutulmuştur. Ancak Avrupalı yetkililer hiçbir zaman bu taahhütlere bağlı kalmamışlardır. Öyleyse bu soruyu sormak yerinde olacaktır, “Nükleer anlaşmanın korunması için Avrupalı devletlere güvenmek doğru mudur?”. Görünen o ki söz konusu Avrupalı üç aktör anlaşmaya bağlı kalmaları hususunda çelişkili davranmaya devam edeceklerdir.⁸³

Muhafazakâr Javan gazetesinin genel yayın yönetmeni Abdollah Ganji ise nükleer anlaşma meselesini Avrupalıların gözünden değerlendirmeye çalışarak, bu sorunun Avrupalı liderleri Kimlik ve çıkar ikilemine götürdüğünü vurgulamaya çalışmıştır. Ganji'ye göre nükleer müzakerelerin beklenmedik en büyük getirisi Avrupalıları karmaşık bir sınava sokacak olmasıdır. Onlar açısından hiçbir zaman koşullar kendilerini haysiyet savaşı'nda bulabilecekleri bir doğrultuda everilmeyecektir. Ne var ki oluşan girift durum birçok Avrupalı yetkiliyi çelişkili açıklamalarda bulunmaları için zorlamıştır. Doğu penceresinden bakıldığı zaman Batının tek parça olarak görüldüğü bir gerçekliktir, ancak içeriden bakıldığı takdirde Avrupa ve Amerika iki farklı kimlik olarak resmîyette tanınmıştır. Gerçekte ise Amerika başta Avrupalı milletler olmak üzere dünyalılarının gözünde imzaladığı bir anlaşmaya tekme atan devlet olarak tezahür etmektedir.

Ancak her ne kadar Amerika'nın bu davranışı Avrupalılar tarafından mantık dışı olarak görülse de az da olsa elde ettikleri iktisadi çıkarlarını kaybetmek istemiyorlar. Öte yandan dünyaya karşı Amerikalılar ile baba-oğul ilişkisi içerisinde olmadıklarına dair bir algı yaratma çabasındadırlar. Avrupalılar, Amerikalılara paralel olarak emperyalist politikalar güttükleri hususunda dünya devletlerine mesaj vermek arzusundadırlar. Ancak sorulması gereken esas soru ABD ve Avrupa arasındaki bu baskül yarışında

⁸³ Mohammad Salamati, **Vatan Emrooz Gazetesi**, 9 Mayıs 2018, 1.

Avrupalı kimliğinin mi, yoksa Avrupalıların çıkarının mı korunacağı olmalıdır. Fransa Devlet Başkanı Makron gibi birçok Avrupalı siyasi lider bu kıtanın uluslararası meselelerde bağımsız hareket etme isteğinden söz etmektedirler. Buna rağmen gerçekten Avrupa istediği takdirde Amerika Birleşik Devletleri karşısında bağımsız bir şekilde boy gösterme potansiyeline sahip midir? Bu konunun irdelenmesi doğal bir süreç olarak Avrupa'nın Dünya Devletleri ile olan ilişkilerine yansiyacaktır.

Ancak bugün İran'da cereyan eden tartışmaların neticesinde reformist olarak kabul gören düşünürler, Avrupa'nın gerçek anlamda Amerika'ya rağmen bir alternatif seçenek olmadığını idrak edeceklerdir. Avrupa koruma mücadelesi verdiği şahsiyeti, tehlikeye düşen çıkarları ve küçülen kasası arasında zorlu bir sınava tabi tutulacaktır. Söz konusu mücadele yalnızca İran'a karşı değil aksine Avrupalıların diğer dünya güçleri ile olan münasebetlerini etkileyecektir.

Böylelikle iktisadi çıkarlarını ön planda tutmaya çalışan bir Avrupa, Katar veya Birleşik Arap Emirlikleri'nden fark gösteremeyecek bir pozisyona gelecektir. Buna göre Amerikalıların İran hususundaki duruşu, Avrupalıların tutumunun belirlenmesinde tek etken olarak kabul edilmelidir. Elbette Avrupalılar Amerika karşısındaki hakir duruşları neticesinde oluşan koşullara boyun eğerek İran'dan yeni taleplerde bulunma cesaretini gösterdikleri takdirde İslam Cumhuriyeti'nin yetkilileri gerekli cevabı vermeye hazır olacaklardır.⁸⁴

Eslahat Partisi'nin Genel Sekreteri Mohammad Zare Foomani tarafından kaleme alınan ve bu partinin resmi yayın organı olan Seda-ye Eslahat Gazetesinde yayınlanan makale, reformist entelektüellerin Ruhani hükümetinin dış politikasına verdikleri desteğe ışık tutması açısından önemlidir. Foomani makalesinde ABD Başkanı Trump'ın uluslararası camia ile olan münasebetlerinin iktisadi temellere dayandığını ileri sürerek, ABD'yi diplomatik uzlaşma prensibi yerine ekonomik zorbalık yolunu seçerek almış olduğu tek taraflı kararları gerçekleştirmeye çalışmakla suçlamıştır. Buna göre günümüz siyasi denklemlerinden dolar diplomasisinin siyasi diplomasiye üstün geldiği açıkça görülmektedir.

Bu itibarla Trump, Dünya kamuoyunu nükleer anlaşmayı yırtmak veya ona yeni sayfalar eklemek ikileminde bırakmaya çalışmıştır. Ne gariptir ki alınan bu karar her

⁸⁴ Abdollah Ganji, **Javan Gazetesi**, 21 Mayıs 2018, 1.

halükârdâ Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarına hizmet etmektedir. Uluslararası camia ve ABD'nin Avrupalı ortaklarının nükleer anlaşmanın devam etmesi yönündeki talepleri ancak Trump'ın isteksizce bir süre daha anlaşmayı uzatmasına ve bu anlaşmanın Araf'ta kalmasına sebebiyet verebilir. Son tahlilde 5+1 ülkelerinin ek maddeler eklenme niyetiyle İran'ı yeni bir müzakere masasına çekme arzuları açıkça görülmektedir. Unutulmamalıdır ki bu hususta atılacak yanlış adımlar bölge ve dünyayı şiddetli çatışmalara sürüklenme potansiyeline sahiptir.

Ambargoların baskısı neticesinde oluşacak toplumsal kargaşa, ülkenin hasta ve durgun ekonomisini tamimiyle durma noktasına getirebilir. Buna karşılık İran İslam Cumhuriyeti nükleer santrifüjleri aktif hale getirerek, Uranyum zenginleştirme faaliyetlerine hız kazandıracaktır. Böylelikle Ortadoğu coğrafyasında yeni bir nükleer silahlanma yarışı start almış olacaktır. Özellikle İran ve körfez devletleri arasındaki gergin ilişkiler dikkate alınırsa bölgenin yeni bir savaşa sürüklenme olasılığı hiç de uzak görülmemektedir. Böylelikle öz savunma adına İran tarafından ABD ve İsrail askeri üsleri hedef alınabilir. Öte yandan İran'ın akliselim bir yaklaşım sergileyerek nükleer anlaşmadaki taahhütlerine önceden belirlenmiş bir zaman dilimi çerçevesinde bağlı kalması muhtemel senaryolardan bir diğeri olarak göze çarpmaktadır.

Böylelikle bu süre zarfında Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleşecek acil toplantılar vasıtasıyla uluslararası örgütlere İran'ın barışçıl çehresi gösterilebilir. İlaveten bu adım ile uluslararası camia'ya konu ile ilgili farkındalık sağlanmış olacaktır. Her halükârdâ İran ulusu vahdeti kelime ile nükleer anlaşma, hükümet ve nizam-ı desteklemekten geri durmayacaktır.⁸⁵

Öte yandan birçok İranlı ekonomi uzmanı ABD'nin nükleer anlaşmadan ayrılmasını İran ekonomisinin güçlendirmesi için altın bir fırsat olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Bu istikamette Ebrahim Razzaghi, Hemayat gazetesinde ele aldığı makalesinde ABD'nin nükleer anlaşmadan ayrılmasının İran ekonomisine etkilerini incelemiştir. Razzaghi'ye göre ABD'nin anlaşmadan ayrılması, ambargoların yeniden gündeme alınacak olmasına rağmen özünde Amerika'nın kötü niyetli karakterinin açığa çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ona göre bu olay İran siyasi hayatında uzun vadede müspet etkiler gösterecek ve İslam Devrimi'nin hak ettiği konumu alması için fayda sağlayacak bir hadisedir. Bu istikamette yetkililerin kaygılarını doğru şekilde

⁸⁵ Mohammad Zare Foomani, **Seda-ye Eslahat Gazetesi**, 9 Mayıs 2018, 1.

anlamak ve yabancı yatırımcıların cezbedilmesinin önündeki engellerin tespit edilmesi üzerinde dikkatle durulması gereken bir husustur.

Ancak bilinmelidir ki bu alandaki zafiyetlerin sebep ve sonuçları doğru bir şekilde tetkik edilmemiştir. Esas garip olan ise petrol ve ranta dayalı bir ekonominin ambargoların getirdiği baskı neticesinde durma seviyesine gelmemesi olacaktır. Ancak ambargoların uygulanmasıyla bu kronik hastalığın çözümü için yeni fırsatlar doğmuştur. Petrol satılmadığı takdirde bütçenin karşılanmasında büyük zorluklar yaşanacaktır. Böylelikle pazar ekonomisi yeni çözümler arayışına girecektir. Ancak bilinmelidir ki gerçek anlamda bir çözümden söz etmek için Petrol ekonomisi yerine ikame edilebilecek yeni bir iktisadi modele ihtiyaç vardır. Bu istikamette iç potansiyellerin keşfedilerek öncelikli sıraya yerleştirilmesi ve yabancı sermaye hususunda hiçbir etkisi olmayacak birtakım tavizler verilmesi alışkanlığından vazgeçilmelidir.

Bu denklemin çözülebilmesi için iç üretim potansiyelinin %100 lük kesimi faal hale getirilerek yeni kapasiteler üretilmelidir. Elbette oluşacak ihtiyaçların komşu devletlerden temin edilmesi bu çıkmaz sokağa açılacak yeni bir yol niteliğinde olacaktır. Bilindiği gibi dini lider Ayetullah Hamaney tarafından ortaya atılan direniş ekonomisi teorisi, çözüm konusunda birkaç emperyalist Avrupalı devletten ziyade gelişmiş Asya ülkelerini hedef göstermektedir. Kesin olan bir gerçeklik varsa o da iç üretim ve yerli malının desteklenmesi sayesinde birçok gelişmiş ekonominin bugünkü statülerini kazanmış olmalarıdır. Bu doğrultuda İran ekonomisini Amerika Birleşik Devletleri'nin anlaşmadan ayrılması vasıtasıyla oluşabilecek hasarlardan korumanın tek yolu direniş ekonomisine yaslanarak siyasi kutuplaşma ve etnik ayrımcılıktan uzaklaşmaktır. Bu altın fırsat bağımsızlık çerçevesinde devrim'in geleceğini tasarlamak için her anlamda kullanılmalıdır.⁸⁶

Ayat Gheisar Beygi Bahar gazetesindeki köşe yazısında nükleer müzakerelerin sonucunda elde edilen anlaşmanın, uluslararası hukukun ABD tarafından açık bir şekilde ihlal edilmesi neticesinde ayaklar altına alındığına vurgu yapmıştır. Meseleye İran Dışişleri Bakanlığı perspektifinden bakmaya çalışan Beygi'ye göre Amerikalılar olmaksızın nükleer anlaşmanın hayatına devam edebilmesi birçok soru işareti ile karşı karşıyadır. Ona göre her ne kadar İran Dışişleri Bakanı Javad zarif Amerika olmadan

⁸⁶ Ebrahim Razzaghi, **Hemayat gazetesi**, 12 Mayıs 2018, 1.

anlaşma sürecinin devam edebileceğine vurgu yapıyor olsa da Avrupalılardan alınacak garantiler bu müzakerelerin belirleyici kısmı olarak ön plana çıkmaktadır. Bu yorumla birlikte, ABD'nin nükleer anlaşmadan ayrılmasının yaratacağı etkinin tahlil edilebilmesi için öncelikle ABD'nin böyle bir müzakereye girişmesinin sebepleri etraflıca incelenmelidir.

Açıktır ki İran diplomasi mekanizmasının bu müzakereler sürecinde ABD'yi muhatap almasına mukabil olarak geliştirdiği izah yöntemleri, bugün onların anlaşmadan ayrılması ile yeni yöntemlerin geliştirilmesi için kullanılacaktır. Başka bir deyişle nükleer müzakereler sürecinde esas mesele Amerikalıların varlık göstermesi ise halihazırda söz konusu devletin ayrılmasıyla anlaşmanın aynı istikamette yol alabilmesi İran'ın beklentilerini ne miktarda karşılayabilecektir. Bilinmelidir ki nükleer müzakerelerin ana amacı, zalimce uygulanan ambargoların kaldırılması ve uluslararası camia tarafından tespit edilmiş barışçıl nükleer enerji kullanımı hakkının teyit edilmesidir.

Bu istikamette İran'ın köklü hariciye geleneğinden bir şey eksilmeyecektir. Elbette itiraf etmeliyiz ki hiçbir şey nükleer anlaşma seviyesinde İran'ın barışçıl amaçlı nükleer teknoloji elde etmesi hususundaki çabalarını, uluslararası camia nezdinde hakkaniyete kavuşturmamıştır. Bugün tüm dünyaya açıkça ispat olunmuştur ki yalan propagandası ardında çalışma yürüten Batılı devletlere karşı, İran İslam Cumhuriyeti uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler bildirgesine açıkça bağlı kalmıştır. Ancak ülkelerin dış politikalarının ulusal çıkarları doğrultusunda tasarlandığı dikkate alınır ise, oluşan yeni koşullar çerçevesinde İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer anlaşmada kalmasının milli çıkarlarına ne denli etki edeceği teferruatlı bir şekilde tartışılmalıdır. Karşı tarafta ise ABD'ye rağmen milli menfaatlerinin karşılanıp karşılanamayacağı tartışmalı olan diğer ülkelerin anlaşmada kalıp kalmayacağı belirsizliğini koruyacaktır.

Anlaşılan öyle görünüyor ki oluşan yeni koşullarda nükleer anlaşmayı korumak pek de rahat olmayacaktır. Öyleyse iç düzeni korumak adına yeni stratejilerin geliştirilmesi elzem bir ihtiyaçtır. ABD Başkanı Trump'ın doktrinine bakılırsa, diplomatik teamüllere pek fazla rastlanılamayacaktır. Bu sebeptendir ki İran diplomasi mekanizması uluslararası camiayı kendi istikametinde organize edebilmek için gerekli argümanlara sahip görünmektedir. Gerçek şu ki Trump nükleer anlaşmadan ayrılarak İran'ı Amerika'nın çıkarlarına karşı birkaç cephede mücadele etmeye teşvik etmiştir.

Bu husus ABD'nin uluslararası düzendeki yerini koruyabilmesi adına daha yüksek maliyetlere katlanması ile sonuçlanabilir. Bu doğrultuda Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki çatlak söz konusu anlaşmanın çıkmaza girmesi ile daha çok derinleşecektir. Öte yandan son yıllarda ABD'nin Çin, Avrupa Birliği ve Rusya Federasyonu ile ticari savaşlara girmiş olması bu ülkenin daha fazla kan kaybetmesine neden olacaktır. Bugün İran uluslararası toplumun hoşnutsuzluklarından kaynaklanan çalkantılardan faydalanarak ABD ekonomisine ağır ve uzun dönemli külfetler yükleyebilir.⁸⁷

İran'ın önde gelen dış politika uzmanlarından Hasan Beheshti Poor, Avrupa Birliği'nin nükleer anlaşma hususundaki davranış biçimini uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendirmeye çalışmıştır. Beheshti Poor'a göre Avrupalı devletler, ABD başkanı Donald Trump'ın nükleer anlaşmada kalması için ön şart olarak ileri sürdüğü anlaşmaya yeni maddelerin eklenmesinin, söz konusu anlaşmanın sonu anlamına geldiğini bilmektedirler. Elbette Avrupalıların nükleer anlaşma çerçevesinde belirli çıkarları takip ettikleri ve bu istikamette nükleer silahların yayılması meselesini denetim altında tutma istekleri, ABD'yi nükleer anlaşmada kalmaya zorlayacakları anlamına gelmektedir. İran ve Avrupa Birliği arasında gerçekleşen yüksek ticaret hacmi akabinde nükleer meselenin Uluslararası Atom Enerjisi kurumu denetimi altında çözülmesinin sonucu olarak Avrupa kıtasının güvenliğinin temin edilmesi bu devletlerin bahsi geçen anlaşmaya sıkıca bağlı kalmalarının ana sebepleri olarak kabul edilmelidir.

Ancak son yıllarda ABD ve Amerika arasında küresel iklim sorunu ve ticaret anlaşmaları bağlamında gerginleşen ilişkilere, yeni bir sorun eklemek her iki tarafında istemeyeceği bir husustur. Buna ilaveten Trump'ın yeni isteklerinin hiçbir hukuki ve siyasi altyapıya sahip olmaması, ABD tarafından talep edilen yeni anlaşma sürecine sıcak bakılmayacağı anlamını taşımaktadır. Trump'a göre yeni oluşacak antlaşmada İran'ın nükleer programı daimî bir şekilde kısıtlanmalıdır. Buna ek olarak başta İran'ın füze programı olmak üzere savunma alanındaki tüm faaliyetleri, denetim altına alınarak yeni anlaşmada belirlenecek maddeler ile kısıtlamaya tabi tutulmalıdır. Bu çerçevede İran'ın füze programı Avrupalı devletlerin üzerinde çalışacağı yeni anlaşmanın muhtevası olarak görülmektedir.

⁸⁷ Ayat Gheisar Beygi, **Bahar Gazetesi**, 20 Mayıs 2018,1.

Esasen on yıllardır İran tarafından geliştirilen savunma sistemleri İran ve Avrupa Birliği arasında sorun teşkil etme potansiyeline sahip olduğundan, her iki taraf nezdinde ciddiyetle takip edilmektedir. Ancak bilinmelidir ki halihazırda nükleer anlaşmanın rafa kaldırılması ile Batıya karşı derin bir güvensizlik atmosferi oluşmuştur. Bu istikamette savunma programlarının tartışmaya açılması hiçbir taraf için fayda sağlamayacak bir tartışmadır. Her halükârda İran'ın anlaşmada kalması isteniyorsa Avrupalı devletler, öncelikle ABD'nin taahhütlerine bağlı kalmasını sağlamak mecburiyetindedirler. Ancak bu şekilde İran ve Batı arasında yeni fasılların tartışmaya açılabilmesi söz konusu olacaktır. Dikkatlerden kaçmamalıdır ki her şeyden önce Avrupa tarafından bu yolda atılacak adımların, ABD'li devlet adamları nezdindeki etkisine bakılmalıdır.⁸⁸

Bir diğer uluslararası ilişkiler uzmanı olan Ali Beigdeli, ABD tarafından alınan kararı etraflıca mütalaa etmeye çalışmıştır. Beigdeli'ye göre söz konusu karar, uluslararası yayın organları tarafından acil kodu ile dünya kamuoyuna servis edilmiştir. Böylelikle konu ile ilgili karşıt ve yandaş görüşler ayyuka çıkmıştır. Buna göre Trump, kararını açıklamasının ardından nükleer anlaşma çerçevesinde askıya alınan yaptırımların yeniden yürürlüğe koyulması hususundaki fermanı imzalamıştır. Böylelikle herhangi bir ülkenin İran'ın nükleerleşme faaliyetlerine destek vermesi halinde ambargolara tabi tutulması öngörülmüştür. Bu istikamette ABD ile ticari münasebetleri olan ülkeler Trump'ın kararlarına uymak zorunda kalacaklardır.

Yazara göre Trump'ın aldığı karar öngörülemez bir hadisedir. Beklenen oydu ki en kötü olasılıkla, hukuki mevzuat dikkate alınarak ticari anlaşmaların akıbeti belirlensin. Bu çerçevede en azından 90 ila 180 günlük bir zaman tanınmalıdır. Ancak Trump sert konuşarak, keskin kararlar alma yolunu seçmiştir. Bilindiği üzere Yahudi lobisinin destekleri ile yönetime gelen Trump, İsrail'in Başkentini Kudüs'e taşıyarak bunu açıkça ortaya koymuştur. Diğer taraftan ABD ve Kuzey Kore arasında esen barış rüzgarları, İran açısından menfi sonuçlar doğurabilme gücüne sahiptir. Yazara göre Amerikalılar, baskı ve ekonomik tehdit yolunun sonuç vereceğine inanabilirler. Ancak bilinmelidir ki uluslararası düzen köklü bir değişim geçirmektedir. Yeni dünya düzeninde Dünya devletlerinin liderleri uluslararası kaide ve kanunları takip etmekle muvazzaftırlar.

⁸⁸ Hasan Beheshti Poor, **İran Gazetesi**, 21 Nisan 2018, 1.

Altı çizilmesi gereken bir diğer husus İran Cumhurbaşkanı Ruhani tarafından Avrupalı devletlere tanınan birkaç haftalık sürenin iç politikaya yönelik siyasi bir manevra olduğu gerçeğidir. Her ne kadar Ruhani ılımlı bir yaklaşım ile meseleyi ele alıyor olsa da Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un ABD başkenti Washington'daki tehditlerine karşı kendini hazırlamalıdır. Bilinmelidir ki Batı üç hususta İran İslam Cumhuriyetini köşeye sıkıştırmaya çalışacaktır. Bu hususlar sırasıyla İran'ın füze programı, Orta Doğu bölgesindeki etkin varlığı ve insan hakları olacaktır. Gelgelelim yukarıda bahsi geçen maddelerin hiçbirinin nükleer anlaşma ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Elbette İran'ın bu üç meseleyi nasıl ele aldığı düşündürücüdür. Bu gerçeklik Avrupa Birliği'nin nükleer anlaşmayı korumasının, Avrupalı devletlerin İran'a hizmet edecekleri anlamına gelmediğinin açık göstergesidir. Yazara göre anlaşmanın ardından oluşacak yeni müzakerelerde bu üç madde dikkate alınmalıdır. Böylelikle en azından nükleer anlaşmanın teyit edilerek varlığını sürdürmesi durumunda, bu üç madde üzerinden İran'a karşı yeni ambargoların geliştirilmesinin önü alınmış olunacaktır.⁸⁹

İran gazetesi baş yazarlarından ve uluslararası hukuk uzmanı Yusef Molai kendi köşesinde kaleme aldığı makalesinde, Avrupa Birliği'nin nükleer anlaşma hususundaki kapasitesini incelemeye çalışmıştır. Molai'ye göre Avrupa Birliği'nin meselenin çözümü doğrultusundaki çalışma isteği başlı başına İran tarafından değerlendirilmesi gereken bir husustur. Avrupalı yetkililerin nükleer anlaşmada arabulucu rolü oynama isteği her şeyden ziyade İran'ın önem ve ehemmiyetinin bir göstergesidir. Öte yandan bu davranış Avrupalıların bağımsız politikalar üretme yolunda, bir kilometre taşı olarak değerlendirilebilir. Buna göre ortaya konulan siyasi irade Avrupa'nın ABD'den bağımsız bir istikamet çizebileceğinin ilk sinyalleri olarak ele alınmalıdır. Bilinmelidir ki bu mesele Atlantik'in iki yakası arasında oluşacak yeni mücadele sahalarının habercisi niteliğindedir. Her ne kadar bu siyasi iradenin Amerika tarafından uygulanacak iktisadi baskılara direnme gücü tartışılır olsa da Avrupa'nın bu istikamette bir duruş sergilemesi dikkatlerden kaçmamalıdır.

Unutulmamalıdır ki 90'lı yıllar boyunca Küba'ya uygulanan ticari ve iktisadi ambargolar, dönemin Fransa Maliye Bakanı tarafından ortaya atılan alternatif yöntemler ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu husustaki Avrupa'nın deneyimi kayda değerdir. Ancak İran'a uygulanan yaptırımların yukarıda bahsi geçen iktisadi

⁸⁹ Ali Beigdeli, **Setareh Sobh Gazetesi**, 10 Mayıs 2018, 1.

abluka ile benzerliği bulunmamaktadır. Gerçek şu ki Avrupalı devletler İran İşlam Cumhuriyeti ile iktisadi ilişkilerinde topu özel sektörün sahasına atmışlardır. Tam da bu sebeptendir ki ABD'nin yaptırımlarından çekinen Avrupalı şirketler bu ülkelerin siyasi iradesinden ziyade kendi çıkarlarının doğrultusunda karar almaya yöneleceklerdir.

Ancak yukarıda bahsi geçen hususlar, Avrupalı devletlerin nükleer anlaşmadaki taahhütlerine karşı eli kolu bağlı bir şekilde bekleyecekleri anlamını taşımamaktadır. Bu istikamette yeni yolların arayışına girilmesi elzemdir. Özellikle ABD ambargoları neticesinde oluşabilecek hasarlara karşı yeni bir sigorta sisteminin devreye sokulması birçok Avrupalı şirket için rahatlatıcı bir çözüm olarak görülebilir. Bir diğer yöntem Avrupa ve İran arasında doğrudan oluşturulacak finansal sistemdir. Öte yandan “OFAC” benzeri bir kuruluşun Avrupa Birliği tarafından İran ile gerçekteştirilecek mali ve ticari anlaşmaların denetim altında tutulması için tasarlanması, birçok Avrupalı firmanın bu ülke ile olan münasebetlerinde daha rahat hareket edebilmelerine zemin hazırlayacaktır. Bütün bu çalışmalar İran'ın nükleer anlaşma dolayısıyla elde ettiği ulusal çıkarlarını garanti altına alabilmesi adına dikkatlice izlenilmesi gereken hukuki süreçler olarak ele alınmalıdır. Yazara göre bu şekilde bir değerlendirmenin gerçekteşmesi için İran tarafından muhatap alınan ülkelerde hukuki ofislerin kurulması bir gereksinimdir. Böylelikle söz konusu hukuki ofisler gerekli garantileri, Avrupa Birliği'nin kuralları çerçevesinde teyit edebilme yetkisine sahip olacaklardır.⁹⁰

Ekonomi alanında faaliyet gösteren Gostaresh SMT gazetesi, ABD'nin nükleer anlaşmadan ayrılmasının İran ekonomisine etkisini değerlendirmiştir. Peyman Moloodi tarafından yazılan makalede İran'ın iktisadi alandaki zafiyetlerine vurgu yapılarak, nükleer anlaşmanın son bulması durumunda oluşabilecek çıkmazlara ışık tutulmaya çalışılmıştır. Moloodi'ye göre İran mali hususlarda yüzeysel politikalar izlemiştir. Bu istikamette ABD'nin nükleer anlaşmadan ayrılmasıyla Avrupa'nın bağımsız hareket edeceği yönündeki görüşler, İranlıların iktisadi ve mali meselelerdeki dakik olmayan bakış açılarını gözler önüne sermektedir.

⁹⁰ Yusef Molai, **İran Gazetesi**, 13 Mayıs 2018, 1.

Bilinmelidir ki iktisadi açıdan ne Avrupa ne de Çin, Amerika'nın rolünü göz ardı edebilecek durumda değildirler. Avrupa Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile olan karşılıklı ticaret hacimleri bu gerçekliğin açık ispatı niteliğindedir. Unutulmamalıdır ki İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan koşullar küresel mali yapıların Birleşik Devletler tarafından tasarlanması için gerekli zemini hazırlamıştır. Öte yandan tüm uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları Amerika Birleşik Devletleri'nin elindedir. Buna ilaveten önde gelen bankaların hepsi dolaylı veya dolaysız olarak Amerikalı güçlü hissedarlar tarafından kontrol edilmektedir. Sigortacılık sektöründe de benzer durumdan söz edilebilir. Bu itibarla Avrupalı siyasilerin finansal merkezler ve bankalara baskı uygulayabilecek bir gücü yoktur. Zira İran'da düşünülenin aksine uluslararası ekonomik düzen siyasilerin denetiminde değildir.

Öyleyse ne yapılmalıdır. Yazara göre, yapılması gereken ilk şey, yurt içinde ve yurt dışındaki tüm İranlıların mevcut potansiyellerinden olabildiğince faydalanmaktır. Bu istikamette insan kaynaklarının israfının önüne geçilmelidir. Ne yazık ki uzmanların İran'dan çıkma süreci devam etmektedir. Ancak gerekli atmosfer oluşturularak bu süreç tersine çevrilebilir. İkinci olarak liyakatin ön planda tutulmasıdır. Böylelikle yeni nesil yöneticilerin gençler arasından seçilerek, katma değer sağlamaları için zemin hazırlanabilir. Üçüncü olarak iç ve dış yatırımcılara cazip teşviklerin sağlanması olacaktır. Bu istikamette dahili üretici ve işverenlere yeni kolaylıklar sağlanarak, umut aşılması altı kalın çizgilerle çizilmesi gereken bir husustur. Bu doğrultuda vergi teşvikleri belirleyici olacaktır. Dördüncü olarak İran ekonomik sisteminin yeniden yapılandırılmasına verilmesi gereken öncelik olmalıdır. Ancak bilinmelidir ki bu devrimin gerçekleşmesi için yukarıda bahsi geçen koşulların oluşması gerekmektedir.

Beşinci olarak farklı ülkelerle oluşturulacak iktisadi ilişkilerin slogandan ziyade bilgiye dayandırılması zorunluluğudur. Bu bağlamda iktisadi ve kültürel açıdan kamuoyu oluşturma hususunda uzmanlaşmış personele ihtiyaç duyulmaktadır. İran ekonomisi ancak profesyonel bireyler tarafından yönetildiği ve farklı bir bakış açısına sahip olduğu taktirde, uluslararası camiada varlık göstererek ayakta kalabilir. Altıncı olarak eğitim sisteminde güçlü ve devrimsel nitelikteki değişimlerin, önünün açılmasının ehemmiyetidir. Geleceğe yönelik bir bakış açısıyla ilkokuldan üniversiteye uzanan sürecin özgüven aşılayıcı bir anlayışla yeniden ele alınması, dünyayı daha iyi tanıyacak nesillerin gelişmesine sebebiyet verecektir. Yedinci

yöntem, hizmet sektörünün ön plana çıkarılarak gayri safi milli hasıladaki payının artırılması olacaktır. Sekizinci nokta mülkiyet hakkının korunarak muhafaza edilmesidir. Böylelikle yeni ticari markaların oluşmasının önü açılacaktır. Dokuzuncu yöntem, İran'ın çevresinin daha iyi gözlemlenerek gerekli önlemlerin alınması olmalıdır. Böylelikle StartUp habitatlarına sahip olunabilir. Unutulmamalıdır ki standartların yükseltilmesi ve uluslararası danışmanlarla iş birliğine gidilmesi gerekli sonuçları verecektir. Onuncu ve sonuncu yöntem iktisadi yolsuzlukla mücadeleye verilmesi gereken önemdir. Bilinmelidir ki İran ekonomisi uygulanan tüm baskılara rağmen diz çökmeyerek dimdik ayakta durmuştur.⁹¹

Siyaset bilimi alanında çalışma yürüten Javad Kashi ise ABD'nin nükleer anlaşmadan ayrılmasının bir facia olmadığını hatırlatarak, verilecek tepkinin faciaya dönüşme olasılığına değinmiştir. Kashi'ye göre klişeleşmiş söylemlerin tekrarı, hatalı davranışlarda ısrar, halkın görüşünün dikkate alınmaması, tepkisel ve tahrik edici davranış biçimleri ülkeyi gerçek anlamda bir kaos sürükleyebilir. Bilakis alınacak kararlarda halkın görüşlerine yer verilmesi, ülkenin bu tehlikeli vadiden selametle geçmesine yardım edecektir. Bundan böyle İran halkı gazete manşetlerine daha hassas bir bakış açısıyla yaklaşacaklardır. Gerçek facia ise farklı görüşlere mensup gazetelerin halkın birliği'nde oluşturacakları derin yarıklar olacaktır. Esas tehlike birileri tarafından ABD'nin nükleer anlaşmadan çıkma faturasının ülke içindeki ılımlı yetkililerin önüne konulması isteği olacaktır.⁹²

Tartışmalar sürerken Aftab-e Yazd gazetesi genel yayın yönetmeni Seyyed Alireza Karimi tarafından kaleme alınan makalede konu etraflıca incelenmeye çalışılmıştır. Karimi'ye göre ortada İran tarafından seçilebilecek üç ana yol mevcuttur. İlki ABD'nin antlaşmadan çekilmesi ile nükleer antlaşmanın geçerliliğini kaybettiğini kabullenerek antlaşmanın rafa kaldırılmasıdır. İkincisi koşulsuz ve şartsız olarak antlaşmanın devam etmesi için gerekli tüm çabaların sarf edilmesidir. Üçüncü ise antlaşmanın devamının belli koşullar ile sınırlandırılmasının yanı sıra gerekli garantilerin Avrupalı devletler tarafından temin edilmesinin sağlanmasıdır.

Karimi açısından birinci ve ikinci yolun seçilmesi halinde İran'ın ulusal egemenliğinden feragat etmek mecburiyetinde kalacağından, üçüncü tercihi seçmenin

⁹¹ Peyman Moloodi, **Gostaresh SMT Gazetesi**, 10 Mayıs 2018, 2.

⁹² Javad Kashi, **Setareh Sobh Gazetesi**, 10 Mayıs 2018, 1.

görece avantajlı olduğu kabul edilmelidir. Elbette Avrupa Birliğinin gerekli teminatı sağlaması bu sürecin olmazsa olmaz ön koşuludur. Ancak dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ABD ve Avrupa Birliği arasında cereyan eden ticaret hacmidir. Böyle yüksek riskli bir eylemin sonuçları Avrupalı devletler tarafından etraflıca tartışılacaktır. Öte yandan Avrupa kendi güvenliğini sağlayabilmek adına nükleer antlaşmaya muhtaç durumdadır. Buna ilaveten Almanya ve Fransa gibi Avrupalı başat aktörlerin bu süreçte uluslararası kamuoyu nezdinde küçük düştüğü gerçeği yadsınamaz bir vakadır.⁹³

İran içinde bu gelişmeler yaşanırken, İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu ve dönemin İsrail Savunma Bakanı Avigdor Liberman tarafından Trump'ın bu girişiminin cesurca bulunması, İranlı muhafazakarların elinin her zamankinden daha fazla güçlenmesine neden olmuştur. Buna rağmen Tahran Üniversitesi siyaset bilimi hocalarından, yenilik yanlısı bir figür olan Sadegh Zibakalam muhafazakarların İsrail husussundaki tutumunu eleştirircesine alttaki twitti atmaktan geri durmamıştır.

“Tanrı korusun biz (İran) ve İsrail arasında bir savaş başlar ise bunu gelecek nesillere nasıl açıklamalıyız. Bizimle 2000 kilometre mesafesi olan ve tarihi boyunca bize hiçbir tehdit teşkil etmemiş bir ülke ile neden savaşmalıyız. Sayısız insan kaybı ve milyarlarca dolar askeri harcamanın sebebi ne olabilir.”⁹⁴

⁹³ Seyyed Alireza Karimi, **Aftab-e Yazd Gazetesi**, 10 Mayıs 2018, 1.

⁹⁴ Sadegh Zibakalam, Twitter, @sadeghZibakalam, 05.10.2018,

5. SONUÇ

Görünen o ki Amerika Birleşik Devletleri'nin tek taraflı olarak anlaşmadan çekilmesi ile İran siyasi arenasını çalkantılara sahne olmuştur. Buna rağmen uzmanlar tarafından zaruri görülen en önemli konu başlığı aşırılık ile mücadele noktasıdır. Ortak bir tavra sahip olmanın dış etkenlere karşı durmadaki önemi ise İran entelektüel ve askeri eliti tarafından açıkça ortaya konulmuştur. Her ne kadar İran 21. yüzyıla ulus devlet olma sürecini tamamlayamamış bir imparatorluk olarak girmiş olsa dahi, milli önem arz eden meseleler söz konusu olduğunda çeşitli siyasi, etnik ve mezhepsel yapılar arasında oluşan organik bağ net bir şekilde hissedilmektedir.

ABD'nin nükleer antlaşmadan çekilmesi ile oluşan yeni koşullar birçok dünya başkentinde olduğu gibi Avrupa başkentlerinde de bomba etkisi yaratmıştır. Birçok Avrupalı lider konu ile alakalı demeçler vererek tarafları aklı selime davet etmiştir. Ne var ki Cumhurbaşkanı Ruhani ve diplomasi ekibi, içeride maruz kaldıkları baskı neticesinde yeni çözüm yolu arayışlarına girmişlerdir. Bu istikamette ilk hedef olarak dini lider Ayetullah Hamaney ve Kum merkezli otoritelerin desteğini alarak adım adım varılan antlaşmadan çekilmek, benimsemiş oldukları yöntem olarak tezahür etmektedir.

Nitekim Ayetullah Hamaney antlaşmanın ABD tarafından tek taraflı olarak yok hükmünde sayılmasının hemen ardından öğretmenlere hitaben yapmış olduğu konuşmasında şu cümleleri sarf etmiştir: “Defalarca söylemiştik, Amerika'ya güvenmeyin. İşte sonucu. Avrupa devletleri ile görüşmeler hususunda da söylüyorum. Bunlara da güvenmeyin ve yapılacak her antlaşma için güçlü ve gerçek teminat alın, aksi takdirde bu şekilde hareketi devam ettiremeyiz.”

Antlaşma öncesi ve sonrası farklı bakış açılarının tartışıldığı İran'da, ABD başkanı Trump'ın ambargoların askıdan indirilmesi kararnamesini imzalamasıyla yeni bir süreç başlamıştır. Her ne kadar İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani İran'ın Amerika

Birleşik Devletleri dışındaki antlaşmaya taraf ülkeler ile iş birliklerini sürdüreceğini açıklamış olsa da içerdeki muhalifler ikna olmuşa benzemiyorlar.

Avrupa Birliği'nin yanı sıra Almanya, Fransa ve İngiltere'nin antlaşma koşullarının İran tarafından yerine getirildiği sürece antlaşmaya bağlı kalacaklarını deklare etmeleri ise içerdeki reformcuların elini güçlendirmektedir. Buna rağmen antlaşma tamamen rafa kaldırılmamış olsa da İran'ın içinde bulunduğu ekonomik koşullar iç politikadaki tartışmaların eksenini belirlemektedir. Özellikle döviz kurunun kontrol altına alınmasındaki zorluklar İran'ın görece uzlaşmacı bir tutum sergileme isteğinde olduğunu gözler önüne sermektedir.

Altı çizilmesi gereken bir diğer nokta ise yeni dengelerin oluşması ile İran elitinin dış politikaya karşı farklı reaksiyonlar geliştirmesi olmuştur. Nükleer antlaşmanın ABD tarafından fiili olarak askıya alınmasının ardından birçok muhafazakâr entelektüel İsrail ve Suudi hükümetlerinin memnuniyetine vurgu yaparak, en başından beri haklı oldukları tezini savunmaya başlamıştır. Nitekim muhafazakâr kanadın yayın organlarından Kayhan gazetesi “Trump antlaşmayı yırttı, sıra antlaşmayı yakmakta” başlığını atarak, Cumhurbaşkanı Ruhani ve reformist destekçilerine gönderme yapmıştır.

Unutulmamalıdır ki Ortadoğu yıkıcı savaşların etkisi altında kasıp kavrulurken İran iç istikrarını koruyarak bölge ülkelerinin sorunlarına yön vermekte sahip olduğu potansiyeli ortaya koymuştur. Doğu ve Batı istikametinde ilerleyen Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen savaşların yer yer Kuzey Afrika hatta Sahra Altı bölgesine sıçraması ve başta Avrupa Devletleri olmak üzere dış dünya için önemli bir tehdit teşkil etmesi kaçınılmazdır. Buna istinaden milyonları aşan göçmen akınına karşın yapılabilecek en akılcı hareketin sorunu kaynağında çözmek olduğu tezi Batı kamuoyu tarafından satın alınmıştır.

KAYNAKÇA

Alavi, Abdurrahman. “Nirooghahaye hastei: Khianat-e ashkar be khalgh-e ma”. **Kayhan Gazetesi**. 16 Haziran 1979.

_____. “Nirooghahaye hastei: Khianat-e ashkar be khalgh-e ma”. **Kayhan Gazetesi**. 17 Haziran 1979.

Al-i Ahmad. Celal. **Garbzedegi**. Tahran: Ferdosi, 1994.

_____. Celal. **Dar khedmat va khianat-e roshanferkran**. Tahran: Ferdos, 1993.

Asgharzadeh, Ebrahim. **Etemad Gazetesi**. 15 Temmuz 2015.

Anbarloee, Mohammad Kazem. **Resalat Gazetesi**. 10 Mayıs 2018.

“AyetOllah Khamenei: Be mozakere khoshbin nistam, vali mokhalefati ham nadaram”. www.isna.ir [10.09.2019].

Bamari, Moslem. Barjam va tasir an bar monasebat-e egheşadi Cumhuri-ye İslâmi-ye İran. **Pajouhesh-e melal Dergisi**. s. 30(1397 Şamsi)

Beheshti Poor, Hasan. **İran Gazetesi**, 21 Nisan 2018.

Beigdeli, Ali. **Setareh Sobh Gazetesi**, 10 Mayıs 2018.

Birleşmiş Milletler Kararları. www.un.org/press/en/2015/sc11974.doc.htm [12.10.2019].

Dadooinejad, Mehdi. **Bahar Gazetesi**. 12 Mayıs 2018.

Doosti Mosavi, Seyyed Ali. “Gozareş az zavayaye penhan-e bayaniyeye al-jazayer moammaye motalebat-e IranazAmrica”. www.mofidnews.com/index.php?page=desc.php&id=906&tab=news [17.09.2019].

Foomani, Mohammad Zare. **Seda-ye Eslahat Gazetesi**, 9 Mayıs 2018.

Gadiri Abyane, Mohammad Hasan. **Hemayat Gazetesi**. 26 Mayıs 2018.

Ganji, Abdollah. **Javan Gazetesi**, 21 Mayıs 2018.

Genan Sefat, Mohammad Sadegh. **Ebtekar Gazetesi**, 14 Mayıs 2018.

Gheisar Beygi, Ayat. **Bahar Gazetesi**, 20 Mayıs 2018.

Ghavam, Abd Al-Ali. **Siyasathaye Mogayesei**. Tahran: Sazman motalee ve tadvine kotobe olum ensani daneshgahha, 1380 Şemsi.

Gharibabadi, Kazem. “Barnameh hastei Iran: Vagheiyathaye hastei”. <http://www.irannuclear.net> [16.12.2018].

Hakimipour, Ahmad. **Aftab-e Yazd Gazetesi**. 15 Temmuz 2015.

Hoseyni, Diyako. **İran Gazetesi**, 9 Mayıs 2018.

Hekmat, Ali. **Etemaad Gazetesi**. 15 Temmuz 2015.

Hejazi, Masoud. **Rooydadha va davari 1329-1339**. Tahran: Niloofar.

İmani, Mohammed. **Kayhan Gazetesi**, 24 Haziran 2015.

Karimi, Seyyed Alireza. **Aftab-e Yazd Gazetesi**, 10 Mayıs 2018.

Katoozian, Mohammad Ali. **Mosaddegh va nabard-e godrat dar Iran**. Tahran: Rasa, 1378 Şamsi.

Kasravi, Ahmad. **Tarikh-e Mashrouteh Iran**. Tahran: Amir Kabir, 1396 Şemsi.

Kashi, Javad. **Setareh Sobh Gazetesi**, 10 Mayıs 2018.

Khamenei, Ali. “Bayanat dar haram-e motahhar-e razavi”, www.farsi.khamenei.ir/speech-content?id=22233[04.10.2019].

Khomeini, Ruhollah. **Sahifeye Nur**. Tahran: Farhang va ershad-e Eslami 1370 Şamsi.

“Khosh bini be tavafogh, dandan-e tamae doshman ra tiz mikonad”. **Kayhan Gazetesi**. 7 Nisan 2015.

Majlesi, Fereydoun. **Aftab-e Yazd Gazetesi**. 13 Temmuz 2015.

Mir Salim, Seyyed Mostafa. **Asre İranian Gazetesi**, 13 Mayıs 2018.

Molazehi, Pir Mohammad. **Arman-e Emrooz Gazetesi**. 13 Temmuz 2015.

Molai, Yusef. **İran Gazetesi**, 13 Mayıs 2018.

Moloodi, Peyman. **Gostaresh SMT Gazetesi**, 10 Mayıs 2018.

Nazem el-İslam Kermani, Muhammed bin Ali. **Tarikh-e Bidari-e İranian**. Tahran: Ali Akbar Saeedi Sirjani, 1376 Şemsi.

Pezeshkian, Masoud. **Etemad Gazetesi**. 15 Temmuz 2015.

Raghfar, Hossein. **Shahrvand Gazetesi**. 15 Temmuz 2015.

Rahbord Dergisi, Tahran: 1375 Şemsi.

- Razzaghi, Ebrahim. **Hemayat gazetesi**, 12 Mayıs 2018.
- Sadeghi, Hoseyin. **İran Gazetesi**. 21 Temmuz 2015.
- Sadighi, Ahmad. **Afkar Gazetesi**, 10 Mayıs 2018.
- Safari, Mohammad. **Siasat Rooz Gazetesi**, 20 Mayıs 2018.
- Salamati, Mohammad. **Vatan Emrooz Gazetesi**, 9 Mayıs 2018.
- Shafe, Mir Shahbiz. **Shoro Gazetesi**, 9 Mayıs 2018.
- Shahidi Moaddab, Shaban. **Ettelaat Gazetesi**. 22 Temmuz 2015.
- Tala, Hossein. **Aftab-e Yazd Gazetesi**. 22 Ağustos 2016.
- “Tahrimha zarar-e maghtai va favayed-e toolani moddat dasht”. www.mehrnews.com [22.09.2019].
- Torkman, Mohammad. **Majmooe Rasael Elamiyeha maktoobat va rooznameh Sheikh Fazlollah-e Nuri**. Tahrān: Rasa, 1362 Şamsi.
- Vakili, Mohammad Ali. **Ebtekar Gazetesi**. 15 Temmuz 2015.
- Yazdanpanah, Amir Hosein. **Khorasan Gazetesi**, 10 Mayıs 2018.
- Zandi, Reza. **Hamshahri Gazetesi**, 19 Mayıs 2018.
- “Zarif dar komisoun-e barjam che ghofit”. www.fararu.com [13.07.2019].
- Zibakalam, Sadegh. **Etemad Gazetesi Nükleer Antlaşma Eki**. 15 Temmuz 2015.
- _____. **Shargh Gazetesi**. 15 Temmuz 2015.
- _____. **Ghanoon Gazetesi**. 15 Temmuz 2015.

ÖZ GEÇMİŞ

1981 yılında İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaletinin Tebriz şehrinde doğdu. Tebriz'de tamamladığı ilk ve orta öğreniminin ardından, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünü bitirdi. İran ve Orta Doğu üzerine birçok köşe yazısının yanı sıra Türkçe ve Farsça yayın yapan muhtelif TV kanallarında programlara katıldı. Halen İran güncel siyaseti üzerine araştırmalar yapmaktadır.

